

Sciences of Europe

No 88 (2022)

Vol. 2

Sciences of Europe

(Praha, Czech Republic)

ISSN 3162-2364

The journal is registered and published in Czech Republic.
Articles in all spheres of sciences are published in the journal.

Journal is published in Czech, English, Polish, Russian, Chinese, German and French, Ukrainian.

Articles are accepted each month.

Frequency: 24 issues per year.

Format - A4

All articles are reviewed

Free access to the electronic version of journal

Edition of journal does not carry responsibility for the materials published in a journal.
Sending the article to the editorial the author confirms it's uniqueness and takes full responsibility for possible consequences for breaking copyright laws.

Chief editor: Petr Bohacek

Managing editor: Michal Hudecek

- Jiří Pospíšil (Organic and Medicinal Chemistry) Zentiva
- Jaroslav Fährnich (Organic Chemistry) Institute of Organic Chemistry and Biochemistry Academy of Sciences of the Czech Republic
- Smirnova Oksana K., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of History (Moscow, Russia);
- Rasa Boháček – Ph.D. člen Česká zemědělská univerzita v Praze
- Naumov Jaroslav S., MD, Ph.D., assistant professor of history of medicine and the social sciences and humanities. (Kiev, Ukraine)
- Viktor Pour – Ph.D. člen Univerzita Pardubice
- Petrenko Svyatoslav, PhD in geography, lecturer in social and economic geography. (Kharkov, Ukraine)
- Karel Schwaninger – Ph.D. člen Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava
- Kozachenko Artem Leonidovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of History (Moscow, Russia);
- Václav Pittner -Ph.D. člen Technická univerzita v Liberci
- Dudnik Oleg Arturovich, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Department of Physical and Mathematical management methods. (Chernivtsi, Ukraine)
- Konovalov Artem Nikolaevich, Doctor of Psychology, Professor, Chair of General Psychology and Pedagogy. (Minsk, Belarus)

«Sciences of Europe» -

Editorial office: Křižíkova 384/101 Karlín, 186 00 Praha

E-mail: info@european-science.org

Web: www.european-science.org

CONTENT

ART STUDIES

Komleva A., Orbin T.

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE INNOVATIVE (COMBINATORIAL) STYLE OF THINKING OF THE OUTSTANDING MODERN AMERICAN COMPOSER, PEDAGOG, PRODUCER, PAINTER, AUTHOR-PERFORMER, MULTI-INSTRUMENTALIST MUSICIAN, DRUMMER TRAVIS ORBIN.....3

Myroniuk N.

FIRST DEPARTMENT OF CHOREOGRAPHY OF THE URSR IN THE SYSTEM OF CULTURAL POLICY OF THE USSR 10

Tarasyuk L.

PRINCIPLES OF CHOOSING REPERTORY FOR STUDENT VOCALISTS 13

ECONOMIC SCIENCES

Kyryliuk I., Povorozniuk I.,

Neshchadym L., Blahopoluchna A., Lytvyn O.

DEVELOPMENT OF TURKEY'S TOURIST INDUSTRY IN THE CONVENTION OF THE COVID-19 PANDEMIC: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES 16

Levon S.

LEGAL SUPPLYING OF PUBLIC PROCUREMENT MANAGEMENT IN UKRAINE 22

HISTORICAL SCIENCES

Bondarenko O.

THE EMERGENCE OF THE POLISH QUESTION AND ITS INFLUENCE ON THE STRENGTHENING OF CENTRIFUGAL TENDENCIES IN THE RUSSIAN EMPIRE 27

Palamar M.

HUMANITARIAN EDUCATION OF OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE: LEADING TRENDS OF FURTHER DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF CHANGE 34

PEDAGOGICAL SCIENCES

Vasylevska I.

PSYCHO-EMOTIONAL STATE OF DOCTORS LISTENERS AS A PREDICTOR OF PRODUCTIVE LEARNING 38

Komar O.

USING COMMUNICATIVE TEACHING APPROACH TO IMPROVE STUDENTS' SPEAKING SKILLS 41

Nazarova V., Volskaya A.

USE OF CLUSTER CREATION FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENT CRITICAL THINKING IN CHEMISTRY LESSONS 45

Ali Mahammad Ali,

Prokopyev N., Semizorov E.

PROBS STANGE AND GENCA IN THE EVALUATION OF THE EXTERNAL RESPIRATION FUNCTION IN THE YOUTH OF THE SYRIAN NATIONAL ROAD RACING TEAM AT THE PRE-COMPETITION STAGE OF THE TRAINING PROCESS 48

Shadieva Sh.

FORMATION OF INTERCULTURAL COMPETENCE THROUGH THE SOCIO-CULTURAL ACTIVITY OF STUDENTS 53

PHILOLOGICAL SCIENCES

Mashakova A.

RECEPTION OF MUKHTAR AUEZOV'S CREATIVITY IN EASTERN EUROPEAN COUNTRIES 56

ART STUDIES

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE INNOVATIVE (COMBINATORIAL) STYLE OF THINKING OF THE OUTSTANDING MODERN AMERICAN COMPOSER, PEDAGOG, PRODUCER, PAINTER, AUTHOR-PERFORMER, MULTI-INSTRUMENTALIST MUSICIAN, DRUMMER TRAVIS ORBIN

Komleva A.

(PhD),

International University of Fundamental Education (Oxford, UK);

corresponding member of the International Academy of Sciences and Arts (Moscow);

State Academic Drama Theatre Lensovet. Job profile: Lighting designer (Saint-Petersburg, Russia)

Union of theatrical figures (Petersburg); Guild of Non-fiction films and television (Moscow); Creative Union of Artists of Russia/International Federation of Artists (Moscow); International Union of Writers, Poets, Playwrights and Journalists (Moscow); Writers' Union of North America (Canada)

Orbin T.

American composer, producer, pedagog, painter, singer-songwriter, multi-instrumentalist musician, drummer (Delaware, USA). Place and profile of work: drummer of the 'Darkest Hour' metal band; solo career; pedagogical activity — Drummer School (master-classes on the Internet)

Endorser (representative-consultant) of world leaders in the production of stage equipment for concerts, performances, shows: Pearl, Avedis Zildjian, VIC FIRTH, REMO, E-PAD, RTOM, VRATIM

DOI: [10.24412/3162-2364-2022-88-2-3-9](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2022-88-2-3-9)

ABSTRACT

This article conducts philosophical and historical research on the phenomenon of the musical art and culture of the USA in the XXI century. The various ways of scientific discoveries and achievements that allowed American musicians of the XXI century to form their own special, original style of sound are investigated. The authors identify the philosophical, social and musical reasons that move and develop modern American musical culture and art. The genesis and aesthetics of the work of the American composer, musician, drummer Travis Orbin, as an outstanding personality of modern American heavy music (metal), is considered in detail. The authors reveal that, working in different styles and directions of modern music, Orbin is convincing to colleagues and listeners, professional in terms of possession of musical instruments and has extensive knowledge of music theory, as well as charismatic in terms of his creative personality — his playing style is unmistakably recognizable by the listener.

Keywords: music, beat, aesthetics, philosophy, dominant, combinatorial, accentuation, innovation, artist, stylistic diversity, impact force, existential, empirical, absolute hearing, method, Orbin formula.

Travis Orbin, one of the few known to the general public, contemporary American musicians and composers in the genre of heavy metal music. The history of US rock-n-roll at the beginning of the 21st century remembers how Chris Cornell and Chester Bennington left the stage. These are those who could not withstand the onslaught, pressure of life and its tragic, fatal circumstances. But there are figures in American musical culture who fight every day, stepping on stage, and take their word, or rather, their note. Among those musicians and composers of the genre of heavy music include vocalist James La Brie *Dream Theater*, Dave Mustaine *Megadeth*. And our article is devoted not to listing the names of those who left, but who are next to us now.

Let's fix our gaze, burdened with musical knowledge, on a young, talented, hardworking and outstanding musician, whose career in the *Darkest Hour* metal band pleases his fans and inspires quivering, searching souls to open new horizons.

The world of things is unknowable, some people think so. Others believe, on the contrary, that the world is knowable. The rationalist philosopher of the New Time Rene Descartes spoke about the world of *innate ideas* and the sensory experience of knowing the world (empiricism). We know the world through my own personal experience. But we understand that everything

can be achieved and everything can be explored – there are no prohibitions. And for cognition of the world, personal creative participation of a person in the process of cognition is necessary. Descartes has *ontological dualism* and its two substances: extended *res extensa* and thinking *res cogitans*. Empiricist George Berkeley points out that the idea of the existence of matter is redundant to describe the world, while the existence of consciousness is self-evident — and since individual consciousness cannot be the source of everything, the existence of God is equally obvious [2, p. 10-16].

If Descartes proceeded from the intellectual contemplation of pure ideas (that is, from *rationalism*), then Berkeley brings to its *logical conclusion the principle of empiricists*, according to which the source of all knowledge is experience. And George Berkeley proved that in reality all the qualities of things exist only as sensations of the sense organs, and Berkeley considered the idea that things exist as a kind of reality *beyond consciousness* an unnecessary doubling of essences and called prejudice. Every thing known to us is a collection of ideas and sensory sensations, we cannot assert anything about a thing beyond what we have received from our senses. That is, the assertion that a certain thing exists is no different from the fact that we have some set of ideas about this thing — and also about the world as a whole. That is, a judgment about

the existence of an object is equivalent to stating that this object is perceived by the senses. And if a person cannot form an image of something in the mind, then this something doesn't exist. If the perceived object is identical to its perception, then there are objects only inside the subject [1, p. 1273].

Then the term *matter* only confuses human knowledge, introducing a *double existence* of sensible objects: in consciousness and still separately from it in a certain *material world*. We never perceive *matter* by itself: it is just our idea to describe the properties of some (*material*) objects. And if matter doesn't occur in experience, there is no reason to believe in its existence.

Science is also involved in understanding mental, psychological, psychophysiological, neurobiological experience. The interaction of the recipient in perceptual connections with the source of sound, its transmission, transformation and improvement. A deep understanding of the issue of neurobiological, medical components in creating a melody (*creating music*), generating sound on devices and media brings us into orbit of a completely different worldview of the world around us. After all, this world given to us in sensations is full of sounds that are not adapted for mechanical reproduction by the subject. Moreover, the subject can only guess that he will reproduce the sounds heard earlier somewhere. He thinks that, having dreamed and realized his dream of the sound of a melody, he will immediately find it in its completed form. Of course he will. But just a surrogate, a replacement, a distant fragment of a lost paradise on earth. And the music of the spheres will remain an unattainable dream of a musician, poet and thinker.

By reproducing, by trying to reproduce sounds, the musician becomes the target of his own mistakes for himself. Others (those who don't own instruments) can't even come close to their cherished dream — to compose music. But the one who writes music goes through the circles of Hell.

Neurobiology of biosocial animal processes

The term biosocial animal was introduced into scientific circulation by the *neo-Kantian* Ernst Cassirer, considering man as a *symbolic animal*.

This means that all processes occurring in the social life of a person are subject to one factor — the satisfaction of primary needs. And last but not least, the satisfaction of spiritual needs. According to this philosophical judgment, every day a person needs food, warmth, shelter, clothing. And these needs must be met first. And most of the time is spent on meeting these needs. Spiritual food is waiting in the wings when it is remembered. And now, if a musician, a composer, an arranger remembers it, the presence of personal motivation, the presence of a personal dominant of a person's character, becomes an important point here. His personal qualities, the ability to develop the social discipline of his own development of talents and the elementary ability to work with high dedication. Music is one of the essential ingredients of spiritual food. Popular music of the light pop genre and the heavy genre is metal.

All modern compositions are written and created in the structure of mathematical neurolinguistic programming by generating sounds of different frequencies — frequency, temperament, rhythm, tempo, modulation, vibration, reverberation. In this technically complex process, switching computer MIDI standard sound frequency protocols, audio devices, computers, musical instrument connections help [9, p. 8]. The emerging dynamic sounds of amplifiers, preamplifiers bring the recipient's spinal brain cells to different levels of entry into the structures of *the entropy rings* [8, p. 7]. *The moment of impact force of sound* falls on the ear region of the brain — special *cushions* — sound pickups are present from birth, as if *built-in*, in the *behind-the-ear* region of each person. With the help of these *pads* a sound wave of different frequency, direction, force of impact is grasped, and then the sound is pushed, moving towards the nerve endings of *the cerebral cortex*.

For the first time, the term '*dominant*' *personality* was introduced by the neurobiologist Aleksey Alekseevich Ukhtomsky (1923) [4, p. 5]. His medical development at the intersection of related scientific disciplines helps to understand the processes that occur during the development of the simplest actions associated with the creative process of reducing inspiration when composing music. **Dominant** is the dominant focus of excitation, shaping and influencing the neural instincts of the individual. In relation to the discourse of this article, the dominant can be a series of pulsating beats with different frequencies applied by a drummer to a drum kit. In turn, the preliminary impulse for this is the primary neurosignal that enters *the drummer's cerebral cortex* through the vision of the visual structures of the eye apparatus.

The neurosignal that has entered the brain ensures the functioning of *the cardiovascular and endocrine systems* — *the primary transceivers of neuroimpulses*. The level of *cortisol* (stress hormone) in the blood rises sharply, the contraction of the heart muscle accelerates, the pituitary gland begins to secrete *endorphins*/hormones of happiness, *adrenaline* begins to be thrown into the blood — the so-called state of *euphoria*/happiness sets in. The quality of satisfaction is reminiscent of *sexual satisfaction* (suffice it to recall the slogan of rock-n-roll).

In classical music, as well as in a heavy genre (for example, metal), this is a rather energy-intensive form of musical art. And the working conditions of the drummer can be described as extremely difficult. And compare their performances with the work of a welder or a turner at a machine tool in a factory. After each performance, the musician loses several kilograms, the body is in a constant critical state of *dehydration*.

To the philosophy of music

In modern American musical culture and art (if necessary, we will separate these two concepts) since the time of *Robert Ley Johnson* (bluesman, author of the landmark work — the song *Crossroad*), Hafling Wolfe, Louis Armstrong, Muddy Waters, three 'K': Alfred, Bibi, Freddie a lot of water has flowed under the bridge. Many eras have changed. Many socio-eco-

conomic structures have changed. But one thing has remained unchanged — the North American character continues to amaze, inspire, open up new horizons for understanding the reality around us.

The impact of the economic development of the 1940s and 1950s led to the rapid growth and development of the social sphere of life for both rich and poor Americans. Everyone could afford to go to the bistro and order their favorite tune — Duke Ellington, Buddy Morrow, Glenn Miller, Tommy Dorsey, Elvis Presley, Doris Day, Marian Anderson, Ella Fitzgerald.

Scientific and technological progress didn't stand still, and the 1960s gave the whole world a great galaxy of jazzmen — composer, musician Muddy Waters, drummer Buddy Rich. Whose author's instinct allowed them to make discoveries *of the eschatological level*. At that time, musical art was influenced by a distorted fear for the future of oneself, one's children, one's country. The fear and trembling of everyday anxieties for humanity — the bombing of Hiroshima and Nagasaki in 1945 — had a terrifying effect on everyone, oppressive in its depth and power.

The death of John Fitzgerald Kennedy had the same level on the social psychology of the American people, on *its collective egregore*. After November 22, 1963, America found itself in the state of a train racing at maximum speed, which was derailed...

Since the twenties of the XX century, the fundamental standard layout of jazz bands has been fixed. It has four positions: 1. Drum set, 2. Lead guitar, 3. Guitar, 4. Vocalist. Sometimes a fifth position was added: 5. Keyboardist. In the future, we can observe the same layout in rock and roll bands (later referred to as Old School): *Animals, The Who, Rush, The Beatles, Rolling stones*. Separately, such performers as *Carlos Santana, John Bonamassa* develop their own vision on the number of necessary participants and their instruments.

Since the mid-1960s of the XX century, branches from the mainstream begin to appear, and heavy blues groups enter the scene: *Iron Butterfly, Led Zeppelin* (charismatic drummer — *Joe Bonham*), *Deep Purple, Pink Floyd*.

In the 70s in America *Jimi Hendrix, DOORS, Eagles, Lynyrd Skynyrd, KISS, Aerosmith, ZZ Top*, english *Rainbow (Roni James Dio), Alice Cooper* performs and blooms. Individual artists of the level of *Jimi Hendrix, Steve Ray Vagan* were content with even less: an additional bass player and a drum kit to hold the 'grid' for the soloist. Where necessary, advantageously emphasizing its merits and erasing inaccuracies, blunders, mistakes during a live concert performance.

In the 80s, stadium rock reigned in America: *Guns N' Roses, Van Halen, W.A.S.P.*

The 1990s are characterized by the synthesis sound of hip-hop, grunge, heavy metal — these are *Nirvana, Beastly boys, Rage against machine, Pantera*.

The 2000s brought new names and groups to the horizon of attention of the world musical community. Americans *Korn, Limp Bizkit*, french *Kadinja*, swedes *Evergrey, In Flames*, finns *Circle of Contempt, Sami Ratikainen* and his solo project *Radiance*.

Then in the 2010s, *Periphery* (idea — *Misha Mansoor*) appears and shoots a number of hits, one of which

Light becomes the hallmark of the group. It brightly lit up Travis Orbin, drummer, multi-instrumentalist musician, innovator.

American musician Travis Orbin began taking lessons in his homeland of Delaware with a local drummer named Honey Voschell, who was a vivid example of the continuity of generations, the development of a musical tradition. Foschell himself studied with the great jazzmen of the 1940s and 1950s, Buddy Morrow, Tommy Dorsey and Glen Miller. Honey Foschell passed on the skill and ability to read and write drum kit symbols. Later, the skill was developed by Travis himself, and he writes all the bass parts for himself (the record *Midnight Acolyte*, both EPs *Dotty Ditties*, the single *Misinterpreting Movies*).

Travis persistently continued to master musical knowledge and secrets, and took one individual lesson from each of the *Tigers* Bill Meligari and Mike Mangini (*The Dream Theater*), virtuoso drummer, session musician, professor at Berkeley College of Music).

Travis Orbin also took vocal lessons from singer Sacha Mullin in parallel, developing his vocal range. And his own voice sounds in his author's, solo works. At the same time, Travis is seriously interested in painting and draws up his releases and records.

Throughout his professional career, one thought has been *a constant leitmotif*: never get tired of learning the rattling modern world of sounds in an inclusive way.

Here it is impossible not to disturb, not to break, not to distort the fine line of being. The gap between the perception of the world in reality and in fiction can be achieved with the help of explosive syncopating rhythms, where, due to the shift of the weak and strong parts, there is *a feeling of complete catharsis* with going beyond the reality of perception. And here Orbin enters the borderline state of knowing the world in the spirit of Alexander Scriabin and Alfred Schnittke.

In his solo projects, Travis pushes the boundaries of one style, the genre of metal, and what in metal is valued for stylistic brightness, richness, depth, is relegated to the background in his djent projects in order to achieve *stylistic diversity*. It, in turn, makes it possible to express all the pain, all the awe of the feelings of a wounded soul that has fallen into the network of *a Bird*. After all, the image of the Bird is *an allegory*, it is the image of the soul of the artist's man. A titan artist who creates his canvases for centuries *in the spirit of Tintoretto* — strong, all-encompassing; *in the spirit of Giorgione* — quivering and hidden, depicting a living soul in the moment of interweaving with *the eternal meaning of Being*. Always striving, always seeking, insatiable... and airy, like a cloud of mist in the early morning. The living thrill of an impressionist who frightened away his own dream, in which the Artist wandered, as *in the labyrinth of the circles of Hell of the great Italian Dante Alighieri*.

Orbin's absolute ear helps to understand the world of things *in the spirit of Leonardo da Vinci* — creating art as much as possible in music: in various musical styles and directions, and in painting — creating paintings, and in pedagogy — he teaches a drummer at his school. He tells in detail and shows in his

master classes on the Internet — where to start their training for those who want to become a drummer, regardless of age.

So, in his solo projects *Finite* and *Finite III*, one can clearly hear the deep desire of all the senses of musical instruments to break out. In its percussion part, as well as the vocal, guitar part, the composer breathes in his own soul, his own worldview, attitude, where his own body becomes a center-forming force. And this is not only djent, not only jazz jam, but an intellectual re-thinking of indie (electric guitar, various synthesizers), ethno (uses an instrument — persian santoor), blues (Pro Tools with a large set of plug-ins), a 16-channel sound recording console in its own studios.

In our author's work *Finite III* we capture *the breath* of the poetry of Georg Geim in the symphony *The Twilight of Humanity*, the theme for piano *Dance of Death* by Franz Liszt, the symphonic theme *Night on Bald Mountain* by Modest Mussorgsky [5, p.156- 173].

Orbin himself spoke of this work as *a new breakthrough forward*. This *Finite III* recording set a new personal benchmark for Travis. It was the first time that he was able to create something interesting, captivating songs that created *a dynamic arc*, an arc that was important in creating a special, *new feeling* for the music. In this work, new growth points were reached in the mixing process, production/sound design was also a breakthrough.

In the piece of music, the *Finite III EP*, Orbin uses a variety of high-end pro audio/analog recording equipment (preamps, equalizers). Lots of different drums, cymbals; percussion triangles, sticks, castanets, maracas, rattles; 5-string bass: ESP LTD AP-5 and 4-string bass: ESP LTD B-1004 Multi-scale, electric guitar: ESP LTD EC-256, various synthesizers.

In the studio arrangement of drums, Orbin uses a sufficient number of drums: two tom-toms, one bass drum to create a heavy, *resonant* tone, hi-hat, 5-6 cymbals of different sound range.

A special role is given to *the cardan shaft*. He manages to *carve out the fire of expression* through accuracy, clarity, strength, power, brightness, depth. With a concentrated point impact, its stylistic expressiveness is revealed. Orbin throughout his career as a drummer uses *a crossed series of blows — a serial technique* (using REMO heads). The top head, on which the drummer hits, is percussive, the bottom head is resonant.

Kick, snare, hi-hat (foot pedal — what was called *the charleston* in old jazz, Dixieland) — this is the main trinity of the rhythmic grid, in which the hi-hat is given the main place, since the hi-hat doesn't allow the sound to *fall out* drums, cements their sound in a trinity.

Drum fittings and accessories are parts of a drum kit used to tune, position and otherwise support *the drum kit* itself, as well as various items used by a drummer in rehearsals and performances. Accessories from different manufacturers are similar, but not always interchangeable. The various metal parts of the drums not only significantly affect the sound, but also serve as significant styling elements.

The rim (hoop) of the drum is made of metal, wood or other material. Particular attention is paid to the quality of the rim, since it is this rim that presses the

plastic to the drum body, which affects *the transmission* and *amplification of vibrations*. There are two types of metal rims: stamped and cast. The latter are considered higher quality, cost more and usually come with more expensive drum kits.

Each drum in a drum kit has its own pitch, which is built into it by the manufacturer. *The drummer's task is to extract the sound as much as possible, while significantly enriching it with his knowledge and professional skills!*

The concert starts long before it starts. It may be five minutes, it may be a week before the concert, it may be six months before the concert. A Musician begin to desperately want to see him. Himself, as if from the outside, desperately wanting, powerful, waiting and loving this moment, and this platform that is waiting for you, and these people who will come. And now, as an athlete, there comes a moment when you are *burnt out*, when you are afraid that you will not cope, when you desperately hate everything connected with the upcoming performance. But these exciting moments are already in the past — before the pandemic there were a large number of concerts, now there are none. And if something does appear, then it is, in general, about nothing... There are no real concerts, no real tours. Where are you, musical art? Where are you, *art of the drummer?* Have you completely disappeared?

That schizophrenic legacy of a money-scarred show business is also affecting hard-rock bands: *metal bands*. They exist in contrast to the ardent, rabid pop music. Performers frankly entertaining direction. The metal genre in America is amazingly built into the structure of show business as well. But musicians with an extraordinary model of behavior, an extraordinary level of thinking, and creation at the drum set managed to occupy this niche.

It is easier for the groups of '4' *Big Metal: Metallica, Megadeth, Antrax, Slayer (Testament)*. If their performance orders dry up, or performances are canceled altogether, they live off royalties from sales of their commercial products, as well as being endorsers of various stage equipment manufacturers: from sound to lighting.

Exploring new horizons

In 2022, the moment of comprehension of reality will come to light more clearly, sharper, brighter. The sphere of culture and art is becoming an elitist occupation, which not many can afford to do. But the chosen ones. Those who didn't give up this activity during the pandemic.

An outstanding American composer, multi-instrumentalist musician, drummer Travis Orbin is constantly at the moment of developing a drawing of his own future part, before its final implementation in the score of the upcoming concert.

Outlining the drawing of the *solo part*, sculpting the image, making *the rhythmic fabric* of the future work, its *tempo-rhythm, the grid*, Orbin closely follows the main outline of the narration by the vocalist of the group and at the right moment strikes a decisive blow in the form of *a semantic accent*.

Strong 'share' of Travis Orbin

A musician of Orbin's level seeks to bring to life not a work of art, but shows life itself in this work. Revealing all its explicit and hidden meanings.

Orbin's method is tightly packed into the centering force of the impact (which falls in the middle of the drum). The juiciness of the impact is formed due to the plastics that cover the drums. The depth of the sound of the drum is achieved due to *the physical power, tension, kinetic orientation* of the blow of the hand at the moment of squeezing the stick with the fingers until the shoulder is raised. The special speed of movements, their maneuverability, the accuracy of the performance of drum rolls is achieved at the moment of assessing the intended action of the soloist. A look at the musical part is achieved due to *the dominant charisma* of the performer himself, his *core personality*.

The next push of thought-giving action is the nodal contraction as each element of Travis Orbin's drum kit sounds rich, powerful, thick. The richness of sound during sound impact due to the correctly distributed specific force of Orbin's muscle mass.

An aesthetic effect is created of filling the spatial sound due to the resonant coating — the lungs of the listener (recipient) begin to breathe with the overflow of drums. The diaphragm, under the pressure of blood pressure, increases the volume of blood pumping — the whole body begins to move incredibly — the spiral of aspiration of the inner impulse beats upwards, into the brain. Fast-running blood, entering the brain, returns back to the muscles, which don't stop contracting, continuing their movement. It seems that the drummer binds his emotional outburst, his desire to conquer the audience into a knot, into a single clot, into a single fist — otherwise why BE?

All the artist's art is based on the conquest of the audience. To show, to surprise, to laugh, to touch — to inspire for something better — is the task of the artist on stage. And the drummer is the link in this chain.

When developing his own drum part, Travis Orbin uses *the structural techniques of the musical and artistic method: merging the rhythm section* with the general presentation of the vocal material by the vocalist, in-depth study of the scores of all parts participating in the proposed material, placement of accents — *accentuation*, nuance modeling — *nuance*, docking with the intended a complex element of the composition (*crescendo* with guitars, vocals, keys; access to *diminuendo*).

Philosophically, his work can be characterized as a continuous movement from the individual to the general, from the particular to the general — a deductive model. However, at the moment, merging into an organic whole with the members of the group, there is a generalization of *Orbin's personal participation*, and here the opposite movement occurs — from the general to the particular. From the solo performance of the vocalist of the group to the sound extraction of drums in the backstage.

Most of *Travis Orbin's standard drumming starts on the downbeat*. At the beginning of the theme, the sound is cut out loudly, in the 2nd part of the part it also lasts forte, in the 3rd part in the coda the measure is

reduced by half, but it still sounds forte. And the continuous change of rhythm and time signature in Travis Orbin's musical parts is called *the term rubato*. However, this is shifting the strong beats and adding additional beats. This is the reason for the special intonation of the work by the vocalist, and the thick, pasty, *meaty* sound of the rhythmic pattern of the musical work.

In his game, Orbin uses *the blast beat technique: traditional beat, hammer beat, skank beat*.

The blast beat technique sounds like a solid wall of sound firing at 180 bpm in normal mode, at an accelerated tempo of up to 250-280 bpm. However, Orbin manages to perform this technique much faster, which is an *undoubted phenomenal performance technique* — a sudden burst of machine guns 'waters' tirelessly and rapidly, as if involving the listener/recipient into its multifaceted dramatic world.

The blast beat technique was first invented by Billy Joel in 1970.

Drumroll sometimes sounds *in the semantic plan* as an *interruption of the feelings of the lyrical (main) hero*. Where *principle* and *hopelessness* coexist side by side and a dead end or, conversely, flying up becomes the only possible solution to all issues.

The accentuation and nuance of the downbeat in the rhythm section adopted in metal (where the standard four quarters are played, but with an added one beat — the fifth = 4/5), shifts the time signature (as, for example, in jazz, hip-hop, blues). Due to this stylistic device, the cinematic effect of the influx is achieved — interrupting the action — a motion picture is drawn before our eyes.

And here Travis Orbin acts as an *innovator* — *he quickly and accurately built a fundamental concrete 'bridge' between principle and hopelessness*. He offers various solutions to the situation described in the lyrics, like an arranger. This bridge is sufficiently strongly reinforced by its physical load, which reveals the juiciness of the sound of the drums, their brightness, colorfulness and semantic fullness.

By loading the hi-hat, the drummer solves the main, fundamental task of his part — weaving, *like a weaver*, a musical canvas; draws, *like a painter*, pasty, with wide strokes, a juicy musical picture. It doesn't allow the dense sound of the beat to escape into the void. On the contrary, it fills with sound, condenses with the sound of emptiness in the entropic emptiness of the universe.

Travis Orbin's innovation lies in achieving depth of sound and a bright, richly colored rhythmic pattern with a strong beat, the dominant sound of the gimbal (a series of rhythmically pulsating *staccato* beats). *This is how an expressionistic picture of a decisive onslaught, an assault on an impregnable bastion — a silent listener — is created*.

Stylistic features of the author's performance of Orbin

The author's style of Orbin's performance is characterized by dynamics in music. Characterization of the intensity of the sound of a piece of music. In the music of the metal genre, the main sound of the melody is the tonic, and the music itself is called *pentatonic*, based on

five notes of the scale: C (I) - D (II) - E (III) - F (IV) - G (V).

The metal genre is characterized by a pronounced *beat, meter* (time signature, *regular distribution of strong and weak beats*). Measure (a segment of a piece of music enclosed between two metric accents, a unit of meter). Rhythm, included the heartbeat of the drummer musician himself.

Orbin's innovation is manifested in the development of his own style, his own style, his own aesthetics of the metal genre. And if there is such a formula in the metal genre, where the elements are: ***impact force + lightning speed of reaction + brightness of presentation (artistry) = sound power (meat)***.

Then according to the ***Orbin metal formula*** is added:

Depth of impact force + lightning-fast accuracy of reaction + expressive brightness of delivery (artistry; creating your own stage image) = power (juiciness) of sound (juicy meat).

Thus, drummer Travis Orbin seeks to tell his story of being a character, image, or social phenomenon. The topic of social psychology is ever broader and is increasingly being developed by many musicians. American musicians are at the forefront of this phenomenon. Since the new technical achievements of show business are more interesting and sharper, they form an emotionally expressive content, the coloring of musical canvases [7, p. 8]. Show business novelties form a new philosophy of musicians.

Philosophy of metal

And this is no coincidence. The semantic gap in the metal genre should be justified from the musical point of view of building the structure of the future work. The semantic gap is a legacy of jazz and blues. Mostly jazz, where there is *syncopation* (shifting the rhythmic accent to the weakest part of the measure). Knocked down shares give rise to a semantic gap in the brain of the *recipient*-listener. And with the *attack* of the guitars (the so-called *spurt*), the vocalist sings the melody around a steady tone produced by drummer Travis Orbin behind the drum kit — this is called *a semantic breakthrough*.

An atmosphere of *Apocalyptic pathos* is created.

In the metal genre, we can see a whole bunch of compositional decisions that came from classical music. For example, *the rubato technique*, where there is a continuous change in rhythm and time signature throughout the entire piece of music.

The works of the metal genre (in the form of a ballad, rondo, songs) have a structure that is quite firmly established for the classics of this genre.

However, it should be noted that the organic nature of this genre contains constant modification, self-renewal, as in nature, rebirth and improvement of the structures of musical canvases.

So *nu (aggro), death, thrash, doom, speed* stood out from the heavy metal genre. *Mixing the alternative rock genre with hip-hop, funk, grunge, industrial accents produced progressive metal, math-metal, math-core, metal-core and many others*. These formulas are conditional, and individual for each specific case when a new musical part, a new musical group appears.

Moreover, the schemes, tables and graphs themselves in various information resources interpret the emergence of a particular subgenre and genre of metal in different ways.

Let's take care of the legacy of today's outstanding metal musicians in the old world and in the new world. And with joy to learn new worlds and universes of improved musical formulas. Since it enriches the creative heritage of the entire world musical and artistic process.

Metal philosophy is characterized by asymmetry in identifying images or social orientation, injustice, or personal experiences of the protagonist. This asymmetry is organically built in, it is a canvas that the drummer weaves and extracts at the drum set. This asymmetry makes it possible to reveal simple human feelings of the *lyrical hero-vocalist* [6, p. 33]. During their performance, the musical group seeks to rethink both time and space, and themselves. It is always an attempt to rethink *the category of Time, the category of Space* and its *Being-in-Itself*, according to Martin Heidegger.

Moreover, the schemes, tables and graphs themselves in various information resources interpret the emergence of a particular subgenre and genre of metal in different ways.

Let's take care of the legacy of today's outstanding metal musicians in the old world and in the new world. And with joy to learn new worlds and universes of improved musical formulas. Since it enriches the creative heritage of the entire world musical and artistic process.

Metal philosophy is characterized by *asymmetry in identifying images or social orientation, injustice, or personal experiences of the protagonist*. This asymmetry is organically built in, it is a canvas that the drummer weaves and extracts at the drum set. This asymmetry makes it possible to reveal simple human feelings of the *lyrical hero-vocalist* [6, p. 33]. During their performance, the musical group seeks to rethink both time and space, and themselves. It is always an attempt to rethink the category of Time, the category of Space and its *Being-in-Itself*, according to Martin Heidegger.

The ideological and artistic value of the metal genre

Ultimate clarity and concreteness in the ideological and artistic content of a musical work.

The image of the eschatological tragedy, the inner spirit of the tragedy of the modern generation, not only young, but also people of mature age, inspiring people to the simplest thing — to everyday feat in the struggle with oneself. To overcome the inner crisis of the soul. The existential path of inner experiences of the *lyrical hero... who does not exist in reality. He is invented. It is fashioned... during the musical part that ends*. Since time in any work of art has its beginning — length — development and completion.

The sniper scope in the sensual world of things by the outstanding American musical artist Travis Orbin is a calibrated, accurate look at the world of things given to him in sensation. And this is where *his innovation manifests itself: in an expanded rational consciousness*,

deep philosophical thinking and a powerful transcendent action of empirical experience given to him in the sense of the world order of things.

Protest music?

The music of the protest was Louis Armstrong, who sang *a'capello* where he wanted and how he wanted. He invested in his speech both the soul and the thought of the creator — what he wanted to say! He was a man and a singer with charisma. With a human hard-lived fate.

What about rock? Were there heroes in rock? Were. But they were playing Fate. Iggy Pop tried on the image of *Petrushka* by Igor Stravinsky. Leonard Cohen didn't play. Leonard Cohen stubbornly developed layer after layer of empirical pain rings of the human soul. And for this he is appreciated and respected. Bob Dylan charted his own creative path.

Unfortunately, metal would like to be a protest, and could be, but in practice this concept is blurred. A show called baby-metal, Indonesian, Malaysian metal-children, 12 years old, *cut* on metal guitars. A 12-year-old girl in a carefully *cuts* high-speed beats, masterfully showing how simple it all is. Just? What's this? They have no fate, no lived years, and therefore it is difficult to believe their 'art' of sound production. Their voices are empty, the images are deliberately feigned. Because they have no inner content. And there is nothing for the listener to cling to — dead aesthetics. Dead sounds. Dead zone.

The question arises about the paradigm of meanings in the study of the value-semantic *axiological* heritage of certain cultural layers, eras, meanings [3, p. 21-26].

The genre of heavy music — Metal was born in the dusty garages of California, Arkansas, Colorado, New Orleans, New York by bearded truckers, bikers. All those who have a destiny and life — not well-fed and cheerful, but unbearably difficult, bitter. And according to the British scientist Stephen Campbell, *'here there is a recalibration of meanings and concepts in the context of the worldview of the artist's vision and the life around him'* [10, p. 1321].

The creative heritage of Travis Orbin teaches us to rethink the usual established norms and paradigms in the perception of modern world music. The clarifying accents and integrity of the harmonic beginning of the composer Travis Orbin, his goal-setting as the author of his own songs and musical compositions, the arrangements of finished works, as well as the experimental spirit of the pioneer teach us not to give up, but to go forward no matter how painful it is.

And every day the Man goes out into the street, as if to the Battle, continuing in his original life path to hum Travis's melody.

References

1. World Encyclopedia / Philosophy. M.: AST: Harvest, Modern writer. 2001. S. 1273.
2. Komleva A.V., Orbin T. Historical and phenomenological prerequisites for the development of musical art and culture in the USA. Praha: Science of Europe, 2022. 191 p.
3. Komleva A.V. Axiological approach in building the concept of 'other' on the example of the 'Golden Parade of the 22 Pharaohs' (New Museum of Egyptian Civilization, April 3, 2021. Cairo, Egypt) / Materials of the XVII International scientific and practical conference. Dec. 30, 2021 - Jan.7, 2022. Sheffield, UK. Areas of scientific thought. Vol. 2. 2021. 124 p.
4. Ukhtomsky A.A. Dominant. St. Petersburg: Peter, 2003.
5. Fokin D.A. Georg Geim: the poetry of the Apocalypse. Twilight Poetry or Humanity Symphony: New Readings and Interpretations. Collective monograph. Moscow: Cultural Revolution, 2021. 342 p.
6. Komleva A.V. Anthropology of the phenomenon of the hero in literature and on the theater stage in our time. Europe, Russia, United Kingdom / Materials of the XI International scientific and practical conference, 'Conduct of modern science', November 30, 2015 — December 5, 2015. Editor: Michael Wilson. — UK: South Yorkshire, Sheffield, 'Science and education LTD', 2015. — Vol. 9. — Law. Philosophy. — 76 p.
7. Komleva A.V. World theatrical scenography: the aesthetic arts of decoration and lighting. Monograph. Deutschland: Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. 156 p.
8. Kuang Jun and Tingfeng Yang. Popular song composition based on deep learning and neural network. Journal of Mathematics. December 2021. Vol. 2021. Article ID 7164817. 7 p. doi.org/10.1155/2021/7164817
9. Seyyed Pooya Hekmati Athar, Mohd Anwar. Music Embedding: a tool for incorporating music theory into computational music applications. USA: University North Carolina, 24 April 2021. ArXiv:2104.11880v1 [cs.SD].
10. Stephen J. Campbell. Special review: Carmen C. Bambach. Leonardo da Vinci. Rediscovered. 4 vols. New Haven, CT: Yale University Press, 2019 // Renaissance Quarterly. Vol. LXXIII, No. 4. P. 1321.

ПЕРША КАФЕДРА ХОРЕОГРАФІЇ УРСР В СИСТЕМІ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР

Миронюк Н.М.

Київський національний університет культури і мистецтв, викладач

FIRST DEPARTMENT OF CHOREOGRAPHY OF THE URSR IN THE SYSTEM OF CULTURAL POLICY OF THE USSR

Myroniuk N.

Kyiv National Kiev National University of Culture and Arts, Lecturer

DOI: [10.24412/3162-2364-2022-88-2-10-13](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2022-88-2-10-13)

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано передумови, обставини та наслідки відкриття першої в УРСР кафедри хореографії Київського державного інституту культури ім. О. Є. Корнійчука в оптиці культурної політики СРСР. Зазначено, що однією з методологічних засад кафедри стала комплексність підготовки студентів при провідній ролі народно-сценічного, а згодом, українського народно-сценічного танцю. Від заснування кафедри склалися умови для створення потужної мистецько-педагогічної школи, важливим для розвитку кафедри стало запрошення до викладацького складу провідних фахівців галузі та талановитих власних випускників.

ABSTRACT

The article analyzes the preconditions, circumstances and consequences of the opening of the first in the URSR Department of Choreography of the O. E. Korniychuk's Kyiv State Institute of Culture in the optics of cultural policy of the USSR. It is noted that one of the methodological principles of the department was the complexity of training students in the leading role of folk-stage, and later, Ukrainian folk-stage dance. Since the founding of the department there have been conditions for the creation of a powerful art and pedagogical school, it was important for the development of the department to invite to the teaching staff of leading experts in the field and talented graduates.

Ключові слова: кафедра хореографії, Київський інститут культури, культурна політика, танець.

Keywords: department of choreography, Kyiv institute of culture, cultural policy, dance.

Постановка проблеми. Відкриття першої кафедри хореографії в УРСР не можна позиціонувати лише як досягнення того вищого навчального закладу, де вона була створена (Київський державний інститут культури ім. О. Є. Корнійчука (далі – КДІК ім. О. Є. Корнійчука)), адже в країні з адміністративно-командною системою управління всіма галузями життя, включаючи й культуру, та в умовах відсутності системи приватної вищої освіти, відкриття такої кафедри стало своєрідним проявом державної політики. Розгляд відкриття кафедри хореографії в контексті культурної політики СРСР дозволить виявити передумови, причини, обставини, наслідки цієї події не лише як вузькопрофесійної, а й історико-культурної.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки вийшов ряд наукових публікацій, присвячених історії кафедри хореографії КДІК ім. О. Є. Корнійчука, у подальшому і до сьогодні – Київського національного університету культури і мистецтв. Але, переважно, розглядалися освітні аспекти становлення та розвитку кафедри, також автори зверталися до персонального внеску у діяльність кафедри її співробітників. Серед таких авторів І. Гутник [2], А. Підлипської [9], Л. Цветкової [11] та ін. Важливими для розуміння культурної політики радянського періоду виявилися новітні дослідження, присвячені впливу моноідеологічного керівництва радянської держави на розвиток тан-

цювального мистецтва (Г. Настюков [7]), становленню хореографічної освіти в Україні, де кафедрі відведено незначну роль (Т. Благова [1]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак цілісного осмислення процесу відкриття та функціонування за радянських часів кафедри хореографії КДІК ім. О. Є. Корнійчука в контексті культурної політики СРСР проведено не було.

Мета статті – концептуалізувати основні передумови, обставини та наслідки відкриття кафедри хореографії КДІК ім. О. Є. Корнійчука в оптиці культурної політики СРСР.

Викладення основного матеріалу. Для осягнення значення відкриття кафедр хореографії при інститутах культури, що стали осередками культурно-просвітницької освіти в СРСР у 1960-х рр., необхідно звернутися до більш раннього історичного періоду. Не вдаючись до політичної оцінки подій, спричинених жовтневим переворотом 1917 року, слід наголосити на соціокультурних трансформаціях, що відбулися на становленні хореографічної освіти в Радянському Союзі, до складу якого входила УРСР. Після 1920-х рр., коли домінуючими були теорії ритмопластики, вільного руху, відмови від канонів класичного балету, пропагування фізкультурно-спортивних пролетарських розваг як альтернативи буржуазним дозвіллевим формам, включаючи і балетний театр, у 1930-ті роки державні та партійні ідеологи дійшли формулювання засади на-

ціональної культурної політики, що в умовах багатонаціонального утворення, яким був Радянський Союз, покликані були стати одними з чинників забезпечення стабільності та єдності держави. Розтиражованим став лозунг «соціалістичний зміст, національна форма», який визначив подальшу політику в сфері культури. Розвиток клубного самодіяльного руху бачився, переважно, у формах народного танцю, чому сприяв ряд ініційованих партійно-державною номенклатурою заходів, як-от: огляди, курси, фестивалі художньої самодіяльності.

На державному рівні було підтримано створення нових та розвиток існуючих професійних танцювальних колективів, що працювали в сфері народно-сценічного танцю. Після створення 1937 року Державного ансамблю народного танцю СРСР під керівництвом Ігоря Моїсеєва за таким самим зразком, але значно менші за кількістю виконавців та творчими можливостями, були організовані танцювальні та вокально-хореографічні колективи в столицях союзних та автономних республік (1937 року створено Державний ансамбль танцю УРСР під керівництвом Павла Вірського та Миколи Болотова в Києві).

Класичний танець, природа якого не відповідала проголошеним культурним орієнтирам пролетарського мистецтва, попри несприйняття у 1920-і роки, все ж у 1930-х виборів право на існування у балетному театрі та нечисельних студіях, ансамблях художньої самодіяльності, що займалися цим різновидом хореографії. Одночасно у великих та малих містах почали відкриватися самодіяльні хореографічні студії та школи бальних танців. Однак найбільш масовими за потужної державної підтримки стали самодіяльні колективи народного танцю.

У повоєнні роки (1945–1955 рр.) активізувалося створення нових танцювальних колективів художньої самодіяльності, з'явилися керівники таких осередків, що реалізовували власний творчий потенціал, не маючи хореографічної освіти. Гостро відчувався брак професійних керівників, оскільки колективів танцювальної художньої самодіяльності ставало з кожним роком все більше. Держава вирішила заповнити цю лакуну – методистами обласних будинків народної творчості по всьому СРСР було організовано короткотермінові курси з підготовки керівників танцювальних колективів, постійні семінари для викладачів танцю, дворічні курси та інші форми організації хореографічного навчання. Ці обставини можна розглядати як передумову становлення вищої хореографічної освіти в СРСР.

В УРСР у той час було створено чимало ансамблів народного танцю, зокрема, ансамбль танцю «Дніпро» (1947), яким керував Кім Василенко.

У цей час поширилась тенденція постановок хореографічних творів за словесно-графічними записами, що розміщувалися в друкованих збірниках, наприклад, у періодичних виданнях з серій «Бібліотека художньої самодіяльності», «Бібліотека громадського керівника художньої самодіяльності» та ін. Але якість таких постановок з професійної то-

чки зору була сумнівною, адже більшість керівників колективів художньої самодіяльності не було професійними хореографами, часто очолювали колективи на громадських засадах.

У середині ХХ століття створення аматорських ансамблів класичного танцю було не поширеним явищем, що пов'язано не лише зі специфікою тривалого та важкого опанування виконавськими азами класичного танцю, а й з історичними чинниками – власне, класичний танець існував у великих містах із театральними традиціями (Харків, Київ, Одеса, Львів тощо). Переважна більшість селян (а Україна вважалася традиційно сільськогосподарським регіоном) ніколи навіть не бачили класичний балет. Більшого розвитку художня самодіяльність у сфері класичного танцю отримала в Ленінграді та Москві, містах з потужними балетними традиціями.

На початок 50-х рр. ХХ ст. в СРСР функціонувало 16 хореографічних училищ (Київське державне хореографічне училище після війни відновило свою діяльність), але їхні випускники, що, переважно, поповнювали трупи театрів, не могли задовольнити потреби у підготовці керівників для художньої самодіяльності.

Ставлення до бального танцю в СРСР було упередженим – офіційне визнання міжнародної програми (канонізованих європейських та латиноамериканських танців) відбулося лише у 1957 р. (міжнародний конкурс із спортивних бальних танців у Москві під час Форуму молоді та студентів). Отже лише наприкінці 1950-х рр. аматорські колективи бального танцю почали відходити від напівпідпільного існування та розширювати свою мережу по країні.

Об'єктивні обставини склалися так, що найбільша потреба існувала саме у керівниках самодіяльних колективів народного танцю, зважаючи на державну підтримку масових форм художньої самодіяльності цього різновиду хореографії.

У 1960-х рр. в СРСР поступово формується система підготовки керівників та педагогів для хореографічної самодіяльності. В колишніх бібліотечних інститутах, що поступово перейменовувалися на інститути культури, а також у культурно-просвітних училищах формуються кафедри (відділення) для підготовки керівників колективів художньої самодіяльності з хореографії.

У 1964 р. було створено Ленінградський та Московський державні інститути культури. Засновником та керівником першої в СРСР ленінградської кафедри хореографії упродовж 47 років (до 2011 р.) був Борис Брегвадзе, видатний артист, провідний педагог Державного Хореографічного училища ім. А. Я. Ваганової. Серед перших фахівців кафедри – викладачі хореографічного училища, відомі солісти, заслужені діячі мистецтв [5].

Кафедру хореографії у Московському державному інституті культури створено у 1965 р. Першим керівником упродовж 4 років був Г. Настюков (відомі його праці з методики роботи з хореографічним колективом [7]), наступні 20 років (1969–1989 рр.) – народний артист Російської Федерації,

лауреат Державної премії професор Ігор Смирнов (автор популярного підручника «Мистецтво балетмейстера» [10]). На кафедрі працювали народні артисти СРСР Т. Устинова, Р. Стручкова, народний артист РФ А. Клімов та інші [4].

У 1968 р. на базі філіалу Харківського державного інституту культури, створеного у 1961 р., заснований Київський державний інститут культури ім. О. Є. Корнійчука з культурно-просвітницьким та бібліотечним факультетами [3].

Перша кафедра хореографії в УРСР, що випускала керівників самодіяльних танцювальних колективів із вищою освітою, створена в КДІК ім. О. Є. Корнійчука 1970 року. Її засновниками стали Кім Василенко, відомий керівник аматорських колективів, дослідник українського танцю, заслужений діяч мистецтв України; Галина Березова, учениця А. Ваганової, упродовж багатьох років художній керівник Київського хореографічного училища, відомий в Україні балетмейстер, заслужена артистка України; Андрій Гуменюк, вчений-фольклорист, доктор мистецтвознавства, професор [8]. Фактично, в основу кафедри покладено триєдність класичного танцю, музичної фольклористики, організаційно-управлінських основ, що відповідало сферам інтересів фундаторів кафедри. Пріоритетним напрямом діяльності кафедри став розвиток народно-сценічної хореографії, зокрема української.

Подібно до Ленінградської та Московської кафедр, над підготовкою хореографів, керівників самодіяльних танцювальних колективів у Києві у 1970–1990-х роках плідно працювали провідні майстри хореографії: заслужений діяч мистецтв України Микола Трегубов; кандидати мистецтвознавства Генрієтта Боримська, Валерія Пасютинська; заслужені артисти України Михайло Мотков, Олександр Колосок, Ванда Володько, народна артистка України Валерія Вірська, заслужений працівник культури України Євген Зайцев та ін. Внесок у методику викладання народно-сценічного танцю зробив Володимир Камін, випускник Московського інституту культури. Історію хореографічного мистецтва викладав доктор мистецтвознавства, професор Юрій Станішевський. Незмінним завідувачем кафедри упродовж двадцяти п'яти років був Кім Василенко.

Наприкінці 1970-х – у 1980-ті роки кафедра поповнилася власними випускниками, які справедливо вважаються майстрами хореопедагогіки в Україні. Серед них: Лариса Цветкова, Олена Касьянова, Тетяна Лазарчук, Сегій Зубатов, Степан Забрєдовський, Тетяна Чурпіта та інші.

Соціокультурні трансформації початку 1990-х рр., розпад СРСР, утворення незалежної держави України, глобалізаційні процеси та ін. спричинили прискорення темпів розвитку бальної та сучасної хореографії, перегляд підходів до класичного танцю. Це, природно, призвело до створення кафедр за різновидами хореографії, на яких працювали та продовжують працювати багато випускників кафедри хореографії, згодом кафедри народної хореографії. Але цьому періоду, на нашу думку, слід присвятити окреме дослідження.

Висновки та пропозиції. Серед культурних передумов, що спричинили появу першої в УРСР кафедри хореографії КДІК ім. О. Є. Корнійчука, яка стояла біля витоків вищої хореографічної освіти в Україні – обрання вектору розвитку масових форм художньої самодіяльності у 1930-х рр. в СРСР, де народна хореографія посідала одне з провідних місць, у тому числі, і як засіб реалізації національної культурної політики; значне збільшення чисельності колективів художньої самодіяльності у повоєнний період, непрофесійне керівництво такими колективами, переважно, на громадських засадах; неспроможність тимчасових заходів (курси) задовольнити потребу в кадрах керівників та ін. Однією з методологічних засад кафедри стала комплексність підготовки студентів при провідній ролі народно-сценічного, а згодом, українського народно-сценічного танцю. Від заснування кафедри склалися умови для створення потужної мистецько-педагогічної школи, на чолі з К. Василенком. Важливим для розвитку кафедри стало запрошення до викладацького складу провідних фахівців галузі та талановитих власних випускників.

Література

1. Благава Т. Розвиток хореографічної освіти в Україні (XX – початок XXI століття): дис... доктора педагогічних наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Полтава, 2021. 595 с.
2. Гутник І. Кафедра народної хореографії Київського національного університету культури і мистецтв в контексті становлення та розвитку вищої хореографічної освіти в Україні. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 3. С. 251–257.
3. Історія. Київський національний університет культури і мистецтв. URL: <http://knukim.edu.ua/istoriya/>
4. Кафедра народного танца. Московский государственный институт культуры. URL: <http://khoreograficheskiy.mgik.org/sveden/struct/10604/>
5. Кафедра хореографии. Санкт-Петербургский государственный институт культуры. URL: <https://spb.gik.ru/departments/kafedra-khoreografii/>
6. Нарский И. В. Как партия народ танцевать учила, как балетмейстеры ей помогали, и что из этого вышло: Культурная история советской танцевальной самодеятельности. Москва: Новое литературное обозрение, 2018. 752 с.
7. Настюков Г. А. Народный танец на самодеятельной сцене: советы балетмейстера. Москва: Профиздат, 1976. 64 с. (Библиотека общественного руководителя художественной самодеятельности).
8. Наша історія. Факультет хореографічного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв. URL: <http://dance.knukim.edu.ua/folk-specialisation-history/>
9. Підлипська А. М. Кафедра хореографії Київського державного інституту культури ім. О. Є. Корнійчука крізь призму соціокультурної

політики другої половини ХХ століття. *Динаміка розвитку вищої хореографічної освіти як складової художньої культури України (до 45-річчя заснування кафедри хореографії КНУКіМ)*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практич. конф. Київ: КНУКіМ, 2015. С. 31–36.

10. Смирнов И. В. Искусство балетмейстера: учеб. пособие для студентов культ. просвет. фак. вузов культуры и искусств. Москва: Просвещение, 1986. 192 с.

11. Цветкова Л. Ю. «Вдячність крізь десятиліття» (педагоги-фундатори кафедри хореографії Київського державного інституту культури). *Традиції та новації в хореографічній культурі (до 50-річчя кафедри хореографії Київського національного університету культури і мистецтва)*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25 квітня 2020 р. Київ: КНУКіМ, 2020. С. 12–17.

ПРИНЦИПИ ВИБОРУ РЕПЕРТУАРУ ДЛЯ СТУДЕНТІВ-ВОКАЛІСТІВ

Тарасюк Л.М.

*викладач кафедри музикознавства та вокально-хорового мистецтва
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
м. Умань, Україна*

PRINCIPLES OF CHOOSING REPERTORY FOR STUDENT VOCALISTS

Tarasyuk L.

*lecturer at the Department of Musicology and Vocal and Choral Arts
Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychna
Uman, Ukraine*

DOI: [10.24412/3162-2364-2022-88-2-13-15](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2022-88-2-13-15)

АНОТАЦІЯ

Стаття містить стислу інформацію про принципи підбору вокального репертуару, проблеми формування учбового репертуару в класі вокалу, естетичні цінності репертуару, вимоги, що пред'являються безпосередньо до педагога і, в цілому, вплив співу на життя учня. Розглядається роль репертуару, як головна у процесі формування музично-естетичних та практичних навичок учнів у вокальному виконавстві. Процес вибору вокального репертуару насамперед націлений на розвиток технічних навичок та втілення художнього змісту твору. Вибір вокального репертуару повинен включати крім методичної складової, також спрямованість на підвищення мотивації студентів до занять у вокальному класі, стимулювання їх емоційної чуйності. Вибір того чи іншого твору має ґрунтуватися на реальній ситуації навчального процесу. Головне у цьому процесі – наукова основа, системність та методична доцільність. Вокальне виконавство – ключова частина навчального процесу, і оптимальний вибір репертуару стає найважливішим інструментом комплексного та гармонійного розвитку молодого співака.

ABSTRACT

The article contains brief information about the principles of vocal repertoire selection, problems of formation of educational repertoire in the vocal class, aesthetic values of the repertoire, requirements directly to the teacher and, in general, the impact of singing on student life. The role of the repertoire is considered as the main one in the process of formation of musical-aesthetic and practical skills of students in vocal performance. The process of choosing a vocal repertoire is primarily aimed at developing technical skills and embodying the artistic content of the work. The choice of vocal repertoire should include in addition to the methodological component, also aimed at increasing the motivation of students to study in the vocal class, stimulating their emotional sensitivity. The choice of a work should be based on the real situation of the educational process. The main thing in this process is the scientific basis, system and methodological expediency. Vocal performance is a key part of the educational process, and the optimal choice of repertoire becomes the most important tool for complex and harmonious development of a young singer.

Ключові слова: вокальний репертуар, студент-вокаліст, вокальне мистецтво, вокальне виконавство, вокально-технічна підготовка.

Keywords: vocal repertoire, student vocalist, vocal art, vocal performance, vocal and technical training.

Вокальне мистецтво є масовим видом творчості, засобами якого вирішуються багато музично-професійних завдань: виявлення та розвиток творчого потенціалу та музичних здібностей кожної дитини, навчання основним вокальним навичкам, освоєння музичного репертуару, розвиток образного та сценічного мислення. Правильність вибору

репертуару є запорукою успішного досягнення поставлених педагогом цілей та завдань. Проблема вибору вокального репертуару є дуже актуальною в сучасний час для будь-якого керівника. Від вибору репертуару багато в чому залежить успішний розвиток вокаліста як у технічному, так і в мистецькому та моральному плані.

Репертуар – це лице викладача, його візитна картка. Ще не чуючи учня, але знаючи його репертуар, можна певною мірою точно судити про його естетичні і моральні позиції та його виконавські можливості. Забезпечуючи повноцінний музичний розвиток кожного учня, репертуар не тільки підвищує музичну культуру, а й сприяє моральному і естетичному вихованню, формує смак і погляди.

Вибір репертуару – складний процес, у якому фокусується музичний досвід і культура педагога, має бути зумовлений особливостями та інтересами учнів, їх здатністю сприймати зміст і висловлювати бажання виконати той чи інший вокальний твір. У руках грамотного педагога репертуар – це потужний інструмент, з допомогою якого здійснюється музична освіта, естетичне і духовно-моральне виховання особистості. Підбір вокального матеріалу повинен ґрунтуватися на принципі доцільності та раціональності, послідовності та поступовості, а також відповідати рівню вокальної підготовки.

Репертуар – це основа, зміст роботи вчителя, головна риса, яка зможе надалі визначити творчий образ учня, в якому б із напрямків музичного виконавства він не реалізовував свій потенціал. Педагогу необхідно допомогти студенту знайти себе, сформувати свою точку зору з певних життєвих питань, навчити самостійно шукати рішення у складних ситуаціях, пробудити фантазію та уяву учня, розкрити його внутрішній світ. Тобто студента необхідно навчити мислити самостійно, а для цього необхідно зрозуміти його психологію, виявити його індивідуальність, інтереси та унікальні здібності.

Перше, що слід пам'ятати педагогу під час виборів репертуару, що він має пробуджувати інтерес до вокального мистецтва. Кожна нова пісня повинна допомагати виконавцю набувати нових та закріплювати вже отримані навички вокального виконавства. Л. Б. Дмитрієв вважав, що правильний підбір педагогічного матеріалу, хоч і є найважливішим фактором розвитку голосу, не повинен бути єдиним шляхом виховання, він має поєднуватися з іншими. Тільки тоді вірно підібраний педагогічний матеріал принесе повною мірою і завжди свою неоцінену користь [1, с. 559].

З якими б складнощами вибору та освоєння репертуару не стикався педагог, у будь-якому разі цей процес творчого пізнання є захоплюючим та цікавим. Не лише учень, а й педагог розвиваються та набувають необхідного життєвого та творчого досвіду та потенціалу знань. Особливі складнощі виникають у підборі репертуару для учнів зі «скромними» вокальними та виконавськими можливостями, що ґрунтуються на обмежених музичних даних, у тому числі на обмеженому сприйнятті матеріалу. Іноді учні з такими даними виявляють бажання співати твори, які виконують «сильніші» учні, інколи ж професійні співаки (після прослуховування їх виконання у записі). Невміння, не володіння самооцінкою та небажання довіряти своєму педагогу помітно гальмують процес навчання і, як правило, роблять неефективним. Ці та багато інших проблем вимагають від сучасного педагога, часом дуже глибоких знань психології, чуйної інтуїції та просто людського ставлення.

Обдарованість учня, його вокально-технічна підготовка та музично-артистичний розвиток визначають послідовність освоєння репертуару.

Більш правильно будувати репертуар, дотримуючись історичного розвитку музики, тобто у міру ускладнення музичної мови, виконавських вимог та еволюції вокальної техніки.

Багато педагогів справедливо вважають, що виховання співака має бути послідовним, планомірним. У жодному разі не можна допустити роботи над твором, для якого учень ще не дозрів, тому що можна завдати непоправної шкоди його голосовому апарату. Про це свідчить Є. А. Мількович у своїй методичній записці до «Систематизованого вокально-педагогічного репертуару», цей принцип сповідував і І. І. Плешаков.

Одним із вокально-педагогічних принципів І. І. Плешакова, професора Ленінградської консерваторії (з 1952 по 1972 рр.) був послідовний, поступовий рух від простого до складного. Тільки домагаючись ретельного виконання певного завдання, він вважав за можливе приступити до вирішення наступного. «Іван Іванович часто казав, що голос не терпить поспіху у своєму розвитку, і співак, який нехтує цією істиною, розплачується дуже дорогою ціною, тому він забороняв виконувати репертуар, який не відповідає рівню професійної підготовки студента» [2, с. 81].

А. Г. Менабені у навчальному посібнику «Методика навчання сольного співу», розглядаючи принципи та методи вокального навчання акцентує нашу увагу на принципі посиленої труднощі, тісно пов'язаному та узаконеному у вокальній педагогіці з принципом поступовості та послідовності. Він відмічає, що поступовість і послідовність передбачає обов'язкове проходження від простого до складного при формуванні співочих навичок та освоєння навчального матеріалу (вправ, вокалізів, художніх творів із текстом). Посильна складність при вокальному навчанні в міру рівня підготовки учня, сприяє розвитку його здібностей. І оптимальність підвищення його рівня забезпечується суворим дотриманням правила поступового ускладнення вокально-технічних та мистецьких навичок, їх удосконалення [3, с. 75].

«Мистецтво музичного вираження це результат діяльності розуму та почуттів, творчої уяви та художнього мислення, артистичного темпераменту та волі, результат здатності розуміти та відчувати музику» [4, с. 41]. А. П. Зданович також звертається до проблеми вибору репертуару для студентів із різним рівнем підготовки. На його думку, розвиток вокальної техніки на художньому матеріалі є найвірнішим шляхом для досягнення єдності у художньому та технічному розвитку співака. Робота над художнім твором, сприяючи загальному творчому зростанню, допомагає водночас формуванню вокальної техніки. Важливим у цьому відношенні є, перш за все, вибір матеріалу. Найпростішим є той випадок, коли мистецький та технічний рівень співака приблизно однаковий. Тоді підбір матеріалу не становить особливих труднощів. Він, природно, повинен відповідати індивідуальності співака, рівню його загального розвитку, а поступове ускладнення матеріалу сприятиме просуванню співака у художньому та технічному напрямках. А. П. Зданович звертає нашу увагу на те, що складною проблемою є вибір матеріалу для співаків, у яких або техніка перевищує художній рі-

вень, або художній розвиток вищий за технічні можливості. У першому випадку, крім загальних принципів, слід керуватися і тим, щоб включати твори, які не так складні в технічному відношенні, як сприяють художньому розвитку. Особливо уважно слід підходити вибору матеріалу для співаків, у яких техніка значно відстає від художнього розвитку. Для таких виконавців дуже корисні емоційно яскраві твори, які часто інтуїтивно призводять співака до знаходження вірних технічних прийомів. Художній матеріал розвиває у співака набагато більшою мірою, ніж абстрактно-технічні вправи, важливі якості його голосової техніки [4, с. 47-49].

До розряду репертуарних проблем відноситься також пошук нотного матеріалу. Тут виявляються градації від неможливості знайти потрібне нотне видання до об'єктивної обмеженості будь-якого знання. Кожен педагог стикався з певним колом творів і, цілком імовірно, в силу об'єктивних причин, не знайомий з великою областю заслугують на увагу творів. Цілком зрозуміло прагнення педагога мати найбільш докладний перелік творів, їх записів, або особисту бібліотеку, щоб знати, що він має у своєму розпорядженні для свого вибору. Однак у виборі творів слід бути дуже обережним, тому що не скрізь враховуються особливості голосу, навіть у елементарних вимогах, таких як діапазон або теситура. Іноді важко навіть зрозуміти, якого голосу воно написано.

Для вокалістів-початківців краще віддати перевагу репертуару рідною мовою, тому що нею співати простіше, ніж іноземною. У перспективі, коли людині вже легше дається спів – вона навчилася тримати позицію, правильно дихати, більш-менш чисто інтонувати – можна спробувати включити до репертуару пісні іноземною мовою. Якщо ж учневі доводиться поки що надто багато думати про техніку вокалу, йому важко буде ще й співати іноземною мовою. Ось що говорить про це американський педагог Сет Ріггс: «Я вважаю, що спів іноземними мовами дає співаку більше можливостей співати неправильно. Найкращий спосіб визначити, чи правильно співає співак, - це почути, чи співає він чисто та природно. Лише мало хто може визначити, чи правильно щось співається іноземною мовою. Не слід намагатися співати чужою мовою доти, доки ви не навчитеся співати рідною» [5, с. 78].

Пісні краще брати тією мовою, яку вивчав або вивчає учень. Якщо ж мова незнайома ні учневі, ні педагогу, краще відмовитися від виконання пісень такою мовою, тому що в цьому випадку буде складно поставити правильну вимову.

Узагальнивши все сказане вище, можна виділити кілька тенденцій, яких дотримуються вокалісти-педагоги у виборі репертуару. Вибір матеріалу має бути глибоко продуманим, відповідальним кроком, заснованим на принципі поступовості та послідовності у вокальній педагогіці, а також принципі посиленої проблеми у вокальному навчанні. Репертуар повинен відповідати художньому

та вокально-технічному рівням учня. Художні твори мають бути посилюючими, розвиваючими та відповідати вокально-технічному та художньому рівню студента. З особливою увагою необхідно підходити до підбору творів сучасних авторів. Студент повинен бути поступово підготовлений до виконання цього виду репертуару.

Природні здібності та недоліки роблять процес підбору репертуару творчим. Кожен педагог повинен добре знати вокальний репертуар і вміти вибрати з нього те, що найкорисніше учневі на даному етапі розвитку. Перед педагогом стоїть складне завдання – не лише навчити вокальній техніці, розвинути музичність та виконавські дані, а й виховати у співака-початківця високу музично-виконавчу культуру.

Таким чином, підбір репертуару вокалістів відбувається виходячи з індивідуальних особливостей, ступеня обдарованості та музичного розвитку. У процесі професійної творчої діяльності вокалісти так само індивідуально повинні підходити до підбору репертуару. Підбір репертуару є основою для навчання вокалу. Правильно підібраний репертуар може значно підвищити результативність занять. І навпаки, неправильно підібрана пісня для учня здатна відбити у нього інтерес до занять вокалом і навіть музики взагалі. Тому педагогу слід відноситися до підбору репертуару з усією серйозністю.

Література

1. Дмитриев Л. Б. Основы вокальной методики. М.: Музыка, 1968. – 674 с.
2. Васильев Б. Из методического опыта профессора Ленинградской консерватории И. И. Плещакова // Вопросы вокальной педагогики. – Л., 1982. Вып. 6. С. 75 – 87.
3. Менабени А. Г. Методика обучения сольному пению: Учебное пособие для студентов пед. институтов. М.: Просвещение, 1987. – 95 с.
4. Зданович А. П. Некоторые вопросы вокальной методики. М.: Музыка, 1965. – 148 с.
5. Ріггс С. Как стать звездой. М.: Guitar College, 2000. – 104 с.
6. Бриліна В. Л., Ставінська Л. М. Вокальна професійна підготовка вчителя музики: методичний посібник для викладачів та студентів вищих педагогічних і мистецьких закладів / В. Л. Бриліна, Л. М. Ставінська. – Вінниця: Нова Книга, 2013. – 120 с.
7. Вопросы вокальной педагогики: Сборник статей. Вып. 6. – Общая редакция Л. Б. Дмитриева. – М.: Музыка, 1982. – 184 с.
8. Вопросы вокальной педагогики. Сб. статей. Вып. 7. Сост. А. Яковлева. – М.: Музыка, 1984. – 214 с.
9. Луканин В. М. Обучение и воспитание молодого певца. Л.: Музыка, 1977.
10. Милькович Е. А. Систематизированный вокально-педагогический репертуар. Том I. М.Л.: Государственное музыкальное издательство, 1939.

ECONOMIC SCIENCES

РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ТУРЕЧЧИНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Кирилюк І.М.

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
к.е.н, доцент, Україна*

Поворознюк І.М.

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
к.е.н, доцент, Україна*

Нещадим Л.М.

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
к.е.н, доцент, Україна*

Благополучна А.Г.

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
викладач-стажист, Україна*

Литвин О.В.

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
викладач, Україна*

DEVELOPMENT OF TURKEY'S TOURIST INDUSTRY IN THE CONVENTION OF THE COVID-19 PANDEMIC: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Kyryliuk I.

*Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University,
PhD, Associate Professor, Ukraine*

Povorozniuk I.

*Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University,
PhD, Associate Professor, Ukraine*

Neshchadym L.

*Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University,
PhD, Associate Professor, Ukraine*

Blahopoluchna A.

*Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University,
Lecturer-trainee, Ukraine*

Lytvyn O.

*Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University,
Senior Lecturer, Ukraine*

DOI: [10.24412/3162-2364-2022-88-2-16-22](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2022-88-2-16-22)

АНОТАЦІЯ

Досліджено сучасний стан галузі туризму в Туреччині та виявлено тенденції, які впливають на її розвиток в умовах пандемії COVID-19. Охарактеризовано проблеми, що стримують розвиток туристичної галузі в умовах карантину або обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби. Визначено чинники, що дозволяють мінімізувати негативні наслідки кризи в туристичній галузі та забезпечити її подальше функціонування й пристосування до обмежувальних економічних умов розвитку.

ABSTRACT

The current state of the tourism industry in Turkey has been studied and trends that affect its development in the context of the COVID-19 pandemic have been identified. Problems that hinder the development of the tourism industry under quarantine or restrictive measures related to the spread of coronavirus disease are described. The factors that allow to minimizing the negative consequences of the crisis in the tourism industry and ensure its further functioning and adaptation to the restrictive economic conditions of development have been identified.

Ключові слова: туризм, пандемія COVID-19, туристична індустрія Туреччини, туристична галузь.

Keywords: tourism, pandemic COVID-19, tourist industry of Turkey, tourism industry.

Постановка проблеми. Туризм є одним із найбільш швидкозростаючих секторів економіки в світі та важливим фактором соціально-економічного розвитку багатьох країн. Сучасний туризм

охоплює значну кількість нових напрямків і є чинником зростання соціально-економічного прогресу завдяки динамічним змінам.

Однак, у зв'язку з поширенням пандемії COVID-19 туристична галузь опинилася в кризовій

ситуації, негативні наслідки якої здійснюють руйнівний вплив на економіку та зайнятість у світі. До поширення пандемії одне з чотирьох нових робочих місць створювалось у галузі туризму. Світова індустрія туризму забезпечувала кожне десяте робоче місце – 334 млн, що еквівалентно 10,6% від загального рівня зайнятості. В 2019 р. у галузі туризму створено 10,4% світового ВВП (9,2 млрд доларів США), витрати міжнародних відвідувачів склали 1,7 млрд доларів США (6,8% загального експорту та 27,4% світового експорту послуг) [1].

Глобальна криза, викликана пандемією COVID-19, радикально змінила діяльність туристичної галузі у всьому світі. За даними досліджень World Travel & Tourism Council сектор подорожей і туризму в 2020 році через карантинні заходи та постійні обмеження мобільності втратив майже 4,5 млрд доларів США, при цьому внесок у ВВП також значно знизився – на 49,1% порівняно з 2019 роком (з 10,4% до 5,5%). Очевидно, що значною мірою скоротилися і витрати туристів: внутрішніх – на 45%, міжнародних – на 69,4%. Рівень зайнятості населення в туристичній галузі в світі скоротився на 62 млн робочих місць (з 334 млн у 2019 р. до 272 млн у 2020 р.) або 18,5% [1].

Слід зазначити, що завдяки поступовому зняттю обмежень на поїздки в окремих країнах, відновленню міжнародних рейсів і перезапуску деяких внутрішніх і внутрішньорегіональних ринків, починаючи з травня 2021 р., намітилася слабка тенденція до зростання міжнародного туризму.

Впровадження конкретних заходів щодо відновлення сфери туризму має особливе значення для країн, у яких цей сектор відіграє значну роль у національній економіці. Туреччина є популярною туристичною країною й важливим туристичним напрямом світу для виїзного туризму. Зручне геополітичне розташування, відповідні природні та техногенні ресурси сприяють розвитку міжнародного туризму. Туристична індустрія країни становить 12% валового внутрішнього продукту і 8% валового національного продукту, зайнятість населення в галузі – 2,5 млн осіб [2]. Впровадження широкого ряду заходів для мінімізації наслідків пандемії COVID-19 і стимулювання відновлення туристичного сектора в країні є актуальним питанням та потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку туризму в Туреччині присвячені наукові доробки багатьох відомих вчених, серед яких В. Антоненко, І. Григорчак, В. Хуткий [3], С. Юрченко, О. Юрченко [4], В. Сергійко [5], І. Панасюк [6], Н. Матвієнко [7] та ін. Вагомий внесок у висвітлення проблем, що пов'язані з державним регулюванням туристичної діяльності у Туреччині здійснено науковцями С. Юрченко [8], К. Гоймен [9]. Слід зазначити, що з поширенням пандемії COVID-19, вчені спрямували свої дослідження на оцінку впливу її наслідків для розвитку туристичної галузі. Зокрема, ці аспекти висвітлюються у працях С. Гоктепе, Г. Четін [10], О. Алічі [11], Б. Айдін, М. Доган [12], Е. Багчі, Ч. Узун [13] та ін. Питання подолання негативних явищ у туристичній галузі та її адаптації до сучасних викликів зумовлених пандемією COVID-19 набуло особливої актуальності й потребує подальших досліджень.

Метою статті є обґрунтування особливостей розвитку туризму в Туреччині в умовах пандемії COVID-19 та окреслення заходів, реалізація яких дозволить перебороти наявні негативні тенденції.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові методи дослідження. Під час вивчення сутнісних характеристик об'єкту дослідження застосовувались методи діалектики та наукової абстракції; для дослідження сучасного стану і оцінки впливу карантинних заходів на розвиток туристичної галузі Туреччини – методи аналізу і синтезу, статистичні методи; для наочного представлення матеріалу та схематичності зображення теоретичних та практичних результатів дослідження – графічний метод; системний та абстрактно-логічний підходи – при обґрунтуванні пропозицій розвитку туризму в умовах пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу. До поширення пандемії COVID-19 у туристичному секторі Туреччини прослідковувалися позитивні тенденції як щодо зростання туристичних потоків з 36,5 млн відвідувачів у 2012 р. до 51,9 млн у 2019 р., так і загальних надходжень від туризму рівень яких у 2019 р. досяг 34,5 млрд доларів США, що перевищує рівень 2012 р. на 42,2% та 19% відповідно (рис.1).

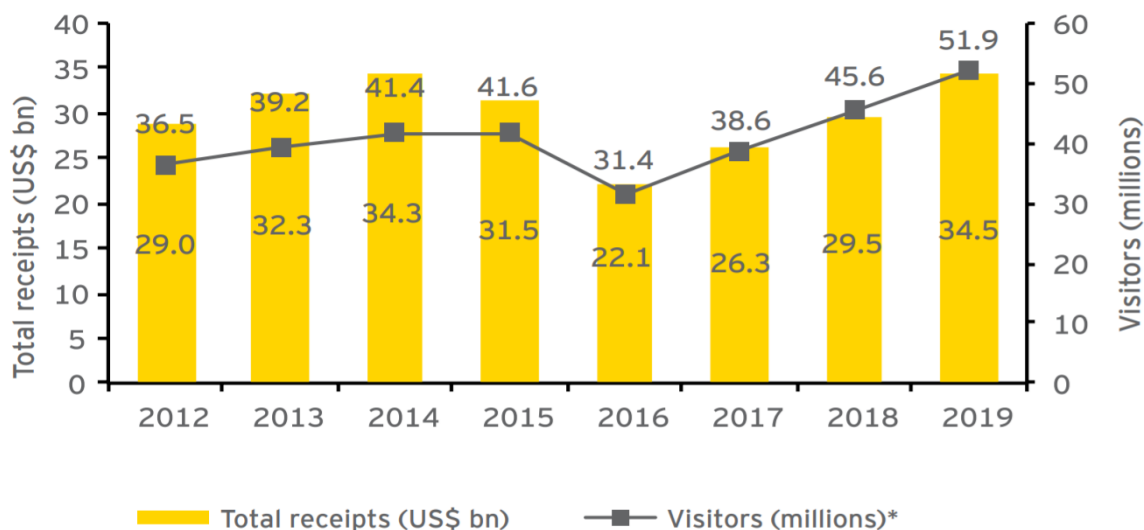

Рис. 1. Динаміка туристичних потоків та надходжень від туризму в 2012–2019рр.
Джерело: [14]

За даними Всесвітньої туристської організації, Туреччина в 2019 р. стала шостим за популярністю туристичним напрямком у світі (рис. 2).

Рис. 2. Десять найкращих напрямків за прибуттям міжнародних туристів, 2019 р.
Джерело: [15]

Частка доходів від туризму у експорті країни в 2019 р. становила 20,1%, що на 2,6 в. п. перевищує показник 2018 р., частка витрат на туризм у імпорті країни майже не змінилася і становила 2,1% та 2,2% відповідно [16]. Слід зазначити, що у 2019 р. у порівнянні з 2018 р. середні витрати одного подорожуючого збільшилися на 2,9% (з 647 дол. США до 666 дол. США). Зокрема, середні витрати на туризм іноземців зросли на 4,1% (з 617 дол. США до 642 дол. США), що свідчить про стає зростання туризму в країні [14].

З початком пандемії COVID-19 ситуація на туристичному ринку Туреччини, як і у всьому світі, змінилася. Туристична галузь надзвичайно вразлива до впровадження обмежувальних карантинних заходів для запобігання поширенню захворюваності на COVID-19 у країні та світі і відповідно

зазнала масштабних збитків. Нині розвиток туризму в Туреччині та світі відбувається в нестабільному середовищі, яке створює загрози та небезпеки для її ефективного функціонування і великою мірою визначається пандемією COVID-19.

Одним із показників, що свідчить про зміну обсягів туристського споживання, є показник витрат туристів під час поїздок. Згідно з розрахунками міжнародних експертів, туристські витрати в 2020 р. проти попереднього року суттєво скоротилися. Зокрема, витрати, здійснені іноземними туристами, знизилися в 2,9 рази: з 272,1 млрд лір у 2019 р. до 94,7 млрд лір у 2020 р.; надходження від внутрішнього туризму, що забезпечені витратами внутрішніх відвідувачів, зменшилися в 1,7 рази: з 145,1 млрд лір до 84,5 млрд лір відповідно [18].

В структурі туристичних потоків також відбулися певні зміни: збільшилася частка туристів, які

прибувають до Туреччини з України, Болгарії, Великобританії, проте зменшилась з Німеччини, Ірану та Грузії.

Таблиця 1

Структура туристичних потоків

В'їзні потоки, %				Виїзні потоки, %			
2019 р.		2020 р.		2019 р.		2020 р.	
Країна	%	Країна	%	Країна	%	Країна	%
Російська Федерація	12	Російська Федерація	13	Греція	13	Болгарія	14
Німеччина	8	Болгарія	7	Болгарія	10	Греція	9
Іран	5	Україна	7	Грузія	8	Грузія	9
Болгарія	5	Німеччина	7	Іран	7	Іран	9
Грузія	4	Великобританія	4	Саудівська Аравія	5	Саудівська Аравія	5
Інші країни	66	Інші країни	62	Інші країни	57	Інші країни	54

Джерело: [18]

Відновлення туризму на сучасному етапі і в майбутньому залежить як від міждержавної, так і державно-приватної співпраці, від консолідації зусиль усіх зацікавлених сторін. Розробка і введення в дію своєчасних, масштабних зусиль і узгоджених механізмів дозволяє нівелювати наслідки пандемії COVID-19 [19].

Урядом країни для подолання кризи в туристичній галузі та пом'якшення наслідків впливу пандемії COVID-19 запроваджено ряд заходів, спрямованих на всебічну підтримку і стимулювання розвитку підприємницької активності в індустрії гостинності та туризмі, через встановлення преференцій, бюджетних субсидій, податкових канікул, пільгового кредитування, вирішення проблем сезонної і територіальної нерівномірності туристського потоку.

Дотримання вимог безпеки в умовах пандемії COVID-19 – одна з найважливіших умов відновлення туристичної сфери. Подальше відновлення туризму залежить від скоординованих дій урядів країн щодо забезпечення відповідних умов розвитку туристичної індустрії в нестабільних умовах, безпечності поїздок, узгодження протоколів без-

пеки та ефективних комунікацій, які зможуть відновити довіру споживачів туристичних послуг [20, с.181].

Туреччина одна з перших країн у світі запровадила програму Safe Tourism для підтримки туристичної галузі в умовах пандемії COVID-19. Основними цілями програми є забезпечення постійного дотримання гігієнічних заходів і контролю за дотриманнями об'єктами, які відвідують туристи, встановлених вимог безпеки.

Програма сертифікації Safe Tourism впроваджена Міністерством культури і туризму розроблена за участю Міністерства охорони здоров'я, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства закордонних справ спільно з усіма зацікавленими сторонами в галузі туризму. Програма сертифікації Safe Tourism визначає й рекомендує значний ряд заходів, які впроваджуються щодо безпечного перевезення, розміщення, перебування та стану здоров'я як турецьких громадян, так і іноземних туристів, гостей і співробітників, які працюють на туристичних об'єктах.

Об'єкти розділені на сім основних категорій (рис. 3), які оцінюються відповідно до міжнародних стандартів.

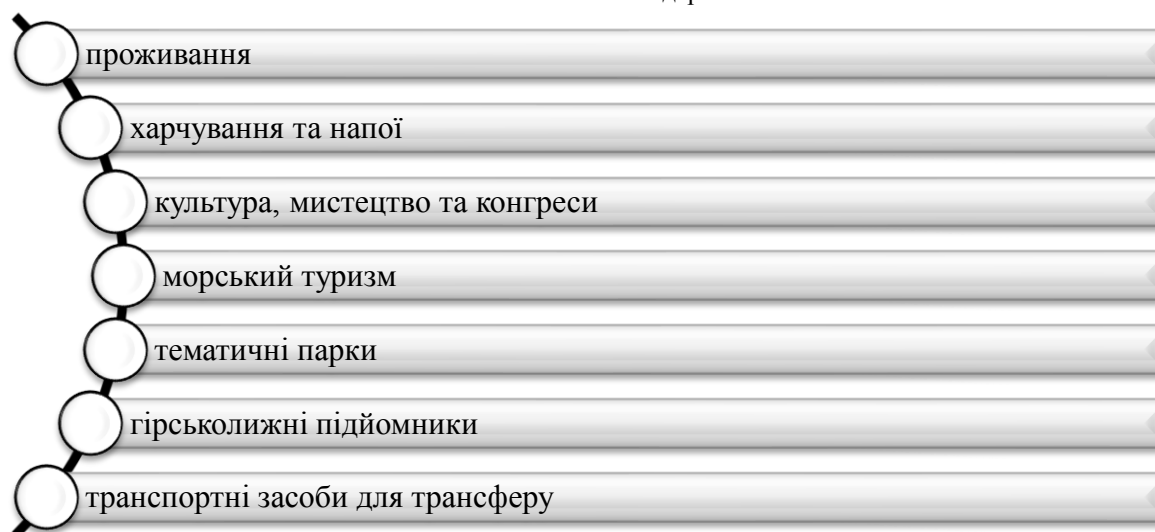

Рис. 3. Категорії об'єктів програми Safe Tourism

Процес сертифікації туристичних об'єктів здійснюється міжнародною аудиторською компанією, уповноваженою Міністерством культури і туризму. З 1 січня 2021 року для об'єктів розміщення, які мають номерний фонд не менше 30 номерів, наявність сертифікату безпеки на період їх експлуатації за результатами перевірки є обов'язковою. Список об'єктів, які пройшли перевірку публікуються на сайті Міністерства культури і туризму та Агентства по просуванню та розвитку туризму в Туреччині (TGA).

На веб-сайті TGA за покликанням: <https://www.tga.gov.tr/home/> в окремих модулях розміщена детальна інформація про всі об'єкти, які отримали «Сертифікат безпечного туризму» (рис.4). Веб-сайт має вдалий Web-дизайн і зручну навігацію, яка дозволяє користувачу швидко знайти повну інформацію (про дату видачі сертифікату, закінчення терміну його дії, аудиторську компанію, що видала сертифікат) по заданому об'єкту, використовуючи зручні для нього фільтри (назву, місто, номерний знак тощо).

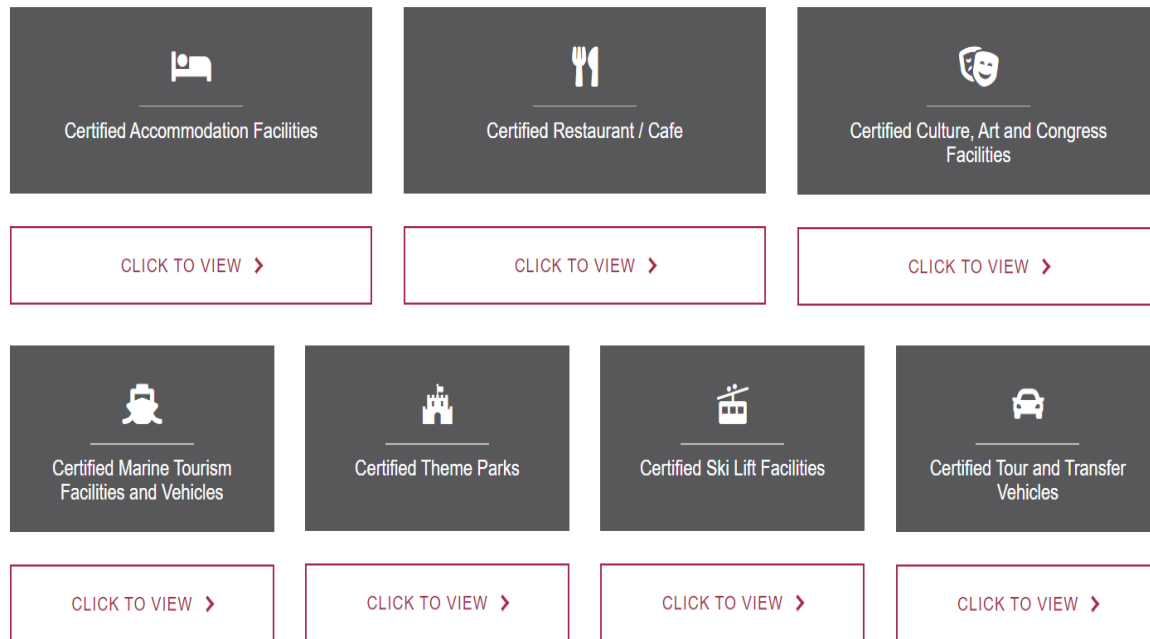

Рис. 4. Класифікація об'єктів на веб-сайті TGA, які отримали «Сертифікат безпечного туризму» Джерело: [21]

Логотип Сертифікації безпечного туризму розміщується на видимих ділянках перевіреного об'єкта. На всіх логотипах є QR-коди через які гості і клієнти мають доступ до даних інспекції об'єкта. Установи з акредитації уповноважені інспектувати об'єкти відповідно до міжнародних стандартів і критеріїв, здійснювати перевірку дотримання програми сертифікації безпечного туризму, проводити гігієнічні та санітарні перевірки, а також проводити оцінку відповідності. Після цих інспекцій та оцінок установи заносять свої висновки до звітів та періодично відправляють інспекторів у установи, які подали заявки на участь у програмі, щоб перевірити, чи надаються послуги відповідно до встановлених критеріїв [22].

Для громадян та туристів, які прибувають у країну обов'язковим є отримання HES-кодів (Hayat Eve Siyar – Life Fits Into Home). Персональний код, введений Міністерством охорони здоров'я Туреччини, для відстеження переміщення інфікованих COVID-19 або контактних осіб. HES-код необхідний майже у всіх державних установах, лікарнях, банках, магазинах, поштових відділеннях та при користуванні муніципальним міським транспортом та слугує виключно засобом зниження ризику зараження. Особи, які не інфіковані та неконтактні отримують зелений HES-код, інфіковані червоний

HES-код, який зобов'язує їх до обов'язкової ізоляції.

Швидке реагування Міністерства культури та туризму Туреччини і розробка стратегії подолання кризи дали можливість мінімізувати вплив світової пандемії COVID-19 на туризм у країні та створити гарантовані заходи безпеки для туристів, які значною мірою підвищують їх сприйняття безпеки і відновлюють готовність подорожувати.

В результаті проведених заходів уряду країни вдалося покращити ситуацію в туристичній галузі й збільшити туристичні потоки в країну. Згідно з даними Міністерства культури і туризму Туреччини, у третьому кварталі 2021 р. кількість іноземців, які відвідали країну становила 13,64 млн осіб, що на 143,4% більше порівняно з аналогічним періодом 2020 р., проте нижче показника 2019 р. При цьому 84% від загальної кількості склали іноземці, 16% – громадяни турецького походження, які проживають за кордоном [23].

Слід зазначити, що 76,8% становили особи, які відвідали країну з метою «подорожей, розваг, спорту та культури», 15,9% – «відвідування родичів і друзів», 2,7% – з діловими цілями. Що стосується турецьких громадян, які проживають за кордоном 63,7% прибули до країни з метою «відвідин рідних і близьких».

Про поступове відновлення туристичної галузі свідчать і показники внутрішнього туризму, який є менш залежним від глобальної коронавірусної кризи та карантинних заходів. Загальна кількість внутрішніх туристів збільшилась на 8,6%: з 17,3 млн осіб у третьому кварталі 2020 р. до 18,8 млн осіб у аналогічному періоді 2021 р. В порівнянні з третім кварталом 2020 р. у 2021 р. збільшилася і загальна кількість поїздок, здійснених вітчизняними туристами в країні з проживанням за межами дому, на 6,4% та становила 23,1 млн поїздок проти 21,7 млн у 2020 р. У досліджуваному періоді внутрішні туристи здійснили 227,4 млн ночівель середня кількість яких становила 9,8 ночей, а середня вартість однієї поїздки 1289 турецьких лір. Витрати внутрішніх туристів на поїздки у третьому кварталі 2021 року збільшилися на 58% порівняно з аналогічним кварталом попереднього року і становили 29,8 млрд лір: 89,1% цих витрат склали особисті витрати (26,6 млрд лір), 10,9% – витрати на пакетні тури (3,2 млрд лір).

За метою подорожі найбільшу частку у структурі займали поїздки з ціллю відвідування родичів та знайомих – 53,8%, 39,9% становили подорожі з метою розваг і відпочинку, 2,8% – подорожі з метою оздоровлення. В зв'язку з дотриманням заходів безпеки, подорожуючі по країні турецькі громадяни віддали перевагу ночівлям поза традиційними закладами розміщення. Зокрема, 4,8 млн осіб (29,3%) зупинилися у будинках своїх родичів або друзів, 2,8 млн осіб (16,9%) обрали приватні апартаменти, і лише 1,8 млн осіб (11%) зупинилися в готелях [23].

Позитивною тенденцією є відновлення доходів від туризму, що дає додатковий імпульс для розвитку сектору послуг. Дохід від туризму в третьому кварталі 2021 р. становив 11,4 млн дол. США, що перевищує показник аналогічного періоду 2020 р. на 181,8%. При цьому 78% доходів від туризму (без урахування витрат на роумінг мобільного зв'язку та послуги пристані) отримано від іноземних туристів, 22% – від громадян турецького походження, які проживають за кордоном [23].

Пандемія COVID-19 значною мірою вплинула на поведінку туристів і зумовила зміни в їх поведінці і прийнятті рішень щодо безпечності поїздок. Зокрема, зросла кількість туристів, які самостійно планують подорожі і прибувають до країни, їх витрати в третьому кварталі 2021 р. становили 9 063 млн дол. США, що на 75,2% перевищує витрати туристів, які купують пакетні тури.

Застосування урядом країни результативних адміністративно-правових, фінансово-економічних і соціальних інструментів підтримки та стимулювання галузі забезпечило умови її подальшого розвитку. Зокрема, державна туристична політика спрямована на забезпечення балансу між захистом туристів та інтересами працівників туристичної галузі, створення умов для подальшого функціонування туристичного бізнесу, особливо малого підприємництва в нестабільному середовищі, яке створює відповідні загрози та небезпеки для всіх учасників туристичного ринку, зосередження уваги

на механізмах координації для більш адресного реагування та підтримки відновлення туристичного сектора. Розробка подальших можливих стратегій, які допоможуть туристичній галузі оперативного реагувати на наслідки кризи, планувати ефективні заходи їх подолання є основним завданням для забезпечення стійкості туристичного сектору до викликів у майбутньому.

Висновки. Дослідження показало, що пандемія COVID-19 негативно вплинула на туристичну галузь країни, яка значною мірою залежить від впливу зовнішніх та внутрішніх деструктивних чинників. Проте країна має достатній потенціал для виходу з кризової ситуації і подальшого розвитку туристичної галузі. Для виходу з кризової ситуації та відновлення туризму урядом країни вжито комплекс системних заходів, які сприяли покращенню ситуації на туристичному ринку, зокрема: в третьому кварталі 2021 р. у порівнянні з аналогічним періодом 2020 р. доходи від туризму збільшилися на 181,8%, в'їзні туристичні потоки зросли на 143,4%, збільшилась туристична активність внутрішніх туристів на 8,6%, що свідчить про ефективність впроваджених заходів та відновлення довіри туристів до безпечності поїздок. Подальша підтримка з боку уряду країни туристичного сектору через розроблення комплексних і системних заходів та алгоритмів їх реалізації, дотримання стратегії розвитку туризму та суміжних галузей, реалізацію пілотних проектів у індустрії туризму сприятиме подоланню негативних наслідків впливу пандемії COVID-19.

Література

1. Economic Impact Reports. WTTC. URL: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact> (дата звернення: 10.01.2022)
2. COMCEC. Tourism Outlook 2019. URL: http://ebook.comcec.org/Kutuphane/Icerik/Yayinlar/Genele_Gorunum/Turizm/Outlook-2018/files/assets/basic-html/page-1.html#. (дата звернення: 10.01.2022)
3. Антоненко В. С., Григорчак І. М., Хуткий В. О. Сталій розвиток туристичної галузі Туреччини в умовах економічної рецесії: виклики та можливості//Ефективна економіка, № 7, 2019. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7180> (дата звернення: 12.01.2022). doi:10.32702/2307-2105-2019.7.4
4. Юрченко С., Юрченко О. Туреччина як напрям виїзного туризму: сучасні реалії та перспективи розвитку//Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини, Вип. 34, 2014, С. 178–186.
5. Сергійко В.Ф. Туреччина: досвід стратегічного розвитку туризму// Географія та туризм, Вип. 26, 2013, С. 86–97.
6. Панасюк І. П., Тертична А. О. Ключові проблеми та перспективи розвитку туристичного ринку Туреччини//Економіка та держава, № 4, 2017, С. 55–61.

7. Матвієнко Н. Тенденції розвитку туризму Туреччини//Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 1(16), 2013, С.53–57.
8. Юрченко С. О., Батрак П. В.. Державне регулювання розвитку туристичної діяльності в Туреччині: досвід для України//Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм, Вип. 8, 2018, С. 172–180. doi:10.26565/2310-9513-2018-8-20
9. Goymen K. Tourism and Governance in Turkey//Annals of Tourism Research, vol. 27(4), 2000, P.25–48.
10. Sevinç Göktepe, Gürel Çetin. The effects of the COVID-19 pandemic on the tourism industry// The COVID-19 pandemic and its economic, social, and political impacts. – Istanbul University Publication №: 5265, 2020. – P. 59–71.
11. Özlem ALICI. A New tourism in Turkey. Eurasian Academy of Sciences// Eurasian Business & Economics Journal, Volume: 27, 2021, P. 77–89.
12. Aydın B., & Doğan, M. Evaluation of Effects of the Covid-19 Pandemic on Touristic Consumption Behavior and Tourism in Turkey // Journal of Theory and Practice in Marketing, 2020, P. 93–114.
13. Bağcı E., Uzun C., Bostan A. Covid-19 and Health Tourism // Journal of Awareness, 2020, P. 331–348.
14. Ernst Young Kurumsal Finansman Danışmanlık AŞ («EY Turkey»). Tourism Market Overview. Turkey & Istanbul. September 2020. URL: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_tr/pdf/ey-turkey-tourism-market-overview-2020.pdf (дата звернення: 17.01.2022)
15. International Tourism Highlights. UNWTO. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284422456> (дата звернення: 15.01.2022)
16. TÜRSAB. URL: <https://www.tursab.org.tr/turkiye-turizm-degerlendirmesi> (дата звернення: 15.01.2022)
17. The official site of the Association of Turkish Travel Agencies. Tourism date. Statistics. URL: www.tursab.org.tr/istatistikler, (дата звернення: 17.01.2022).
18. Turkey 2021. Annual Research. World Travel & Tourism Council. URL: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact> (дата звернення: 17.01.2022).
19. Кирилюк І. Розвиток туризму в умовах пандемії COVID-19 // Туризм у XXI столітті: виклики та реагування [Матеріали міжнародної науково-практичної конференції]. – К., 2020. – С.67–69.
20. Кирилюк І. М., Чвертко Л. А. Безпекові аспекти розвитку туризму в умовах пандемії COVID-19//Актуальні проблеми розвитку економіки регіону, Вип 17. Т.2., 2021. С.178–189. doi: 10.15330/apred.2.17.178-189.
21. Türkiye Tourism Promotion and Development Agency (TGA). URL: <https://www.tga.gov.tr/home/> (дата звернення: 20.01.2022)
22. Safe Tourism. URL: <https://safetourismturkiye.com/ru/homepage> (дата звернення: 20.01.2022)
23. Міністерство культури і туризму Турецької Республіки. URL: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-III.-Ceyrek:-Temmuz---Eylul,-2021-37445> (дата звернення: 20.01.2022)

ПРАВОВОЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПУБЛІЧНИМИ ЗАКУПІВЛЯМИ В УКРАЇНІ

Левон С.Б.

Рахункова палата,

відділ моніторингу та контролю якості аудитів, головний спеціаліст

LEGAL SUPPLYING OF PUBLIC PROCUREMENT MANAGEMENT IN UKRAINE

Levon S.

Accounting Chamber,

Audit Quality Monitoring and Control Department, Chief Specialist

DOI: [10.24412/3162-2364-2022-88-2-22-26](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2022-88-2-22-26)

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню проблем правового забезпечення управління публічними закупівлями в Україні. На основі аналізу положень Закону України «Про публічні закупівлі» № 922-VIII та змін, внесених до цього документу останнім часом, виявлено правові прогалини у цій сфері відносин. До їх числа віднесено: врегулювання питання допорогової закупівлі, повернення функції ведення Державною службою статистики України спостереження публічних закупівель, встановлення норми щодо можливості брати участь у вартісних закупівлях лише учасникам (суб'єктам господарювання), які мають відповідні (достатні) матеріально-технічні засоби, досвід виконання подібних робіт та людські (професійні) ресурси, покладення на Державну казначейську службу функції контролю за правильністю визначення замовником коду предмета закупівлі, визначення у Законі поняття «дискримінаційні умови» тощо та запропоновано необхідні заходи щодо їх усунення, які можуть бути використані як рекомендації при розробці доповнень та змін до нормативно-правових актів України у сфері публічних закупівель.

Визначено, що належне правове врегулювання зазначених питань створить підґрунтя для проведення процедури закупівель більш прозоро та відкрито, здійснення моніторингу та контролю на кожній стадії закупівельного процесу та забезпечення ефективності виконання органами державної влади функцій та завдань в процесі реалізації державної політики у сфері публічних закупівель.

ABSTRACT

The article is devoted to the research of problems of legal supplying of public procurement management in Ukraine. Based on the analysis of the provisions of the Ukrainian Law “On Public Procurement” No. 922-VIII and recent amendments to this document, legal gaps in this area of relations have been identified. Among them include: regulation of the issue of pre-threshold procurement, the return to the leading function of public procurement by the State Statistics Service of Ukraine, the establishment of the standard with reference to the possibility to take part in the valuable procurement only for the participants (economic entities) who have the appropriate (sufficient) material and technical resources, the experience in implementation of such works and human (professional) resources, assigning to the State Treasury Service functions of control of the correctness of the determination of procurement item code by the customer, definition of the term “discriminatory conditions” in the Law, etc., and the necessary measures to their elimination are proposed, which can be used as recommendations during the development of additions and changes to the regulatory legal acts of Ukraine in the field of public procurement.

It has been determined that appropriate legal regulation of these issues will create a basis for carrying out the procurement procedure more transparently and openly, monitoring and control at each stage of the procurement process and supplying the efficiency of the performance of public authorities in the implementation of public procurement policy.

Ключові слова: управління публічними закупівлями, процедура закупівлі, замовник, учасник, нормативно-правове забезпечення, прозорість.

Keywords: public procurement management, procurement procedure, customer, participant, regulatory legal supplying, transparency.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку економіки України надзвичайно важливе значення має підвищення ефективності управління публічними закупівлями на засадах створення конкурентного середовища та розвитку добросовісної конкуренції у цій сфері відносин. Вирішення цієї проблеми пов'язується, зокрема, із формуванням надійної нормативно-правової бази для здійснення необхідних закупівельних процедур, як це передбачено стратегією реформування системи публічних закупівель («дорожньої карти») до 2022 р. [1].

Це зумовлює актуальність і практичне значення розгляду проблематики належного нормативно-правового забезпечення публічних закупівель в нашій країні та уточнення пріоритетних напрямів його удосконалення в контексті завдань реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання нормативно-правового забезпечення закупівельної діяльності в Україні є предметом розгляду багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, К.Б. Починок [2] аналізує еволюцію правових механізмів закупівель за бюджетні кошти з часів незалежності України, Г.С. Севостьянова [3] робить акцент на нормативно-правовому забезпеченні системи публічних закупівель України в контексті євроінтеграції, М.С. Письменна [4] досліджує питання посилення контролю за застосуванням закупівельних процедур.

У згаданих публікаціях чинна нормативно-правова база ведення державно-закупівельної дія-

льності характеризується як недосконала, розрізнена у підходах і принципах з наявними протиріччями [2, с. 73; 3, с. 95; 4, с. 160]. Однак цілісного бачення шляхів вдосконалення законодавчого супроводу системи управління публічними закупівлями з урахуванням специфіки сучасної практики її організації в Україні й досі не сформовано. Недостатньо чітко визначені прогалини та протиріччя в законодавстві, що регулює цю сферу відносин, неконкретизовані пріоритетні напрями упорядкування і розвитку відповідних закупівельних процедур і правил.

З огляду на це **метою статті** є аналіз чинного нормативно-правового забезпечення публічних закупівель в Україні, виявлення існуючих законодавчих прогалин та недоліків у цій сфері відносин та розробка рекомендацій органам державної влади щодо їх усунення та подальшого удосконалення правових механізмів закупівельної діяльності за бюджетні кошти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нормативно-правова база державно-закупівельної діяльності в Україні зазнавала неодноразових і досить радикальних змін [2, с. 72-73], проте й нині вона не дає уряду країни реальних можливостей для укладання договорів на поставку товарів і надання послуг на економічній та некорупційній основі. Більш того, системі не вистає необхідного ступеня прозорості, щоб переконати населення країни в доцільності та ефективності свого функціонування [4, с. 160].

На сьогодні правове регулювання системи публічних закупівель в Україні здійснюється відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» № 922-VIII (далі – Закон № 922). Слід наголосити, що цей документ було прийнято на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Коаліційної угоди, Указу Президента України «Про

Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» (щодо впровадження електронних закупівель), а також статті 153 глави VIII («Державні закупівлі») розділу IV Угоди про асоціацію між Україною як однією стороною і Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами – як іншою, в частині імplementації Директив 2014/24/ЄС і 2014/25/ЄС. Прийняття зазначеного закону передбачає можливість здійснення процедур закупівель прозоро, починаючи від планування до постачання товару, забезпечення доступності до процесу закупівель громадськості з метою аналізу та контролю [5].

Чинний в Україні закон «Про публічні закупівлі» містить у своїй основі норми Типового закону ЮНСІТРАЛ про закупівлі товарів (робіт) та послуг. І хоча за останні роки діяли різні редакції цього закону, в цілому, за експертними оцінками, діюча в країні закупівельна система характеризується як така, що має ознаки підвищеного ступеня ризику. Це зумовлює потребу суттєвого вдосконалення чинних правових норм з метою приведення зазначеного закону про закупівлі у відповідність з передовими нормами міжнародної практики [4, с. 160].

Разом із тим нестабільність законодавства та внесення до нього постійних змін виступає однією з основних проблем системи управління публічними закупівлями, адже неоднозначне тлумачення принципів та правил цієї діяльності призводить до неефективного правозастосування і негативно позначається на результати її здійснення.

З метою вирішення цих проблем протягом останнього часу до Закону № 922 були внесені зміни та доповнення. Так, були прийняті Закони України:

1) від 06.04.2017 р. № 2002-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я», яким частину третьої статті 2 Закону № 922 доповнено положенням такого змісту: «послуги за договорами про медичне обслуговування населення, що надаються відповідно до закону», чим з-під дії Закону № 922 виведено медичну сферу з обслуговування населення [6];

2) від 13.04.2017 р. № 2019-VIII «Про ринок електричної енергії», яким пункти 7-10 частини четвертої статті 2 викладено у новій редакції, чим з-під дії Закону № 922 виведені закупівлі товарів і послуг на ринку електричної енергії [7];

3) від 21.12.2017 р. № 2265-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законів України щодо здійснення моніторингу закупівель», яким запроваджено механізм моніторингу закупівель центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю [8].

Аналіз положень зазначених документів свідчить, що вони спрямовані, в першу чергу, на додаткове виведення з-під дії Закону № 922 певних товарів, робіт, послуг та іноді цілих галузей. Згідно з частинами третьою та четвертою статті 2

Закону № 922 кількість випадків, коли не застосовується законодавство про закупівлю збільшено з 18 (як це передбачалось попереднім Законом України від 10.04.2014 № 1197 «Про здійснення державних закупівель» (далі – Закон № 1197) до 27 (у Законі № 922). Такий вибірковий підхід до застосування базового Закону № 922 призводить до критично масового незастосування замовниками законодавства про публічні закупівлі [9]. При цьому не усунуто цілу низку прогалин у сфері управління публічними закупівлями, врегулювання яких є необхідним як для замовників, так і для учасників цієї сфери відносин.

Так, на теперішній час Міністерством економічного розвитку і торгівлі всупереч п. 1 частини першої статті 8 Закону № 922, відповідно до якого однією з основних функцій уповноваженого органу є розроблення і затвердження нормативно-правових актів, необхідних для виконання цього Закону не врегульоване питання допорогової закупівлі. Слід зазначити, що частиною першою статті 2 Закону № 922 встановлено, що Закон застосовується за умови, що вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 200 тис. грн, а робіт – 1,5 млн грн; до замовників, які здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання, за умови, що вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 1 млн грн, а робіт – 5 млн гривень.

Під час здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг, вартість яких є меншою за вартість, встановлену в абзацах другому і третьому цієї частини, замовники повинні дотримуватися принципів здійснення публічних закупівель та можуть використовувати електронну систему закупівель з метою відбору постачальника товару (товарів), надавача послуги (послуг) та виконавця робіт для укладення договору.

Зазначені норми спрямовані на забезпечення прозорості процесу публічних закупівель, оскільки охоплюють також під час закупівлі укладені договори на суму 50 тис. гривень і вище допорогового розміру.

Проте, державні замовники керуються наказом ДП «Зовнішторгвидав України» (ДП «Прозорро») від 13.04.2016 № 35 «Про затвердження Порядку здійснення допорогових закупівель», який прийнято з перевищенням повноважень Підприємства [10]. Як наслідок, допорогові закупівлі не завжди проходять через систему електронних закупівель, а самі державні органи часто ділять великі закупівлі на менші, перетворюючи їх на «допороги». Подібна ситуація серйозно гальмує участь малого та середнього бізнесу у тендерах.

Невирішеним залишилося питання повернення функції ведення Державною службою статистики України спостереження публічних закупівель. Внаслідок цього на сьогодні у держави, по суті, відсутня офіційна інформація про обсяги використаних коштів державного і місцевих бюджетів та коштів державних підприємств за процедурами публічних закупівель. Крім того, в електронній системі закупівель відсутній модуль ведення збору інформації,

а тендерна документація і норми законодавства не передбачають відображення джерел таких коштів [11];

Норми щодо можливості брати участь у вартісних закупівлях лише учасникам (суб'єктам господарювання), які мають відповідні (достатні) матеріально-технічні засоби, досвід виконання подібних робіт та людські (професійні) ресурси, на теперішній час також не знайшли свого необхідного правового оформлення. Так, згідно з Планом заходів щодо реалізації Стратегії реформування системи публічних закупівель («дорожньої карти»), затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 № 175-р, Міністерству економічного розвитку і торгівлі доручено з метою публічної закупівлі згідно з нормами статті 35 Директиви 2014/24/ЄС здійснити стандартизацію процесів та інтерфейсів між різними базами даних, що обслуговують процедури публічної закупівлі, зокрема засобів ідентифікації та підтвердження правового статусу, кваліфікації та фінансового стану кандидатів та учасників процедур закупівлі [1]. Проте нині ведуться напрацювання для підготовки Закону України «Про внесення змін до ЗУ «Про публічні закупівлі», зокрема щодо визначення поняття державного контракту на виконання робіт, поставку товарів, надання послуг, принципів укладання державних контрактів та поняття змішаних контрактів (узгодження з частиною першою і другою статті 1, пунктами 5-10 частини першої статті 2 та статтею 3 Директиви 2014/24/ЄС), визначення суб'єктів сфери дії законодавства про публічні закупівлі згідно з принципами та термінологією ЄС (частина 1-4, 14 статті 2 Директиви 2014/24/ЄС), а також забезпечення правової можливості для участі групи суб'єктів господарювання як учасників процедур.

Недостатньо конкретизовані функції Державної казначейської служби у сфері контролю публічних закупівель. Це стосується, зокрема, функцій контролю за правильністю визначення замовником коду предмета закупівлі, ведення обліку в розрізі кожного коду Єдиного закупівельного словника, а також перевірку відповідності договору про закупівлю проекту такого договору, розміщеного в інформаційно-торгівельній системі «Prozorro» та інших [12]. Внаслідок цього створюються підстави для оскарження процедури закупівлі, реєстрації договорів про закупівлю та самі торги взагалі можуть бути анульованими.

Залишилося не визначенням поняття «дискримінаційні умови». На сьогодні такого визначення в Законі № 922 немає. Це ускладнює надання контролюючими та правоохоронними органами відповідної кваліфікації діям замовників у разі написання тендерної документації «під конкретного учасника», який має перемоги у торгах та створює підґрунтя для корупційних діянь у цій сфері.

Вкрай важливим уявляється врегулювання питання визначення договору про закупівлю недійсним. З цією метою, на наш погляд, необхідно закріпити норму у статті 37 Закону № 922 згідно з якою договір про закупівлю визнається недійсним у разі

його укладення без проведення процедур закупівель, а також у разі укладення договору при визначенні в тендерній документації дискримінаційних умов для учасників закупівлі;

Не менш важливим є фіксація у Законі № 922 положення щодо необхідності ведення Антимонопольним комітетом України реєстру рішень щодо розгляду скарг учасниками закупівель. На сьогодні неможливо розглянути всі рішення Комітету, оскільки в електронній системі діє лише одна процедура закупівлі, яка оскаржується.

Для упорядкування процесу управління системою публічних закупівель необхідно виключити норму Закону № 922 (частина сьома статті 18) щодо автоматичного призупинення процедури закупівлі у разі подання скарги, або передбачення у Законі, що призупинення процедури закупівлі здійснюється лише після оплати скаржником плати, встановленої законодавством. Як наслідок, термін процедури закупівлі може затягуватися до 120 днів унаслідок постійних скарг на одну і ту саму закупівлю [13]. Натомість необхідним є внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення розміру плати за подання скарги» від 23.03.2016 р. № 291 щодо підвищення розміру плати за подання скарги до органу оскарження, оскільки такий розмір необґрунтовано низький (5 тис. грн у разі оскарження процедури закупівлі товарів або послуг та 15 тис. грн у разі оскарження процедури закупівлі робіт), чим постійно користуються недобросовісні учасники закупівель, блокуючи процедури закупівель [14].

Отже, після введення в дію Закону № 922 залишаються не врегульованими питання нормативно-правового характеру, які потребують доопрацювання для успішної реалізації реформи у сфері публічних закупівель [3, с. 94]. Крім того, для усунення протиріч та розбіжностей нормативно-правового та технічного характеру необхідно налагодити активний взаємозв'язок між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, замовниками, учасниками та електронними майданчиками як активними користувачами електронної системи публічних закупівель.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Викладене свідчить, що правове забезпечення управління публічними закупівлями на сьогодні певним чином не систематизоване. Існує низка правових прогалин, які мають бути законодавчо врегульовані з метою покращення функціонування системи управління публічними закупівлями, її ефективності та прозорості. Це стосується врегулювання питання допорогової закупівлі, повернення функції ведення Державною службою статистики України спостереження публічних закупівель, встановлення норми щодо можливості брати участь у вартісних закупівлях лише учасникам (суб'єктам господарювання), які мають відповідні (достатні) матеріально-технічні засоби, досвід виконання подібних робіт та людські (професійні) ресурси, покладення на Державну казначейську службу функції контролю за правильністю визначення замовником

коду предмета закупівлі, визначення у Законі поняття «дискримінаційні умови» та запровадження норми, щодо необхідності ведення Антимонопольним комітетом України реєстру рішень стосовно розгляду скарг учасниками закупівель.

Усунення вищезазначених прогалин та недоліків пропонується реалізувати шляхом надання відповідних пропозицій Міністерству економічного розвитку і торгівлі України стосовно внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі», а саме щодо:

- скорочення випадків, коли законодавство про закупівлю не застосовується;
- питання уточнення допорогової закупівлі;
- процедур наділення відповідного центрального органу виконавчої влади повноваженням стосовно збору інформації щодо публічних закупівель;
- встановлення норми щодо участі у вартісних закупівлях лише учасників (суб'єктів господарювання), які мають відповідну (достатню) матеріально-технічну базу, досвід виконання подібних робіт та людські (професійні) ресурси;
- покладення на Державну казначейську службу України функції контролю за правильністю визначення замовником коду предмета закупівлі, ведення обліку в розрізі кожного коду Єдиного закупівельного словника, а також перевірку договору про закупівлю з проектом такого договору, розміщеного в ІТС «Prozorro»;
- визначення поняття «дискримінаційні умови»;
- передбачення норми щодо визначення договору про закупівлю недійсним у разі його укладення без проведення процедур закупівель, а також у разі укладення договору при встановленні в тендерній документації дискримінаційних умов для учасників закупівлі;
- запровадження обов'язкового ведення Антимонопольним комітетом України реєстру рішень щодо розгляду скарг учасниками закупівель;
- виключення норми Закону щодо автоматичного призупинення процедури закупівлі у разі подачі скарги, передбачивши у Законі вимогу щодо прийняття відповідного рішення органом оскарження.

За умов врахування запропонованих рекомендацій правове забезпечення управління публічними закупівлями надасть змогу проводити процедури закупівель більш прозоро та відкрито, здійснювати моніторинг та контроль на кожній стадії закупівельного процесу та забезпечить ефективність виконання органами державної влади функцій та завдань в процесі формування засад державної політики у сфері публічних закупівель.

Перспективними напрямками подальших досліджень автор статті вважає питання гармонізації законодавства національної системи управління публічними закупівлями зі стандартами ЄС.

Література

1. Про Стратегію реформування публічних закупівель («дорожню карту»): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. № 175-р

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2016-%D1%80>

2. Починок К.Б. Правове регулювання розвитку державних закупівель в Україні / К.Б. Починок // Науковий вісник Херсонського національного університету. – 2013. – № 6. – с. 72-75.

3. Севостьянова Г.С. Сучасний стан нормативно-правового забезпечення публічних закупівель в Україні / Г.С. Севостьянова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – № 10. – с. 91-96.

4. Письменна М.С. Нормативно-правове середовище державних закупівель як передумова забезпечення ефективного контролю / М.С. Письменна // Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2016. – № 6. – с. 159-162.

5. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922 -VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/922-19>.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я: Закон України від 6.04.2017 р. № 2002-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19>.

7. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 р. № 2019 - VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>.

8. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законів України щодо здійснення моніторингу закупівель: Закон України від 21.12.2017 р. № 2265-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-19/paran11>.

9. Про результати аналізу стану публічних (державних) закупівель у 2017 році: Рішення Рахункової палати від 31.05.2018 р. № 13-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16756730>.

10. Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.

11. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

12. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>.

13. Офіційний веб-сайт Антимонопольного комітету України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/index>.

14. Про встановлення розміру плати за подання скарги: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/291-2016-%D0%BF>.

HISTORICAL SCIENCES

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ПОЛЬСКОГО ВОПРОСА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА УСИЛЕНИЕ ЦЕНТРОБЕЖНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

Бондаренко О.А.

*кандидат экономических наук, доцент, преподаватель
Санкт-Петербургское государственное бюджетное профессиональное общеобразовательное учреждение «Российский колледж традиционной культуры»
<https://orcid.org/0000-0002-0693-9700>*

THE EMERGENCE OF THE POLISH QUESTION AND ITS INFLUENCE ON THE STRENGTHENING OF CENTRIFUGAL TENDENCIES IN THE RUSSIAN EMPIRE

Bondarenko O.

*teacher PhD in economics associate professor
St. Petersburg state budgetary professional educational institution
«Russian College of traditional culture»
<https://orcid.org/0000-0002-0693-9700>
DOI: [10.24412/3162-2364-2022-88-2-27-33](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2022-88-2-27-33)*

АННОТАЦИЯ

Цель статьи состоит в раскрытии некоторых аспектов, связанных с возникновением польского вопроса и их влиянием на развитие западных регионов Российской империи и европейской истории в целом. В статье автор полагает, что польские власти, по собственной вине и вследствие разных исторических обстоятельств, не осуществили мысль великого славянского государства, центром которого являлась бы Польша.

В исследовании автором рассматриваются некоторые аспекты, связанные с разделом Речи Посполитой. Такие планы возникали еще в период правления великого князя Ивана III, однако не все российские государственные деятели, например канцлер А.П. Бестужев, поддерживали мысли о разделе Польши. Императрица Екатерина II исключила потомков умершего в 1763 году Августа III из числа претендентов на польскую корону, отдав ее Станиславу Понятовскому. Бестужев пытался этому помешать. Польша была нужна ему как буфер между Россией и Европой

Император Александр I превратил свои польские территории в королевство, которому даровал конституцию в 1815 году. Хотя польский патриотизм был оскорблен утратой независимости. Акцентируется внимание, что определенное доверие российского правительства к польскому дворянству имела самые печальные для Российской империи последствия.

Автор полагает, что в конце XIX века в западных губерниях Российской империи гражданское доминирование принадлежало не местному украинскому и белорусскому населению, по преимуществу земельскому, а польскому дворянству (точнее польскому большинству дворянства западных губерний). Последние по-прежнему думали и помнили о временах Речи Посполитой.

Оценка событий 1830–1831 и 1863–1864 позволяет автору обратить внимание, что сепаратистские настроения поляков только усиливались, поскольку их борьба уже давно приняла форму массового национально-освободительного движения. В результате польский фактор способствовал усилению центробежных тенденций в Российской империи и, в определенной мере, ее крушению. При рассмотрении проблемы, связанной с отношением России к Польше, следует отметить проницательность А.И. Герцена, когда он сразу угадал истинное положение Украины в этом вопросе.

ABSTRACT

The purpose of the article is to reveal some aspects related to the emergence of the Polish question and their impact on the development of the western regions of the Russian Empire and European history in general. In the article, the author believes that the Polish authorities, through their own fault and due to various historical circumstances, did not realize the idea of a great Slavic state, the center of which would be Poland.

In the study, the author examines some aspects related to the separation of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Such plans arose during the reign of Grand Duke Ivan III, but not all Russian statesmen, such as Chancellor A.P. Bestuzhev, supported the idea of dividing Poland. Empress Catherine II excluded the descendants of August III, who died in 1763, from the list of applicants for the Polish crown, giving it to Stanislaw Poniatowski. Bestuzhev tried to prevent this. He needed Poland as a buffer between Russia and Europe.

Emperor Alexander I turned his Polish territories into a kingdom, which he granted a constitution to in 1815. Although Polish patriotism was offended by the loss of independence. It is emphasized that a certain confidence of the Russian government in the Polish nobility had the saddest consequences for the Russian Empire.

The author believes that at the end of the XIX century in the western provinces of the Russian Empire, civil domination belonged not to the local Ukrainian and Belarusian population, mainly agricultural, but to the Polish

nobility (more precisely, the Polish majority of the nobility of the western provinces). The latter still thought and remembered about the times of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

An assessment of the events of 1830-1831 and 1863-1864 allows the author to draw attention to the fact that the separatist sentiments of the Poles only intensified, since their struggle had long taken the form of a mass national liberation movement. As a result, the Polish factor contributed to the strengthening of centrifugal tendencies in the Russian Empire and, to a certain extent, its collapse. When considering the problem related to Russia's attitude towards Poland, it should be noted Herzen's insight when he immediately guessed the true position of Ukraine in this matter.

Ключевые слова: западные регионы Российской империи, польский вопрос, польские национально-освободительные восстания 1830–1831 и 1863–1864 гг., польская эмиграция, раздел Речи Посполитой.

Keywords: western regions of the Russian Empire, the Polish question, the Polish national liberation rebellions of 1830-1831 and 1863-1864, Polish emigration, the separation of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Актуальность темы исследования. В период своего правления Болеслав I Храбрый (992–1025 годы), пытаясь противостоять германской экспансии (967 год), заключил союз с восточными славянами. Союз оказался непрочным, но князю удалось по крайней мере остановить немцев, отнять у них Лужицы и разбить русских князей. Став королем в 1024 году, Болеслав заложил основы польской государственности [7, С. 74]. Распад Древнерусского государства во второй половине XII столетия привел к тому, что его западные территории оказались в сфере польского влияния. Начиная с периода правления великого князя Московского Ивана III, российские власти начали предпринимать попытки, связанные с присоединением к России западных территорий, входивших в состав Древнерусского государства.

Польские власти, по собственной вине и вследствие разных исторических обстоятельств, не осуществили мысль великого славянского государства, центром которого являлась бы Польша. Некоторые поляки также затрагивали превратность польской политики в религиозных вопросах славян и не предвещали своему отечеству ничего хорошего от исключительных и узких римско-католических взглядов правительства Польши. В таких условиях гибель Польши уже предвидел польский король Иоанн-Казимир, когда он, на сейме 1661 года, настаивал на избрании преемника себе еще при своей жизни. Иоанн-Казимир выразил опасение, что Российское государство возьмет земли своего языка и Великое княжество Литовское; Бранденбург – Великую Польшу и, возможно, Пруссию; Австрия – Краков [22, С. 10–11].

Цель статьи состоит в раскрытии некоторых аспектов, связанных с возникновением польского вопроса и их влиянием на развитие западных регионов Российской империи и европейской истории в целом.

Историография проблемы. Национальные проблемы в России и в других странах всегда привлекали исследователей. Изучение польского вопроса в российской политике представлено многими исследователями. В частности, в исторических работах Ю.Г. Алексеева, С.В. Ананьева, М.Ю. Анисимова, И.И. Бухарина, А.Э. Гетманского, Ф.П. Еленева, Л.Г. Захаровой, В.О. Ключевского, В. Козловского, А. Рамбо, С.М. Соловьева, Н.П. Таньшиной, Дж. Хоскинга, П.П. Черкасова, Д. Шпопера.

К моменту, когда Тевтонский орден достиг зенита своего могущества под руководством Великого магистра Винриха фон Книпроде (1351–1382 годы), пока Москва впервые попыталась освободиться от власти татар (в конце 1370-х – начале 1380-х годов), Литва, которая по площади была больше каждого из этих двух государств, состояла из слабо связанных между собой территорий с различными по национальности и вере населением, была исключена из европейского сообщества из-за своего официально признанного язычества и обречена на уничтожение или распад на мелкие части. Сравнительно небольшая группа этнических литовцев стала бы главной жертвой, но и вся Центрально-Восточная Европа пострадала бы от хаоса из-за немецкого, московского и, возможно, татарского вмешательства [23, С. 135–136].

В эти критические годы, особенно в 1384 году, когда Ягайло предпринял шаги по примирению с Витовтом, он уже вел тайные переговоры с поляками, которые должны были совершенно изменить всю ситуацию. Сын Ольгерда понял, что единственный способ спасти свою страну и ее высокие традиции, равно как и свое личное положение, – это прийти к соглашению с единственным соседом, который мог помочь перестроить Литву как христианское государство, не уничтожая ее идентичность. Союз Польши и Литвы с ее западнорусскими землями в добавление к тем, которые уже были связаны с Польшей, действительно мог создать новую великую державу, включавшую большую и важную часть Центрально-Восточной Европы, достаточно сильную, чтобы остановить натиск Тевтонского ордена и Московского княжества [23, С. 136].

В январе 1489 года в Москву приехал немецкий рыцарь Николай Поппель, представитель императора Фридриха III. От имени императора он предложил великому князю Ивану III королевскую корону. Несмотря на неудачное предложение королевской короны, миссия Поппеля в Москву имела важное значение. Переговоры привели к заключению союза с королем Максимилианом против Ягеллонов, но договор не вступил в силу [1, С. 254–256]. Кроме того, во время Ливонской войны, в 1575 году, царь Иван IV вступил в переговоры с австрийским императором Максимилианом и предложил ему разделить Речь Посполитую: Польшу – эрцгерцогу Эрнесту, а Великое княжество Литов-

ское – Федору, сыну Грозного. К этому предложению имперская дипломатия отнеслась в целом одобрительно [10, С. 135].

Следует отметить, что во время российско-турецкой войны (1737–1739 годы) «...случись несчастье и побей неприятель армию графа Миниха, Россия очутилась бы в весьма плохом положении: вся армия погибла бы безвозвратно: кого не побили бы турки, того умертвили бы поляки, собравшиеся в несколько корпусов; они никогда не любили русских, они желали им более зла, нежели туркам и татарам, а если бы русские потерпели какую-нибудь значительную неудачу, они непременно начали бы войну.

Покуда армия проходила через Польшу, в лагерь к ней только и приходили что депутаты – горько жаловаться на производимые в польской земле насилия. Как скоро же армия побилла неприятеля и взяла Хотин, поляки заговорили иначе. Они послали к фельдмаршалу торжественные депутации с поздравлениями, объявляя себя искреннейшими друзьями и союзниками России» [15, С. 153].

В 1756 году началась семилетняя война, в которую была втянута и Россия, выступившая на защиту Австрии против Пруссии. Этот шаг в немалой степени был обусловлен негативным отношением Елизаветы Петровны к Фридриху II. Перед Россией в то время стояла альтернатива: укрепление и расширение позиций на берегах Балтийского моря в борьбе с Пруссией или решение польского вопроса (присоединение Правобережной Украины и Белоруссии), возможное только в условиях российско-пруссского союза. Императрица Елизавета пошла по первому пути, тогда как её преемники предпочли второй [17, С. 68].

На протяжении первой половины XVIII века, вплоть до начала Семилетней войны 1756–1763 годов, деятельность французской дипломатии была направлена на поддержание в Польше сил, противостоящих России и ее возрастающему влиянию в этой стране. Причиной этого были опасения версальского двора в отношении России, военно-политическое значение которой в XVIII веке сильно возросло, что нарушило равновесие, сложившееся в Европе после Вестфальского мира 1648 года. Поэтому не случайно в 1763–1764 годах в России Францию, как и Австрию, рассматривали как главного противника в Польше. Ради избрания польским королем своего ставленника в Петербурге готовы были пойти даже на военный конфликт с Венной и Версалем. Таким образом, для России польский вопрос был одним из основных в системе международных отношений XVIII века [19, С. 11].

Российскому правительству необходимо было решить в Польше пограничный и диссидентский вопросы, вернуть своих подданных, бежавших в разные годы в пределы Речи Посполитой, а также посадить на престол своего ставленника – представителя российской партии Станислава Понятовского. К этой партии также относились князья Чарторьские и их родственники. Они надеялись на поддержку России, в том числе на ее помощь в их преобразовательных планах: изменении польской

конституции, уничтожении *liberum veto*, усилении королевской власти путем преобразования ее из выборной в наследственную [19, С. 11].

В Польше, где существовала шляхетская республика, больше похожая на анархию, так как любой депутат сейма мог отменить его решение, Россия стремилась сохранить прежний порядок. Сильная Польша, если даже ей управлял союзник России – Август III, российским властям была не нужна. Кроме того, самого короля следовало удерживать от попыток усиления центральной власти, что могло бы привести к гражданской войне с местными магнатами. Учитывая огромную протяженность российско-польской границы и ее незащищенность, усобицы в Польше заставили бы Петербург отложить столь важные для Бестужева и императрицы Елизаветы общеевропейские дела. При этом необходимо было поддерживать в республике дееспособную пророссийскую партию. Ситуация была сложной – союзный России двор (Август III и его министр граф Генрих фон Брюль) в 1753 году поссорился со своими бывшими соратниками – сторонниками России, ведущими магнатами князьями Чарторьскими. Бестужев долго колебался, и все же склонился к тому, чтобы поддержать «российскую партию» Чарторьских. Решительный шаг был сделан в 1755 году, когда за Чарторьских выступил Лондон. С началом Семилетней войны 1756–1763 годов ситуация изменилась, Август III стал несчастной жертвой Фридриха II, и Елизавета однозначно поддержала его. Новая российская императрица, Екатерина II, исключила потомков умершего в 1763 году Августа III из числа претендентов на польскую корону, отдав ее Понятовскому [2, С. 185].

При рассмотрении планов императрицы Екатерины II, следует учитывать, что с начала XVIII столетия на польский престол избирались монархи, угодные России. Однако эти короли – Август II и Август III – одновременно были саксонскими курфюрстами. Теперь же Россия стремилась избежать любого иностранного вмешательства в дела Речи Посполитой и намеревалась сама контролировать польские дела, поскольку саксонских кандидатов поддерживали Австрия и Франция [19, С. 12].

В качестве одной из основных внешнеполитических целей России всегда рассматривали воссоединение с ней украинских и белорусских земель. Хотя канцлер А.П. Бестужев не преследовал этой цели, как не было ее у его противника, покровителя заграничных православных, вице-канцлера М.И. Воронцова, как не возникало такой мысли у императрицы Елизаветы. Православных, разумеется, защищали, как защищали их в Австрии, Турции и даже на острове Минорка, но никогда не думали об их вхождении в Россию. Единственным шагом в этом направлении при Елизавете явилось решение Конференции при высочайшем дворе о целях России в войне с Пруссией в 1756 году: Петербург намеревался захватить Прусское королевство (т.е. Восточную Пруссию) и обменять с Польшей на Курляндию (явно не славянскую и не православную территорию) и, соответственно, стремился к

«округлению границ» в Украине и в Белоруссии для пресечения пограничных жалоб. Мысли о разделе Польши здесь совсем не было, и Россия до этого всегда отказывалась от подобных планов других стран. Задача «округления границ» была обусловлена тем, что российско-польская граница, установленная Вечным миром 1686 года, фактически отсутствовала, т.е. где-то проходила, но где именно, никто не мог конкретно указать. Россия пыталась провести демаркацию в начале 50-х годов XVIII века, чтобы прекратить массовое бегство в Польшу крестьян и старообрядцев, установить таможи и урегулировать споры российских и польских землевладельцев, но вынуждена была отступить, так как не могла делать это односторонне, а польские сеймы тоже не могли дать разрешение на это, поскольку их работа была парализована. Более того, польские шляхтичи, не знавшие на себя управы, с помощью своих крестьян пытались захватить российские приграничные фортпосты, разрушали дорожные засеки, избивали и забирали в плен целые отряды солдат. Неслучайно, что в 1763 году вице-президент Военной коллегии граф З.Г. Чернышев предложил провести российско-польскую границу по естественным преградам – Днепру и Западной Двине, что прекратило бы территориальные споры и значительно сократило поток беглых [2, С. 185–186].

Францию, как и Австрию, волновал вопрос об угрозе раздела Польши Пруссией и, возможно, Россией, что могло произойти в случае победы на выборах пророссийского кандидата. Однако у французской дипломатии явно не хватало финансовых ресурсов, чтобы противиться энергичной, напористой политике России в Польше. Еще одной причиной такого рода уступок была несогласованность в действиях версальского кабинета. В то время, как официальная французская дипломатия (герцог Шуазель-Прален и барон Брейтель) склонялись к изменению польской конституции в целях укрепления центральной власти, которая должна была противостоять вмешательству России в дела Речи Посполитой, тайная дипломатия Людовика XV (так называемый секрет короля) продолжала упорно поддерживать *liberum veto* [19, С. 16–17].

В последующем активность французской дипломатии в Польше проявилась в поддержке Барской конфедерации, выступавшей против Станислава-Августа и диссидентских конфедераций. Таким же образом она действовала в Турции, пытаясь создавать препятствие политике России в польском вопросе. Все эти действия, а также очередной дворцовый переворот в Константинополе в 1768 году, связанный с приходом к власти антироссийски настроенных сил, привели к объявлению осенью 1768 года Турцией войны России [19, С. 24–25].

В 1772 году был совершен первый раздел Польши. Захват польских провинций был произведен без какого-либо сопротивления со стороны поляков, совершенно обессиленных предшествовавшей борьбой – во время Барской конфедерации – этой отчаянной попытки свергнуть господство России в Польше. Во время Барской конфедерации

(1768–1772 годы) Польша потеряла до 100 тысяч мужского населения, способного владеть оружием. Тысячи конфедератов были высланы в Сибирь [4, С. 8–9].

Отставка графа Н.И. Панина в сентябре 1781 года с поста главы Коллегии иностранных дел, которой он бессменно руководил почти двадцать лет (с конца 1763 года) означала крутой поворот во внешней политике Екатерины II. Всем было ясно одно: удаление графа Панина означает отказ Екатерины II от продолжения явно затянувшегося строительства так называемой Северной системы – коалиции в составе России, Пруссии, Англии, Швеции, Дании и Польши, направленной против держав Юга – Австрии, Франции и Испании. К концу 1770-х годов стало очевидным, что строительство Северной системы, начатое Паниным после окончания Семилетней войны, невозможно было осуществить. Союз России и Пруссии, заключенный еще в 1764 году и призванный стать осью создававшейся системы, во многом себя исчерпал, что обнаружилось, в частности, в ходе так называемого баварского кризиса (1778–1779 годы), когда российская императрица не поддержала притязаний Фридриха II на Баварию [20, С. 35].

С устранением Панина Екатерина II попыталась реализовать свои мечты, связанные с сокращением Османской империи и изгнанием турок из Европы [20, С. 51]. Однако в конечном итоге все ее действия привели к последующим разделам Речи Посполитой и ликвидации Польского государства.

Изменение международной обстановки в связи с российско-турецкой войной в 1787–1791 годах не могло не иметь влияния на внутренние события в Речи Посполитой. Еще накануне войны, во время встречи Екатерины II и Станислава Августа в Каневе в мае 1787 года, король предлагал императрице заключить союз и оказать военную помощь, надеясь получить согласие России на проведение реформ в Речи Посполитой, в том числе и на увеличение войска. Польский монарх желал замены российской «гарантии» территориально-политического устройства Польско-Литовского государства 1768 и 1775 годов на более равноправный договор. Это, по его замыслу, способствовало бы устранению угрозы нового раздела Речи Посполитой и позволило бы Польше играть более активную роль на международной арене [21, С. 175].

Прусский король принял это известие крайне негативно. Пруссия давно намеревалась захватить Гданьск, Торунь и пограничные польские воеводства. В российско-польском союзе Фридрих Вильгельм II усматривал опасность для своих планов. Россия в качестве союзника Польши не допустила бы ее новые разделы. Прусский посол в Петербурге барон Д. Келлер выступил от имени своего двора с протестом против возможного союза. Обострение внешнеполитической обстановки (летом 1788 года войну России объявила Швеция) вынудило Екатерину II отказаться от намерений оформить союзнические отношения с Польшей [21, С. 178].

Хотя первый раздел Польши нанес ей серьезный удар, однако этот удар не был смертельным.

Лишившись 3860 квадратных миль своих владений и 4 миллионов жителей, Польша все-таки еще сохранила территорию в 9440 квадратных миль с 7400 тысячами жителей. Как ни неблагоприятно было ее положение между тремя сильными соседями, но существовать в таких размерах и с таким населением она все-таки могла. Залог будущего развития Речи Посполитой находился в упорядочении ее внутренних отношений, в подъеме ее экономического и культурного уровня, в устранении прежней анархии [4, С. 10–11].

Уничтожение Военного департамента, так же как и нота прусского кабинета с требованиями эвакуации российских войск из Польши, придали антикоролевской оппозиции смелости. 15 ноября 1788 года проект Адама К. Чарторыского о выводе российской армии из Речи Посполитой был единогласно принят сеймом. При этом антикоролевский лагерь попытался еще более обострить ситуацию, распуская слухи о бунтах крестьян в Украине. Объявляя эти волнения якобы следствием российской пропаганды и ввиду отсутствия ответа Екатерины II на ноту от 17 ноября, гетманская партия заставила С. Малаховского подать российскому двору повторную ноту по вопросу эвакуации российских войск [21, С. 189].

Согласно сообщениям польского посла в Петербурге А. Деболи, российское правительство достаточно спокойно отреагировало на ликвидацию Военного департамента и уничтожение Постоянного совета. Однако Деболи необоснованно сделал из этого вывод, что Россия смирилась с этим, хотя показное равнодушие Петербурга было обусловлено только невозможностью что-либо предпринять в ситуации, сложившейся в начале российско-турецкой войны 1787–1791 годов. Наиболее важным для Екатерины II и вице-канцлера И.А. Остермана было не допустить вывода российских войск с территории Речи Посполитой, которая имела исключительное стратегическое значение для успешных военных действий в Причерноморье и в Дунайских княжествах [21, С. 189–190].

Согласно В.О. Ключевскому, «...уничтожение Польского государства не избавило нас от борьбы с польским народом: не прошло 70 лет после третьего раздела Польши, а Россия уже три раза воевал с поляками (1812, 1831 и 1863 годы). Призрак Речи Посполитой, вставая из её исторической могилы, производил впечатление живой народной силы» [11, С. 340–341]. Кроме того, многие польские аристократы полагали, что главным виновником падения Польши является Россия в лице императрицы Екатерины II. Так, Адам Чарторыйский утверждал: «Ее преступная политика по отношению к Польше выдавалась за плод государственной мудрости и путь к военной славе. Она завладела именьями тех поляков, которые проявили наибольшее рвение в защите независимости своего отечества, но, раздавая эти именья, она привлекала к себе именитые русские семьи...» [25, С. 44].

Император Александр I после Тильзита изменил своим убеждениям и был вынужден заключить

союз с Францией. Поначалу, однако, союз с Францией мог принести хорошие результаты, как, например, раздел остатков Османской империи. Хотя здесь возникли серьезные противоречия: Франция поддерживала идею восстановления Польши через усиление Варшавского герцогства, созданного в 1807 году [13, С. 123–124].

Император Александр I превратил свои польские территории в королевство, которому даровал конституцию в 1815 году. Хотя польский патриотизм был оскорблен утратой независимости. Отправка польских войск во Францию и Бельгию была ошибкой, вызвавшей восстание в Варшаве (1830 год), которое быстро распространилось по всей стране, и все польское войско перешло на сторону мятежников. После подавления восстания (1831 год) в Варшаве господствовали жесткие порядки и систематическая русификация, были изгнаны многие польские патриоты. Многие из них обосновались во Франции, где к ним, как к представителям угнетенной нации, было проявлено живое участие [6, С. 58–59].

После Польского восстания 1830–1831 годов, согласно Д.А. Милютину, «... крамола польская все-таки не была искоренена; она только притаилась под железной ферулой наместника Императора Николая. Между тем масса польских эмигрантов, – число которых полагали до 6 тысяч человек, – кишела за границей: в Париже, Лондоне, в Бельгии, Швейцарии, Италии. Это непримиримые враги России, носители заветной идеи восстановления Польши не расставались с этой мечтой и постоянно конспирировали против России... Всякое политическое событие в Европе возбуждало в них новые надежды; каждая война, где бы она ни разразилась, была в их глазах благоприятным моментом для восстановления Речи Посполитой в пределах 1772 года. Однако же мечты их не осуществились ни в 1849 году, во время венгерского восстания, ни в Крымскую войну, во время которой поляки не тронулись, в надежде, что они не будут забыты покровителем их Наполеоном III. Парижский трактат 1856 года был для поляков крайне тяжелым разочарованием...

Политическая деятельность польской эмиграции представляла редкое в истории явление по той настойчивости, с которой так долго поддерживалась революционная агитация, при столь малых вероятностях успеха, можно даже сказать, при полной несбыточности цели. Настойчивость эта особенно замечательна при известной подвижности и впечатлительности польского национального характера и при тех раздорах, которые не прекращались в самой среде польских деятелей...» [16, С. 47–48].

В «Сочинениях» А.И. Герцена рассматривается деятельность польского эмигранта С. Ворцеля в Лондоне: «Реорганизовать польскую партию движения, усилить пропаганду, сосредоточить эмиграционные силы, приготовить новое восстание и для этого проповедовать с утра до ночи, для этого жить – такова была тема всей жизни Ворцеля, от которой он не отступал ни на шаг и которой подчинил все» [5, С. 117]. Во время Польского восстания 1863–

1864 годов газета «Колокол», которую издавал Герцен, стала более органом польского движения, чем русского дела. Участие Герцена в польском деле в значительной степени уменьшило его авторитет в русском обществе (сам он утверждал, что всю свою популярность он потерял исключительно на польском деле). Однако это несколько не убедило его переменить свою позицию. Покинутый всеми – своими и чужими, – оторванный от родины и одинокий среди европейцев, Герцен до конца дней своих ратовал за Польшу, верил в ее возрождение [12, С. 249].

«Вожаки польской крамолы, поддерживая связи с дипломатией, с высшим аристократическим обществом всей Европы, с Ватиканом и католическим духовенством, в то же время не гнушались и союзом с самыми демократическими элементами европейской революции. Они не отвергали ни партии Мадзини и Гарибальди, ни русских выходцев, ни раскольников, ни полудиких племен кавказских: везде искали они союзников, чтобы вредить России и подтачивать ее силы...

Русские эмигранты, с Герценом и Бакуниным во главе, вошли в союз с польскими революционерами... Польские вожаки очень рассчитывали на помощь русских революционеров, уверивших их, что Россия находится уже в полном разложении, накануне общей революции, и что немедленно, как только поляки поднимутся, восстание распространится на всю Россию. Поляки верили, что сам Император не прочь отказаться от Польши и даже от западных губерний; что при первой демонстрации Франции Царь поспешит исполнить все требования польские. Подобные идеи были тогда в ходу в среде легкомысленной молодежи, не только польской, но и русской» [16, С. 51–52].

Следует отметить, что участие Герцена в польском восстании принесло исключительно отрицательные результаты. Верное понимание фактов исторической действительности, правильная оценка соотношения сил Польши и России и, соответственно, как неизбежный вывод, трезвое отношение к идее восстания у Герцена резко перешли в свою противоположность, как только появились первые признаки серьезного волнения в Польше. Вполне вероятно, что в определенный период у него даже не возникло скептического отношения к возможной поддержке со стороны Западной Европы [12, С. 259].

В разгар восстания Герцен ясно видел, что в польском вопросе почти все русское общество было на стороне правительства и, соответственно, усмирение и ликвидация восстания прошли при сочувствии и моральной поддержке дворянства, литераторов, журналистов, интеллигенции. [12, С. 260]. Кроме того, Герцен неожиданно предложил такие мысли: «Правительство стало выдавать польское восстание за враждебное крестьянам и греческой церкви, за восстание исключительно шляхетское и католическое; таким образом, оно становилось защитником масс и греческого православия, придавая себе вид более революционный и демократический» [8, С. 36–37].

В то же время мероприятия российского правительства, связанные с утверждением и поддержанием в Северо-Западном крае русского землевладения, не привели к желаемым результатам. Помещики, имевшие в России хотя бы небольшой участок земли, предпочитали оставаться дома и не стремились становиться землевладельцами в чужом крае. Тогда как направились в этот край исключительно служащие, а также различного рода личности, желавшие, пользуясь правами своего русского происхождения, участвовать в сомнительных мероприятиях. При этом многие из них не стыдились продавать свое имя и приобретали имения для поляков и евреев, являясь только подставными лицами [14, С. 5]. Таким образом, в конце XIX века в западных губерниях Российской империи гражданское доминирование принадлежало не местному украинскому и белорусскому населению, по преимуществу земледельческому, а польскому дворянству (точнее польскому большинству дворянства западных губерний) [18, С. 8].

Генерал Н.А. Епанчин, который в 1913 году был назначен командиром корпуса в Вильно, писал в своих мемуарах: «В Вильно, как и в Киеве, я встречался с поляками, с одними официально, с другими – частным образом. В Киеве поляки не занимали официальных должностей, а в Вильно было иначе: предводитель дворянства и городской голова были поляками. И я делал обоим официальные визиты, ибо это полагалось правилами сношения военнслужащих с представителями городского гражданского ведомства, кроме того, я лично сторонник добрых отношений со всеми народностями, входящими в состав Российской империи.

Предводитель дворянства и городской голова, разумеется, отдали мне визиты, но этим и ограничивались наши отношения...

Губернатор, который по его должности, должен был поддерживать отношения с поляками, однако же принимал их отдельно от русских, так что случаев общих встреч было не много.

Несомненно, что главной причиной такого отчуждения была историческая рознь между поляками и русскими, а в Вильно сравнительно ещё свежо было воспоминание о восстании 1863 года...

В самом начале моего пребывания в Вильно я заметил некоторые факты несимпатичные, по моему, даже недопустимые. Так, православный кафедральный собор и покои архиерея помещались в католических зданиях; под собор был приспособлен костел, и характерная его архитектура явно обнаруживала, что здание это не было построено специально для православного храма...

Я приказал шоферу моего казенного автомобиля отвезти меня в гарнизонное собрание, и через несколько минут он остановился у паперти большого, величественного костела. Считая, что шофер меня не понял, я вторично приказал ему ехать в гарнизонное собрание, на что он мне ответил, что это и есть гарнизонное собрание...

Неужели мы не имели ни средств, ни желания построить специально православный кафедральный собор и особое здание для гарнизонного собрания, не прибегая к подобным приспособлениям?

Само собой понятно, что такое кощунственное отношение к католическому храму возбуждало совершенно справедливое негодование у поляков-католиков, тем более что большинство из них не только преданы вере, но и фанатичны» [9, С. 385–388].

В таких условиях польский фактор способствовал усилению центробежных тенденций в Российской империи и, в определенной мере, ее крушению [3, С. 4]. При рассмотрении проблемы, связанной с отношением России к Польше, следует отметить проницательность Герцена, когда он сразу угадал истинное положение Украины в этом вопросе. Предвидение Герцена тем более удивляет, что он, возможно, писал о польском вопросе, только немного подготовившись, и во всяком случае не располагал никакими серьезными сведениями об Украине [24, С. 23].

Литература

1. Алексеев Ю.Г. Иван Великий. Первый «Государь всея Руси». – М.: Эксмо: Яуза, 2017. – 320 с.
2. Анисимов М.Ю. Российский дипломат А.П. Бестужев-Рюмин (1693–1766) / М.Ю. Анисимов // Новая и новейшая история. 2005. №6. С. 175–192.
3. Бухарин. И.И. Российско-польские отношения в XIX – первой половине XX в. / И.И. Бухарин // Вопросы истории. 2007. – № 7. – С. 3–16.
4. Василевский Л. Современная Польша и ее политические стремления. – М.: Книга по Требованию, 2021. – 224 с.
5. Герцен А.И. Сочинения в 4 т. Т. 3. Былое и думы. Части 6–8 / Общ. ред. Г.Г. Елизаветиной; Комм. С.Д. Гурвич. – М.: Правда, 1988. – 560 с.
6. Делорм Ж. Основные события XIX века, 1789–1914 / Жан Делорм; пер. с фр. Е. Шукшиной. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 158 с.
7. Делорм Ж. Основные события Средневековья / Ж. Делорм; Пер. с фр. Е.В. Шукшиной. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 160 с.
8. Драницын С.Н. Польское восстание 1863 г. и его классовая сущность. – Л.: Государственное

социально экономическое издательство. Ленинградское отделение, 1937. – 302 с.

9. Епанчин Н.А. На службе трех Императоров. Воспоминания. – Москва, издание журнала «Наше наследие» при участии ГФ «Полиграфресурсы», 1996. – 576 с.
10. Зимин А.А., Хорошкевич А.Л. Россия времени Ивана Грозного. – М.: Наука, 1982. – 184 с.
11. Ключевский В. Русская история: Полный курс лекций. Т. 3. – Мн.: Харвест, 2003. – 592 с.
12. Левин К. А.И. Герцен и Польша / К. Левин // Летопись. – 1916. – № 1. – С. 249–261.
13. Ленц Т. Наполеон / Тьерри Ленц; пер. с фр. Е. Калантаровой. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – 160 с.
14. Литовские письма. Письмо второе // Русский труд. – 1897. – № 36. 6 сентября. – С. 5–7.
15. Манштейн Х.Г. Записки о России генерала Манштейна. – М.: ТЕРРА–Книжный клуб, 1998. – 320 с.
16. Милютин Д.А. Воспоминания. 1860–1862. – М.: Редакция альманаха «Российский Архив», 1999. – 559 с.
17. Наумов В.П. Елизавета Петровна / В.П. Наумов // Вопросы истории. 1993. №5. С. 51–72.
18. Полонизм на нашем Западе // Русский труд. – 1897. – № 19. 10 мая. – С. 8–9.
19. Россия и Франция, XVIII–XX века / Ин-т всеобщ. истории РАН. – М.: Наука, 1995. – Вып. 9 / отв. ред. И сост. П.П. Черкасов. – 2009. – 399 с.
20. Россия и Франция, XVIII–XX века / Ин-т всеобщей истории. – М.: Наука, 1995. – Вып. 6 / Отв. ред. П.П. Черкасов. – 2005. – 311 с.
21. Россия, Польша, Германия: история и современность европейского единства в идеологии, политике и культуре. – М.: Индрик, 2009. – 368 с.
22. Филиппов Н. Причины падения Польши / Н. Филиппов // Русский труд. – 1897. – № 34. 23 августа. – С. 10–12.
23. Халецки Оскар История Центральной Европы с древних времен до XX века. Кипящий котел народов и религий на территории между Германией и Россией / Пер. с англ. Л.А. Карповой. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2019. – 543 с.
24. Хатченко А. Герцен и Украина / А. Хатченко // Украинская жизнь. – 1912. – № 4. – С. 22–30.
25. Чарторижский А. Мемуары. – М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 1998. – 304 с.

ГУМАНІТАРНА ОСВІТА ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ЗМІН

Паламар М.

*Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського,
начальник науково-методичного центру
організації освітньої діяльності
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2887-2110>*

HUMANITARIAN EDUCATION OF OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE: LEADING TRENDS OF FURTHER DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF CHANGE

Palamar M.

*National Defence University of Ukraine
named after Ivan Cherniakhovskyi,
Head of the scientific and methodological center
organization of educational activities
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2887-2110>
DOI: [10.24412/3162-2364-2022-88-2-34-37](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2022-88-2-34-37)*

АНОТАЦІЯ

Курс України на отримання плану дійсного члена північноатлантичного альянсу ставить нові вимоги до освіти офіцерів, в тому числі і до її гуманітарної складової. Відображено значення гуманітарної освіти для фахівців оперативної ланки на сучасному етапі. З'ясовано її роль для військовиків в умовах гібридної війни РФ проти України.

ABSTRACT

The Ukraine's course to obtain a plan for a full member of the North Atlantic Alliance places new demands on the education of officers, including its humanitarian component. The importance of humanitarian education for specialists of the operational level at the present stage is reflected. Its role for military specialists in the conditions of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine is found out.

Ключові слова: гуманітарна освіта, військова освіта, АТО/ООС, гуманізація, наука, НАТО, Північноатлантичний альянс, гібридна війна.

Keywords: humanitarian education, military education, ATO / JFO, humanization, science, NATO, North Atlantic Alliance, hybrid war.

*Зміни – закон життя. І ті, хто дивиться
тільки в минуле чи лише на сьогоднішнє, безперечно
– пропустять майбутнє
Джон Ф. Кеннеді*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Актуалізація проблеми гуманізації та гуманітаризації освіти і науки України впродовж останніх восьми років обумовлена докорінними змінами, що відбуваються в українському суспільстві в напрямі демократизації всіх сфер суспільного життя. Цей складний і різноплановий процес спрямований на підвищення ролі людини та підняття її соціального статусу. Розпочавшись відносно давно, процес гуманізації та гуманітаризації по-справжньому оцінений лише зараз. Гуманізація військової освіти і науки в цьому контексті виступає не лише як теоретична, але й як актуальна, практична проблема (С. Вижва, В. Савельєв). У методологічному плані вирішення цієї проблеми, на наш погляд, має розглядатися в межах міждисциплінарного підходу, об'єднаними зусиллями суспільних та гуманітарних дисциплін.

З початком ведення АТО/ООС проблема освітньої підготовки гуманітарного профілю набула нового забарвлення. Реалії життя засвідчили – освіта

має відповідати потребам суспільства та збройних сил. Виходячи з свого європейського вибору, Україна започатковує процес змін, покладаючи в основу свого подальшого розвитку інтереси людини, її прагнення жити і творити в гармонії зі своїми цінностями, з суспільством і природою. Спираючись на цей підхід, Україна суттєво змінює бачення ролі людини в політичному, економічному і соціальному житті країни. Українській державі необхідна цілісна політика гуманітарного розвитку, адекватна модернізаційним викликам [4].

В системі сучасної університетської освіти досить важливо дати офіцеру ту суму знань, навичок, умінь, які зможуть забезпечити його ефективне функціонування протягом всієї служби. Практика показує, що необгрунтоване скорочення гуманітарних дисциплін у ВВНЗ призводить до негативних наслідків: частина слухачів погано орієнтується в системі людських відносин та інтересів, незахищена від негативного інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни Російської Федерації проти України, не підготовлена до сприйняття фундаментальних світоглядних орієнтацій та цінностей. Отже, потрібно радикально переломити таке ставлення до гуманітарних наук і стверджувати їхній імідж як провідну галузь знань. Про це

переконливо свідчить передовий досвід провідних держав світу. За даними А. Руджері на гуманітарні дисципліни у військових закладах США відводиться до 50 % навчального часу на першому курсі, до 30% – на другому, до 60% – на третьому і до 70% – на четвертому. Слухачі поглиблено вивчають політику, історію, психологію, право, соціологію, світову культуру, логіку, філософію, теорію лідерства, літературу, іноземні мови. Випускник військового закладу є високоінтелектуальним, високоосвіченим офіцером, який здатний швидко освоїти обраний військовий фах у військах [6].

Академічна спільнота сучасних військових навчальних закладів традиційно визнає важливість вивчення таких дисциплін, як філософія, логіка, психологія, соціологія, педагогіка та ін. для більш інтенсивного інтелектуального збагачення офіцерів збройних сил, але ґрунтовних спеціальних досліджень на цю тему недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що гуманітарну освіту і науку слід розглядати як дві невід’ємних складових становлення особистості офіцера, як запоруку його інтелектуального розвитку в умовах змін (В. Берека, А. Вітченко, В. Журавський). Впродовж останніх семи років в Збройних Силах України гуманітарна освіта відіграє важливу роль у формуванні інтегрального знання в системі військових наук [4]. Світоглядність гуманітарної освіти сприяє розширенню кругозору, інтелектуалізації військової праці, духовності, глибокого мислення, активізації життєвої позиції особистості офіцера. При цьому, важливе значення відіграє засвоєння світової практики гуманітарної освіти в умовах діяльності військових навчальних закладів, що сприятиме широкому і творчому використанню цього досвіду у подальшій практичній діяльності військових фахівців. Гуманітарна університетська освіта в Збройних Силах України спрямована на: а) всебічний розвиток офіцера, підготовку його як особистості з високою культурою мислення, талантом, розумовими та фізичними здібностями; б) розвиток в офіцерів здатності до творчої самореалізації; в) створення військової національної еліти, здатної приймати рішення з урахуванням політичних, моральних і військових аспектів сьогодення; г) формування почуття органічної єдності з українським суспільством [8].

Метою статті є проведення теоретико-методологічного огляду спрямованого на висвітлення ролі гуманітарної освіти як запоруки інтелектуального розвитку офіцера в умовах змін.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Гуманітарні знання офіцера Збройних Сил України.

В останні роки гуманітарні знання стали не просто затребуваними державою і армією, але й максимально наближеними до пізнавальних потреб і практичних нужд особистості офіцера. Засвоєння офіцером гуманітарних знань, одночасно змінює і його самого, через пізнання самого себе. Саме такий підхід до гуманітарної складової здатний забезпечити не стільки запам’ятовування інформації,

скільки її переживання, що в подальшому сприятиме розумінню цієї інформації й виробленню усвідомленого відношення до неї. З одного боку, це надання можливості кожному офіцеру самому задавати не лише об’єми і темпи пізнаваного, але й визначати його якість, і, сам спектр пізнаних напрямків з іншого. Процес гуманізації військової освіти спрямований на усвідомлення базових норм, цінностей, відношень, що є складовими цієї системи: духовних цінностей, цінностей міжлюдської і міжгрупової терпимості, цінностей матеріального достатку, недопустимості насилля і агресії, поваги до життя.

Лише гуманітарні знання дають змогу людині пізнати світ, себе і своє місце в ньому, доцільно й цілеспрямовано жити і діяти в довколишньому середовищі [1]. В усі часи, проблема освіти була предметом посиленої уваги філософів, військових, політиків, духовенства. Елітарні верстви населення завжди чудово розуміли величезні можливості освіти як засобу перемоги над противником в умовах війни, вирішення назрілих у суспільстві проблем, засобу спрямування людської активності в бажане річище. Особливо це стосується гуманітарних знань, які безпосередньо формують світоглядно-ціннісні орієнтири людської діяльності [2, 3].

Важливим напрямом розвитку гуманітарної освіти у військовій сфері є поглиблення її національно-патріотичної спрямованості. Армія стає могутньою лише тоді, коли більшість її представників пізнає свою етнічну спорідненість, пов’язує перспективу історичного поступу своєї країни з єдністю духу і дій її громадян. Як справедливо наголошує М. Канішевський гуманітарна освіта має бути об’єктивною, але не об’єктивістською. Вона має поєднувати істину з пристрасністю. Розум і душа офіцера однаковою мірою мають бути об’єктом послідовного цілеспрямованого впливу. Основна функція гуманітарної освіти в Збройних Силах України – це сприяння трансформації природного потягу військової людини до самозбереження і самореалізації в її свідоме прагнення захистити свою націю.

Гуманізація освіти в Збройних Силах України – тривалий процес. Особливого значення він набуває в сучасну епоху. Адже саме зараз стратегічний розвиток держави та її Збройних Сил все більше починає визначатись чинниками, які раніше вважались несуттєвими або такими, що їх можна було не враховувати в прогнозах і стратегічному плануванні майбутнього. Йдеться про чинники духовно-інтелектуального, “ноосферного” виміру буття суспільства і людини [8]. Провідними в розвитку суспільства звично вважались боєздатність збройних сил, стабільність економічної системи, наявність багатих сировинних ресурсів, динамічного демографічного потенціалу, міцні позиції у світовому економічному й політичному просторі тощо. Усе це чинники матеріальні, вони дійсно мають і зберігатимуть свою функцію в створенні добробуту держави й суспільства, але визначальною ланкою завжди був і є саме духовний компонент, досягнення інтелекту.

Високий інтелектуально-технологічний рівень

визначають такі чинники як здатність суспільства створювати нові технології озброєння та військової техніки, висувати нові ідеї, абсорбувати досягнення світової цивілізації. В той же час формування і розвиток життєздатного інтелектуального потенціалу Збройних Сил неможливі без усебічного розвитку духовно-культурної атури, хоч, на перший погляд, вона стоїть далеко від потреб технологічного розвитку. Духовність – найбільш важливий чинник існування та престижу держави і армії, що забезпечує зв'язок їх різнорідних елементів й орієнтує мислення і поведінку офіцера. Бездуховне суспільство швидко деградує і перетворюється на хаотичне зібрання відокремлених одне від одного елементів, що понад усе ставлять свої інтереси, а в суспільних відносинах панують принципи ворожнечі, підтримувані силою. Потенціал духовності в державі та Збройних Силах створюється і підтримується значною мірою за допомогою інтенсивного розвитку гуманітарних досліджень, всієї сфери культури.

Обравши вектор щодо вступу в НАТО стратегія гуманітарного розвитку в Збройних Силах України стає пріоритетною відносно інших напрямків. Лише на його фундаментальному спрямуванні можлива розробка будь-якої перспективної програми – військової, економічної, соціальної. Тут не можна допустити відставання порівняно з провідними країнами світу. Від того, наскільки швидко на цьому шляху система гуманізації та гуманітаризації освіти прогресуватиме, в багатьох аспектах залежатиме й інтелектуальний підйом України та її Збройних Сил. Таким чином гуманітарна освіта має забезпечити всі умови для підготовки військових фахівців у відповідності до викликів сьогодення. І з введенням у дію національної рамки кваліфікацій підготовка військових фахівців вимагатиме переосмислення [7] у бік збільшення гуманітарного блоку дисциплін з метою гуманізації військової освіти.

Гуманітарні дисципліни в системі військової освіти.

Вищі військові навчальні заклади покликані забезпечити підготовку національно свідомих, високоморальних, здатних критично мислити та відповідально діяти згідно з принципами доброчесності офіцерських кадрів для ЗС України. Особливу роль у цій царині освіти відіграють такі дисципліни, як філософія, історія, політологія і соціологія, психологія та педагогіка, етика й естетика, правознавство, мовна підготовка.

Війну слід вивчати з філософської, політичної та історичної позицій. Роздуми про сутність війни і миру ґрунтуються на знанні природи людини і особистості, законів розвитку суспільства, пізнанні “сплаву” випадкового і необхідного, раціонального і ірраціонального, служіння і свободи. Оскільки війна – породження політики та має політичні наслідки, то, природно, вимагає знань сучасного періоду, усвідомлення місця України в світовому співтоваристві, її перспектив в умовах глобалізму і завдань внутрішнього розвитку [5]. Слухачів слід знайомити з різними ідеологіями, вони мають отри-

мувати уявлення про демократію як взаємодію (боротьбу) ідеологій, що виражають інтереси окремих соціальних верств, про відмінності держави та громадянського суспільства, що дасть основу для формування позиції щодо ролі армії як сили, що не бере участь у внутрішньодержавній боротьбі.

Гуманітарна освіта в Україні має національний характер. Вона спрямована на утвердження українського народу як рівного серед рівних поміж інших народів світу, як народу, що має свою історію, культуру, ментальність і державу, що прагне жити у співдружності з усіма народами і державами світу. У цьому контексті гуманітарна освіта є наднаціональною, що дотримується загальнолюдських вимірів і принципів.

Гуманітарна освіта не має будуватися як звичайна педагогічна практика дисциплінарного навчання і теоретичної рефлексії. Вона передбачає передачу живого гуманітарного досвіду роботи і включення слухача в гуманітарний процес. Варто виокремлювати три типи гуманітарної освіти: а) для гуманітаріїв-фахівців; б) як аспект загальної освіти; в) для фахівців не гуманітарного профілю. Гуманітарна освіта обов'язково передбачає “авторський підхід” з боку науково-педагогічного працівника і “гуманітарне самовизначення” з боку слухача. Це означає, що перший не просто викладає певні уявлення, але й артикулює в зв'язку з цими уявленнями свій погляд і підхід, а другий вчиться виробляти ставлення до підходу і поглядів як викладача, так і інших учасників гуманітарного процесу.

В гуманітарну реальність (гуманітарну практику життя і науку) можна пройти лише через роботу з текстами, а також активно беручи участь в гуманітарній комунікації: процесах “розуміння – нерозуміння”, діалозі, самовизначенні, суперечці. Гуманітарне пізнання орієнтоване насамперед на цінності і бачення самого дослідника, а також на логіку і особливості гуманітарного пізнання. Нарівні з традиційними формами освіти, гуманітарна освіта передбачає перехід до нових освітніх технологій.

Гуманітарна освіта в значній мірі сприяє визначенню моделі військової професії, яка б відповідала очікуванням суспільства, перспективам розвитку сектору безпеки та оборони та глобальним технологічним змінам; модернізація вищої, фахової професійної освіти за військовими спеціальностями; сприяння безперервному професійному розвитку та підвищенню кваліфікації офіцерів.

Практика показує, що необґрунтоване скорочення гуманітарних дисциплін у вищому військовому навчальному закладі призводить до негативних наслідків: частина слухачів недостатньо орієнтується в системі людських відносин та інтересів, незахищена від негативного інформаційно-психологічного впливу в умовах “гібридної війни”, не підготовлена до сприйняття фундаментальних світоглядних орієнтацій та цінностей. Саме тому слід радикально переломити таке ставлення до гуманітарних наук і стверджувати їхній імідж як провідну

галузь знань. Про це переконливо свідчить передовий досвід провідних держав світу.

Переваги обізнаності офіцерів збройних сил в царині гуманітарних дисциплін неодноразово за-свідчувалися як істориками військової освіти, так і самими офіцерами. Орієнтуючись на кращі західні освітні моделі, слід не забувати про особливості надбання України. Гуманітарна освіта не існує окремо від політичної чи суспільно-історичної реальності. Специфіка української ситуації в умовах гібридної війни не дає змогу механічно переносити на її систему освіти всі принципи західного освітнього процесу, а вимагає посилення громадянської та патріотичної складової. Роль гуманітарної освіти у вищому військовому навчальному закладі полягає в тому, що вона покликана не лише забезпечувати передачу наукових знань і уявлень слухачам, а й формувати їх ціннісні орієнтири, підвищувати рівень політичної культури. Тому гуманітарне знання, є важливою складовою системи вищої освіти, що дає змогу сформувати не вузько підготовленого професіонала, а особистість громадянина та патріота з національною ідентичністю.

Зважаючи на розвиток останніх подій в країні, коли російській пропаганді вдалося нав'язати певній частині населення сепаратистські погляди, антиукраїнські історичні стереотипи, подаючи викривлені препаровані факти минулого, бачимо наскільки важливе місце займають історична та філологічна освіта, мовна політика та політика історичної пам'яті.

Провідне значення в оновленні вищої військової освіти належить стандартизації, адже саме у стандартах закладається модель військового фахівця. Серед розроблених стандартів основна увага спрямована на підготовку військового фахівця, як члена команди, як офіцера-лідера, покликаного ухвалювати одноосібне рішення в умовах невизначеності, нести персональну відповідальність за виконання наказу, збереження життя і здоров'я підлеглих.

Розглядаючи офіцера з позицій всебічного розвитку його особистості, можемо стверджувати, що саме гуманітарна освіта виконує ключову роль у вирішенні цього завдання. Сучасні модульні освітні технології, реалізовані у вищій військовій школі, орієнтовані на нову систему знань і дають змогу здійснювати їхнє поповнення й відновлення в умовах безперервної освіти в процесі всієї служби офіцера. При цьому у вищому військовому навчальному закладі нахил має робитися на освоєння форм і методів отримання знань, на оволодіння ними, методологією пізнавальної діяльності, що має яскраво виражену професійну спрямованість. Слід урахувати, що в умовах нових інформаційних технологій знання застарівають із величезною швидкістю. Ці обставини припускають реалізацію ідеї безперервності освіти й пошук нових педагогічних технологій.

Головна мета гуманітарної освіти офіцера у вищому військовому навчальному закладі полягає в активізації його пізнавальної діяльності. Основою процесу оволодіння знаннями офіцером є вмiле застосування їх на практиці. Виходячи із цього, офіцерові необхідні належні педагогічні навички.

Висновок. В умовах гібридної війни Російської Федерації проти України одним з головних завдань військової освітньої політики є формування в офіцерів національних суспільно-державних цінностей як ідейного підґрунтя української громадянської ідентичності. Важливим завданням є поглиблення інтеграції гуманітарного аспекту військової освіти у вищому військовому навчальному закладі, яка заснована на принципах гуманізму та гуманітаризації.

Основними шляхами її досягнення вважаємо впровадження в освітній процес сучасних технологій навчання; нівелювання авторитарної педагогіки, підготовка нової генерації педагогічних кадрів, створення експериментальних осередків для відпрацювання педагогічних інновацій та освітніх програм.

Література

1. Антоненко Т.Л., Безугла М.В. Духовно-культурні цінності освіти студентської молоді: монографія. Київ: НАПН України, 2017. 254 с.
2. Вітченко А.О. Аксіологічні виміри вищої освіти в сучасній Україні. / Духовність особистості: методологія, теорія і практика. Вип. 2 (89). 2019. С. 52–64.
3. Купар Д. М. Освіта як цінність у контексті міграційних процесів в Україні. Міжнародний науковий вісник. 2018. Вип. 2 (18). С. 38–47.
4. Осьодло В.І., Вітченко А.О. Розвиток системи вищої військової освіти України в контексті сучасних трансформаційних змін. *Наука і оборона № 2/2019*. НУОУ імені І.Черняхівського. Київ. 2019. С. 44–50.
5. Клаузевіц К. Природа війни. ТОВ «Віват», 2018. 414 с.
6. Руджері А. Технар чи гуманітарій – хто потрібен сучасному світу. BBC Capital. 20 травня 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-car-48286943>.
7. Сегеда С.С., Рибчук О.О. Національна рамка кваліфікацій і формування змісту освіти військових фахівців. *Військова освіта, № 2/2013*. НУОУ імені І.Черняхівського. Київ. 2013. С. 147–154.
8. Стасюк В. В. Гуманізація та гуманітаризація системи військової освіти: вимоги сьогодення. *Вісник Національного університету оборони України № 1 (32) /2013*. НУОУ імені І.Черняхівського. Київ. 2013. С. 155–160.

PEDAGOGICAL SCIENCES

ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ЛІКАРІВ-СЛУХАЧІВ ЯК ПРЕДИКТОР ПРОДУКТИВНОГО НАВЧАННЯ

Василевська І.В.

*Дніпровський державний медичний університет,
кафедра сімейної медицини ФПО, к. мед. н., доцент*

PSYCHO-EMOTIONAL STATE OF DOCTORS LISTENERS AS A PREDICTOR OF PRODUCTIVE LEARNING

Vasylevska I.

*Dnipro State Medical University,
Department of Family Medicine Faculty of Postgraduate Education,
Ph.D. Associate Professor*

DOI: [10.24412/3162-2364-2022-88-2-38-40](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2022-88-2-38-40)

АНОТАЦІЯ

В статті приведено аналіз ефективності навчання лікарів за фахом загальна практика – сімейна медицина під час проведення тематичного удосконалення «Загальна лікарська практика: онкологічна та паліативна допомога» на підставі результатів опитування щодо наявності синдрому емоційного вигорання. Розроблені та впроваджені інноваційні підходи в навчанні, як процесі, що дозволило зменшити негативний вплив емоційного виснаження слухачів.

ABSTRACT

The article presents an analysis of the effectiveness of doctors listeners in general practice - family medicine during the thematic improvement "General practice: cancer and palliative care" based on the results of a survey on the presence of emotional burnout. Innovative approaches to learning as a process have been developed and implemented, which has reduced the negative impact of listeners emotional exhaustion.

Ключові слова: загальна практика-сімейна медицина, тематичне удосконалення, паліативна допомога, андрагогіка, синдром емоційного вигорання, інноваційні підходи в навчанні

Keywords: general practice-family medicine, thematic improvement, palliative care, andragogy, emotional burnout syndrome, innovative approaches to learning

За нагальною потребою суспільства в удосконаленні знань лікарів за фахом ЗПСМ з актуальних медико-соціальних питань онкологічної та паліативної допомоги на кафедрі сімейної медицини ФПО Дніпровського державного медичного університету (ДДМУ) впроваджено цикл тематичного удосконалення (ТУ) «Загальна лікарська практика: онкологічна та паліативна допомога» тривалістю 2 тижні (78 годин), який складається з двох модулів: Модуль 1 - «Онкологічна допомога в практиці сімейного лікаря» та Модуль 2 - «Паліативна допомога в практиці сімейного лікаря».

Змістовно та інформативно матеріал Модулю 2 значного обсягу і передбачає набуття та удосконалення різноманітних компетенцій: придбання нових базових медичних знань стосовно визначення захворювань, що загрожують життю (захворювання, при яких існує ймовірність передчасної смерті) та захворювань, що обмежують життя (захворювання, які неминуче призведуть до передчасної смерті); усвідомлення рівнів організації паліативної та хоспісної допомоги (ПХД); засвоєння вимог до обліку паліативних хворих та внесення даних про них до регіонального реєстру; особливостей ведення медичної документації та обігу наркотичних препаратів; відпрацювання практичних навичок і вмінь догляду за паліативними хворими з використанням можливостей сімейної амбулаторії згідно

чинного табеля оснащення [1]; набуття нових комунікативних навичок спілкування з невиліковними хворими та їх родичами; підвищення здатності вирішувати організаційні медико-соціальні проблеми з формуванням мультидисциплінарної команди та інш.

Зважаючи на те, що контингент осіб, які проходять навчання з модулю ПХД, дорослі люди, ми використовуємо як стандартні освітніанські підходи, так і техніки андрагогіки [2, 3, 4]. Згідно програми ми проводимо базовий, проміжний і вихідний контроль рівня знань. Під час проміжного контролю ми звернули увагу, що сприйняття матеріалу лікарями - слухачами було різним за рівнем засвоєння матеріалу і не завжди було прямо пропорційне нашим зусиллям.

Спочатку ми налагодили зворотній зв'язок в вигляді індивідуальної довірчої бесіди і проаналізували програмуочі (мотиваційні) властивості кожного лікаря в отриманні знань з надання допомоги паліативним хворим і їх родичам. Було виявлене активно-позитивне ставлення всіх без винятку слухачів до цього формату роботи і відбивало сформованість їх самосвідомості.

Надалі ми прийняли до уваги, що лікарі-слухачі належать до особливої за фахом когорти, а саме лікарів первинної ланки, діяльність яких пов'язана з емоційним навантаженням (залученістю до

проблем пацієнтів-декларантів, пов'язаних зі станом їх здоров'я в будь-яких ситуаціях, стиканням з стражданням, болем, вмиранням, смертю); дефіцитом часу для вирішення різноманітних питань і необхідністю приймати самостійні рішення при обмеженому обсязі інформації з високою інтенсивністю міжособистісної взаємодії з частими стресовими ситуаціями. Тобто, робота сімейного лікаря - вид діяльності, що характеризується станом постійної психологічної напруги та самоконтролю.

Таке міркування спонукувало нас з'ясувати чи не є причиною труднощів в засвоєнні матеріалів циклу лікарями-слухачами наявність фонового синдрому емоційного вигорання (СЕВ, код в МКХ-X Z73.0.).

Для визначення можливого зв'язку було досліджено стан психічного здоров'я слухачів циклів ТУ (70 осіб), які в різний термін протягом року перебували на підвищенні кваліфікації за допомогою методики «Синдром вигорання», рекомендованою керівницею тренінгового центру з паліативної допомоги Ольгою Луб'яною під час лекції [5] циклу навчальних семінарів із застосування Порядку надання паліативної допомоги для органів охорони здоров'я і співробітників профільних кафедр вищих навчальних медичних закладів та закладів післядипломної освіти (проводились за наказом МОЗ України 03.3-04/32006/2-20 від 28.10.2020).

Лікарям було запропоновано 22 твердження про почуття та переживання, пов'язані з роботою.

1. Я відчуваю себе емоційно виснаженим (ою)
2. Наприкінці робочого дня я почувуюсь, як лимон
3. Я відчуваю себе втомленим(ою), коли прокидаюся вранці і маю йти на роботу
4. Я добре розумію, що відчувають мої колеги, але використовую це на користь справи
5. Я відчуваю, що спілкуюся з деякими колегами, як із предметами (без теплоти та симпатії до них)
6. Я відчуваю себе енергійним(ою), відчуваю емоційне піднесення
7. Я вмію знаходити правильні рішення у конфліктних ситуаціях
8. Я відчуваю пригніченість та апатію
9. Я можу позитивно впливати на продуктивність роботи моїх колег
10. Останнім часом я став(ла) більш черствим(ою), нечутливим(ою) у стосунках із колегами
11. Як правило, ті, з ким мені доводиться працювати, — нецікаві люди, які, швидше, втомлюють, ніж тішать мене

12. У мене багато планів на майбутнє, і я вірю в їхнє здійснення

13. У мене все більше життєвих розчарувань

14. Я відчуваю байдужість і втрату інтересу до багатьох речей, які радували мене раніше

15. Іноді мені байдуже, що відбувається з деякими з моїх колег

16. Мені хочеться усамітнитися і відпочити від усього та від усіх

17. Я можу легко створити атмосферу доброзичливості та співпраці у колективі

18. Я легко спілкуюся з людьми, незалежно від їх статусу та характеру

19. Я встигаю багато зробити

20. Я відчуваю себе на межі можливостей

21. Я багато чого ще можу досягти у своєму житті

22. Іноді колеги перекладають на мене частину своїх проблем та обов'язків.

Якщо описане відчуття не було властиве особі, що проходила опитування, у бланку відповіді воно відзначалось позицією 0 - "ніколи". Якщо воно було характерне, вказувалось, наскільки часто і напроти цього питання проставлявся бал від 1 до 6, який відповідав частоті виникнення того чи іншого почуття («Дуже рідко», «Рідко», «Часто», «Дуже часто», «Завжди»).

Обробка та інтерпретація результатів визначалась самими лікарями-слухачами за сумою балів за трьома основними показниками:

1. Емоційне виснаження – підраховувались результати з питань: 1, 2, 3, 6, 8, 13, 14, 16, 20. Максимально можлива сума – 54.

2. Деперсоналізація - підраховувались результати з питань: 5, 10, 11, 15, 22. Максимально можлива сума - 30.

3. Редукція особистісних досягнень - підраховувались результати з питань: 4, 7, 9, 12, 17, 18, 19, 21. Максимально можлива сума балів - 48.

Рівень професійного вигорання оцінювався за показниками:

- Емоційне виснаження: Низький рівень (0-16); Середній рівень (17-26); Високий рівень (27 і більше);

- Деперсоналізація: Низький рівень (0-6); Середній рівень (7-12); Високий рівень (13 і більше)

- Редукція особистісних досягнень: Низький рівень (39 та більше) Середній рівень (38–32) Високий рівень (31–0)

Результати представлені в таблиці.

Показники	Прояви не визначені	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Емоційне виснаження:	10 (14,3%)	9 (12,9%)	36 (51,4%)	15 (21,4%)
Деперсоналізація	22 (31,4%)	31 (44,3 %)	14 (20%)	3 (4,3 %)
Редукція особистісних досягнень	30 (42,9%)	22 (31,4%)	11 (15,7%)	7 (10%)

Таким чином, нам стало зрозумілим, що саме ступінь емоційного виснаження, а в деяких випадках і деперсоналізації з елементами редукції особистісних досягнень з високою часткою ймовірності можуть визначати складнощі з опануванням матеріалів циклу лікарями-слухачами і спрямувались не тільки на передачу обсягу знань, а ще й на елементи розвантаження під час занять.

Корегування подачі матеріалу відбулось таким чином:

- бралось до уваги, що викладач працює з групою лікарів-слухачів різних не тільки за віком та рівнем лікарського досвіду, а ще й різним психо-емоційним станом та ступенем СЕВ;

- викладачі удосконалювали педагогічні методи та прийоми, що забезпечило індивідуальний підхід до кожного слухача з проявами СЕВ з метою надати йому необхідну допомогу для розвантаження психологічного напруження шляхом вибудовування діалогового стилю спілкування;

- збільшили компонент неформальної, неавторитарної атмосфери взаємодії, взаєморозуміння та взаємоповаги;

- актуалізували увагу і орієнтацію на вирішення конкретних виробничих проблем;

- більш активно враховували попередній персональний досвід лікарів, тобто спочатку визначали стартовий рівень, наявні професійні знання та вміння, за рахунок чого корегувати індивідуальну програму навчання;

- з метою формування комунікативних копінг-ресурсів орієнтували лікаря використовувати стратегію пошуку соціальної підтримки (активна поведінкова стратегія, відповідно до якої для ефективного вирішення проблеми звертаються за допомогою та підтримкою до навколишнього середовища: сім'ї, друзів, значущих інших); спонукали розвивати в собі сенситивність до заперечення, здатність сприймати негативне ставлення оточуючих, зокрема паліативних пацієнтів та їх родичів, що може виникати на певних етапах лікування;

- застосували розвантажувальні методики в процесі навчання (перегляд учбових відеофільмів на сайті кафедри, наприклад, для засвоєння навичок по догляду за хворими [6]);

- зворотній зв'язок з аналізом особистої оцінки курсантами змісту циклу відповідно до власного розуміння, досвіду, мотивів;

- партнерски розділяли відповідальність за результати навчання між викладачем і лікарем-курсантом.

Таким чином, ми допомагаємо сімейним лікарям, робота яких у звичайних умовах відрізняється тривалістю та інтенсивністю різноманітних соціальних контактів, під час перебування на циклі ТУ отримати живе, позитивне ставлення до процесу навчання та акцентуємо увагу щодо важливості корекції особистих психо-емоційних порушень для захисту себе від професійних деформацій, байдужості та формалізму. Навчаємо лікарів прийомам і методам психічної саморегуляції, які допомагають у збереженні власної емоційної стабільності, психологічної надійності професійного «іміджу», стійкого перед такими руйнівними факторами, як періодичні сумніви в правильності обраного рішення,

відкидання з боку колег та багатьох інших, які певною мірою обумовлені обмеженими можливостями сучасної медицини та неможливістю врахувати та передбачити вплив на організм пацієнта всіх факторів - зовнішніх та внутрішніх, органічної та психологічної природи.

Висновки:

1. Значний відсоток лікарів-слухачів циклу ТУ «Загальна лікарська практика: онкологічна та паліативна допомога» мають емоційне виснаження (85,7%), ознаки деперсоналізації (68,6%) та редукції особистісних досягнень (57,1%), що є проявами СЕВ та впливає на якість засвоєння знань;

2. З метою виявлення СЕВ під час проведення циклів ТУ для сімейних лікарів доцільно проводити скринінг наявності психо-емоційних порушень і при їх виявленні застосовувати індивідуальний підхід до навчання;

3. Багатокомпонентний формат проведення модулю паліативної допомоги зі структуруванням матеріалу і використанням інноваційних форм викладання сприяє не тільки підвищенню рівня засвоєння інформації, а ще й залишає в пам'яті лікарів-слухачів сутнісне наповнення і глибокий емоційний слід.

Література

1. Наказ МОЗ України № 2857 від 10.12.2020 «Про внесення змін до Примірного таблиця матеріально-технічного оснащення закладів охорони здоров'я та фізичних осіб-підприємців, які надають первинну медичну допомогу». Електронний ресурс: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-10122020--2857-pro-vnesennja-zmin-do-primirnogo-tabelja-materialno-tehnicnogo-osnaschennja-zakladiv-ohoroni-zdorov%e2%80%99ja-ta-fizichnih-osib-pidpriemciv-jaki-nadajut-pervinnu-medichnu-dopomogu>

2. Н.Д. Чухриенко, И.В. Василевская. Андрогогика-союзница в подготовке врача общей практики-семейного врача // Журнал «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації. Матеріали всеукраїнської наукової конференції», 2016, с.125-126

3. И.Л. Высочина, С.И. Вальчук, И.В. Василевская. Формат подготовки семейных врачей по вопросам паллиативной помощи в Днепропетровском регионе // Журнал «Медичні перспективи», Том 25, № 2, 2020, с.12-18

4. І. Л. Височина, І. В. Василевська. Нові форми проведення циклу «Паліативна допомога» для лікарів-слухачів циклу «Спеціалізація» за фахом «загальна практика-сімейна медицина» // Журнал «Матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні питання вищої медичної освіти в Україні», 2018, с. 374-374

5. Лекція «Профілактика професійного вигорання» Електронний ресурс: <https://www.youtube.com/watch?v=tGQhwbri7Z0>

6. ТУ «Загальна лікарська практика: онкологічна та паліативна допомога»: «Відеоінструкції по догляду за хворими». Електронний ресурс: <https://612.dmu.edu.ua>

**ВИКОРИСТАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ
УСНИХ НАВИЧОК УЧНІВ****Комар О.С.***Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
викладач***USING COMMUNICATIVE TEACHING APPROACH TO IMPROVE STUDENTS' SPEAKING
SKILLS****Комар О.***Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University, lecturer*DOI: [10.24412/3162-2364-2022-88-2-41-45](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2022-88-2-41-45)**АНОТАЦІЯ**

Дослідження має на меті визначити як ефективно використовувати комунікативний підхід до навчання англійської мови на заняттях, а також стратегії та ресурси, які використовуються вчителями для покращення усних навичок учнів. У дослідженні використано змішаний метод. Для збору даних було зроблено анкету та проведено спостереження за учасниками навчального процесу. Результати, отримані протягом цього дослідження, показують, що моделювання, повторення, парна та групова робота є основними стратегіями, які використовуються вчителями, щоб допомогти учням розвинути комунікативну компетентність. Ці техніки часто використовувалися, але цього є недостатньо для активного залучення учнів до усної діяльності під час занять. Важливо підкреслити, що існує ряд стратегій та методик, окрім згаданих раніше, які можуть бути включені, щоб надати студентам більше можливостей для вивчення мови. Крім того, вчителі надають різні види зворотного зв'язку, такі як металінгвістичний та інформативний зворотний зв'язок, як можливість допомогти учням покращити свої навички усного мовлення.

ABSTRACT

The study is aimed to improve students' speaking skills through communicative language teaching technique. It discusses how communicative language teaching technique can improve students' speaking skills. The current study investigated the effectiveness of applying the Communicative Language Approach. Methods like questionnaire and observation were used. The results obtained throughout this study reveal that modeling, repetition, pair and group work are the main strategies used by teachers to help students develop communicative competences. It is important to highlight that there is a variety of strategies besides the ones previously mentioned that can be incorporated to offer students more opportunities to orally produce the language. The research showed students' positive attitude towards using communicative approach for improving their speaking skills. The pedagogical implications of the study were presented.

Ключові слова: комунікативна компетентність, підхід, техніка, комунікативне навчання мови, іноземна мова, зворотний зв'язок, стратегії, навички усного мовлення.

Keywords: communicative competence, approach, technique, communicative language teaching, foreign language, feedback, strategies, speaking skills.

Для викладання англійської мови як іноземної, сьогодні використовуються різні методи, але не всі вони допомагають нам досягати бажаних комунікативних цілей; тому вибір і застосування найефективніших є головним завданням викладача. Отож неналежне використання відповідних методів, прийомів і стратегій для викладання англійської мови веде за собою погані результати в усному відтворенні мови, яка вивчається.

Дослідження цього питання, проведені Калле, Аргудо, Смітом, та Кабрера вказують на те, що стратегії, які вчителі використовують на заняттях англійської мови, базуються на традиційних методах, які не передбачає комунікативний підхід до навчання комунікативної мови, як це встановлено Міністерством освіти багатьох країн. Вони також підкреслюють, що уроки англійської мови орієнтовані на викладач, а не на студентів, і більшість із них проводяться рідною мовою, що обмежує можливість досягнення мовних та мовленнєвих цілей [4, 12].

Необхідно також зазначити, що навчальна програма з англійської мови в Україні встановлює, що часу, відведеного на заняття англійської мови (кількість годин на тиждень) недостатньо аби на належному рівні розвивати в учнів комунікативну компетентність.

Окрім того, згідно з результатами, отриманими Британською Радою, ті, хто вивчає англійську мову в Україні показують більше впевненості під час читання та письма, але вони не дуже впевнені в говорінні. Учні вважають, що говорити важче, ніж писати і читати, і більшою мірою, єдина практика, яку вони мають з мовою — це їх заняття, крім того, вони не розраховують на вчителів, які використовують відповідні стратегії, щоб заохотити їх до комунікації. Як рішення цієї проблеми, навчальна програма з англійської мови була вдосконалена з урахуванням основних принципів комунікативного підходу до навчання як ключових. Комунікативний підхід передбачає вивчення мови через взаємодію

та спілкування, а не вивчення її через запам'ятовування різних аспектів граматичної системи мови.

З цієї причини метою нашого дослідження є визначити чи дійсно комунікативний підхід використовується на заняттях англійської мови для покращення усних навичок учнів і які стратегії та ресурси в основному використовуються вчителями щодо його впровадження. Вчителі англійської мови отримують користь від результатів дослідження і завдяки цінній інформації щодо впровадження комунікативного підходу до викладання мови і надалі сприятимуть вдосконаленню процесу навчання та подальшому використанню відповідних методик.

Людству необхідно спілкуватися, щоб висловлювати свої ідеї, почуття та думки, це головна причина чому комунікативну діяльність слід інтегрувати в урок. Розмовна мова учнів є більш продуктивною, коли вони задіяні в динамічному навчальному середовищі, яке спонукає їх виконувати поставлені комунікативні завдання.

Зрозуміло, що всі люди повинні розуміти розмовну англійську мову в різних ситуаціях, таких як повсякденне життя, робота, школа, громада тощо. На думку Мосса і Росс-Фельдмана [9], будь-яка діяльність, яка вимагає від учня вміння говорити та слухати, автоматично включає використання комунікативних навичок. Діяльність з комунікативними завданнями є корисною для подолання мовних бар'єрів, пошуку інформації, висловлення уявлень про себе та пізнання культури країни, мова якої вивчається.

Джеясала стверджує, що вчителі повинні весь час заохочувати розвиток комунікативної компетентності учнів, і незважаючи на тимчасові недоліки у вільному та точному використанні мови, забезпечити простір для їх взаємодії з іншими або занурити їх у розмовну діяльність, яка покращила б їхню здатність активно використовувати мову, яку вони вивчають мову [7, 168].

Надання учням реального комунікативного контексту є найкращою можливістю, яку можуть запропонувати вчителі, тому що учні таким чином зможуть обмінюватися справжньою інформацією, тож мова та фрази виникатимуть спонтанно відповідно до ситуації. Також дуже важливо аби учні були добре ознайомлені з мовою, лінгвістичний запас, який вони мають, повинен забезпечити їм можливість створювати і використовувати мову в будь-якій ситуації, саме така мотивація відіграє дуже важливу роль у заохоченні учнів до словесного спілкування.

За словами Річардса, вивчення мови не завжди гарантує, що учень зможе вільно нею володіти. Отже, факт відсутності вільного володіння мовою може бути результатом жорсткої формальної підготовки у вивченні мови; іншою причиною може бути відсутність стратегій залучення учнів до комунікативної діяльності. Учнів мають заохочувати проявити ініціативу та наважитися висловити свої ідеї, не має значення, наскільки правильною буде їх мова, вони повинні намагатися вдосконалити її шляхом постійної практики [12].

Автор також стверджує, що комунікативна компетентність передбачає такі аспекти знання мови: знати, як використовувати мову в різних ситуаціях, знати, як варіювати використання мови відповідно до середовища та учасників (формальне та неформальне мовлення), вміння розуміти різні типи текстів, і знати, як підтримувати спілкування, незважаючи на будь-які обмеження, які може мати мовець.

Використовуючи комунікативну діяльність на уроці, слід розрізняти плавність і точність, розуміння вільного мовлення як використання природної мови під час участі мовців у розмові, незважаючи на обмеженість їх комунікативної компетентності. Точність, з іншого боку, передбачає створення правильних прикладів використання мови.

Річардс запропонував дві методики спрямованих на досягнення мети комунікативного підходу до навчання мови: навчання на основі контенту (змісту) та навчання мови на основі завдань. Перше - це методика, яка сприяє засвоєнню мови за допомогою використання змісту; крім того, це дозволяє поєднувати і розвивати різні мовні навички. У той час як друге - це методика, для підкріплення якої використовуються педагогічні та реальні завдання учнів, які можуть бути значущими. Першими є завдання, у яких взаємодія між учнями є важливою, але самі завдання не пов'язані з реальним середовищем, наступні ж створені на основі автентичних матеріалів, такі як завдання на аудіювання, вирішення ситуацій, обмін особистим досвідом, порівняння та інші реальні життєві ситуації [12].

Як повідомляють Річардс і Роджерс, існує більше інформації про практичне комунікативне викладання мови, ніж теоретичну складову навчання. З цієї причини вважаємо необхідним обговорити три елементи теорії комунікативного навчання мови. Першим елементом є комунікативний принцип, що стосується діяльності, орієнтованої на реальне спілкування. Другий - це принцип завдання, який зосереджується на використанні мови для виконання значущих завдань. Нарешті, третій - це принцип значущості, згідно з яким мова, яка використовується, повинна бути значущою, корисною для учня [13].

Існує велика кількість діяльностей, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності учнів, використовуючи такі комунікативні процеси, як обмін інформацією, узгодження домовленостей та взаємодія. Аналогічно, використання ігор, розігрування ролей, моделювання та комунікативна діяльність на основі завдань необхідні для підтримки занять, побудованих на основі комунікативного підходу. Колкер також стверджує, що студенти краще навчаються, використовуючи свої органи чуття, коли вони бачать, чують, торкаються, рухаються, розглядають, нюхають і навіть коли їм надається можливість скуштувати речі. Вона вважає, що студенти краще вчаться, коли вони мають безпосередній контакт з матеріалами [6].

Крім того, Абе зазначає, що групова діяльність та індивідуальні завдання, дискусії та презентації є

корисними в групах, де застосовується комунікативний підхід. Причому автор констатує, що постійне використання англійської мови серед учнів покращує їхнє мовлення, хоча і викликає невеликий стрес. З цієї причини необхідним є пошук ефективних шляхів адаптації викладання англійської мови з допомогою використання групової роботи [1, 47].

Взаємодія відіграє важливу роль у вивченні мови, оскільки дає учням можливість практикувати свої комунікативні навички. Для того, щоб створити змістовну взаємодію між учнями, необхідно обрати правильні матеріали які сприятимуть такій взаємодії. Річардс стверджує, що матеріали є ключовим елементом вивчення мови, незалежно від того, чи є вони підручниками, матеріалами, наданими установою, чи матеріалами, виготовленими викладачем. Усі ці матеріали мають на меті дати учням основу для мовної практики в класі [12].

Щодо важливості використання відповідного матеріалу, Шифрін зазначає, що традиційні книги дуже часто не дають учням достатньо комунікативної інформації. Більше того, автор зауважує, що включення автентичних матеріалів, таких як використання аудіо-візуального матеріалу запропонує учням більше, і буде використано на різних рівнях аби покращити їх комунікативні навички [11, 150]. Крім використання автентичних матеріалів у класі, Салабері стверджує, що використання відео представляє учням справжню вимову та різні діалекти, що передає їх культурне походження. Більше того, використання телевізійних та візуальних засобів масової інформації не можна вважати лише інструментами для розваг, але і також педагогічною технологією. Він пояснює, що за допомогою відео новин учні зможуть вивчити використані структури чітким і прямим способом [15, 47]. На думку Юкселір і Кьомюр, використання Інтернет-відео в класі англійської мови дозволяє учням спілкуватися та взаємодіяти належним чином і розвивати вміння легко передавати повідомлення [16, 260].

Крім того, Пікок пояснює, що велика кількість авторів вважає, що використання автентичних матеріалів мотивує учнів на уроках іноземної мови. Вони також вважають, що автентичні матеріали є від природи цікавими і мотивуючими [11, 152].

Згідно з Брауном, оцінювання є безперервним процесом, який включає різні методичні прийоми [2]. Для Броудфута, Відена і Вінтера «це нейтральний інструмент, який здатний об'єктивно визначити рівень досягнень особистості» [3, 12].

Результати оцінювання та зворотний зв'язок, які вчителі надають до цих результатів пов'язані з навчанням учнів, тому при оцінюванні важливо забезпечувати відповідний зворотний зв'язок. Лайтбав та Спада вказують на різні способи надання усного відгуку. Перше - це явне виправлення, коли вчителі надають правильну форму, чітко вказуючи, де була помилка. Другий є переформулюванням вчителями всього або частини висловлювання учня без повторення помилки [8].

Наступним є запит на роз'яснення, який виникає, коли вчителі просять учнів повторити чи переформулювати висловлювання тому що це було неправильно.

Вчителі роблять це за допомогою запитів на роз'яснення. Мета-лінгвістичний зворотний зв'язок включає запитання, коментарі або інформацію, яку вчителі дають учням, щоб допомогти їм зрозуміти помилку без озвучування правильної форми висловлювання. Виявлення помилки передбачає використання трьох прийомів, щоб допомогти учням самостійно виправити помилку: вчителі настановлюють на завершення власного висловлювання, вчителі використовують запитання, щоб визначити правильну форму і допомогти учням переформулювати своє висловлювання. Останній спосіб надання усного зворотного зв'язку – це повторення, яке передбачає повторення вчителем неправильного висловлювання учня. Іноді інтонацію можна скорегувати, щоб допомогти їм усвідомити помилку. Використання будь-якого з вищезгаданих типів зворотного зв'язку буде залежати від вчителів та уподобань учнів, а також від виду діяльності, що розігрується.

Одночасно було проведено кілька досліджень з метою покращення навичок усного мовлення, що є найбільшою проблемою в наш час.

Нунан провів дослідження, метою якого було з'ясувати, в якій мірі характеристики справжнього спілкування були очевидними в процесі комунікативного навчання на уроках мови, і чи могли бути розроблені певні стратегії для стимулювання такого спілкування [10, 138]. Враховуючи цю мету, п'ять занять з використанням комунікативного підходу до навчання мови були записані, розшифровані та проаналізовані. На цих заняттях використовувалася комунікативна мовна діяльність. Ті заходи включали складні завдання на аудіювання з головоломки, вправу з читання карти, дискусійне заняття на основі записів випадкових розмов, змодельовані інтерв'ю, під час яких студенти повинні були надати особисті дані, а урок розуміння на основі радіо-реклами та фотографій журналів. Це класне дослідження виявило відсутність комунікативних моделей взаємодії.

Чен провів дослідження з метою визначення ефективності практики використання комунікативного підходу до навчання англійської мови у змішаному класі. Мета полягала в тому, щоб перевірити, чи є перша мова необхідною у класах, де використовується комунікативний підхід і чи допомагає її використання учням покращити свої знання [5, 708].

Ставлення до навчання визначалося такими запитаннями: Які наслідки впровадження комунікативного підходу до навчання англійської мови у змішаному класі, які перетворення? Чи слід використовувати першу мову в такому класі? Чи покращилося ставлення учнів до навчання та чи зросла їх активність після зміни методів навчання?

Результати показали, що учні були задоволені впровадженням комунікативного підходу до навчання в класі; а використання рідної мови може зменшити занепокоєння учнів під час комунікації.

Фактично, після модифікації методів навчання, які передбачали використання рідної мови, наочних посібників, таких як малюнки, короткі відео та роллові ігри в класі, учасники показали більш позитивне ставлення до навчання.

Згодом було проведено інше дослідження, щоб виявити, як комунікативний підхід до навчання сприяє розвитку комунікативної компетентності в університетах. Це дослідження має на меті знайти можливе рішення щодо такої практики в класі для покращення усного володіння англійською мовою більшості студентів. Досвід вчителів, спостереження та результати опитування були інструментами, які використовувалися для визначення рівня володіння англійською мовою студентів, які вивчають англійську мову протягом навчального року. Заняття з використання комунікативної методики базувалися на використанні змістовних комунікативних контекстів, які спонукали учнів до використання англійської мови, щоб висловити свої ідеї в автентичному та реальному спілкуванні, присутній зворотній зв'язок, що дозволяло учням вдосконалювати свої комунікативні навички, а помилки допускалися, якщо вони не спотворювали справжнього змісту повідомлення. В університетах використовувався матеріал для сприяння комунікації через комунікативний підхід, спільну діяльність, об'єднання в групи [14, 163].

Робота у великих групах становила ще одну проблему, оскільки для вчителя було складно контролювати успішність своїх учнів у комунікативній діяльності. Групові види роботи, сценарні та не сценарні діалоги були досить продуктивними, оскільки давали учням можливість вільно висловлювати свої ідеї, створювати спонтанні діалоги, які дозволяють їм краще виступати усно.

Це дослідження було проведено за допомогою змішаного методу. Анкета, яка включала інструменти, призначені для збору даних, включала закриті та відкриті запитання та аркуш спостереження. Обидва інструменти були укладені англійською мовою. Анкета була передана вчителям раніше початку спостереження; її метою був збір інформації про думку вчителів щодо використання комунікативного підходу навчання мови до формування мовленнєвих навичок учнів, тоді як мета листа спостереження була ведення записів про різні види діяльності та стратегії, які застосовуються вчителями та їх вплив на учнів. Спостереження проводилися протягом трьох занять у кожному класі впродовж місяця. Результати спостережень були використані для підтвердження та порівняння інформації отриманої від викладачів.

Результати цього дослідження свідчать про те, що під час комунікативно спрямованих занять використовувалася єдина діяльність, яка базувалася на завданнях інсценізації, тоді як на звичайних практичних заняттях такі завдання не використовувалися. Щодо стратегій розвитку комунікативної компетентності учнів під час вивчення англійської мови; найбільш поширеними були моделювання, повторення, парна та групова робота. Незважаючи

на те, що ці стратегії використовуються, їх застосування в класі на уроках англійської мови не дає бажаних результатів оскільки вони використовувалися не так часто, як це було необхідно, щоб надати учням більше можливостей для використання мова для усної взаємодії; тому необхідно частіше використовувати їх і включати більше нових навчальних технік аби допомогти учням розвинути комунікативну компетентність та активізувати їх активну участь в говорінні. Результати також показують, що студентам надається металінгвістичний і інформативний зворотній зв'язок, щоб покращити їх комунікативні навички, які дозволяють учням усвідомлювати свої помилки, отримуючи вказівки від вчителя через усну взаємодію. Подальше дослідження щодо застосування цих заходів, методик та навчальних матеріалів, що використовуються під час комунікативного навчання слід використати для аналізу переваг, які учні можуть отримати, використовуючи їх.

Література

1. Abe E. Communicative language teaching in Japan: Current practices and future prospects: Investigating students' experiences of current communicative approaches to English language teaching in schools in Japan. *English Today*, 29(2), 2013, 46-53. <https://doi.org/10.1017/S0266078413000163>
2. Brown, D., & Abeywickrama, P. *Language Assessment: Principles and Classroom Practices*. New York: Pearson Education, 2015. <https://doi.org/10.1080/10627197.2010.530562>
3. Broadfoot, P., Weeden, P., & Winter, J. *Assessment: What's in it for Schools* Routledge, 2002.
4. Calle, A., Calle, S., Argudo, J., Moscoso, E., Smith, A., & Cabrera, P. *Los profesores de inglés y su práctica docente: Un estudio de caso de los colegios fiscales de la ciudad de Cuenca, Ecuador*. *Maskana*, 3(2), 2012, 1-17.
5. Chen, W. A case study of action research on communicative language teaching. *Journal of Interdisciplinary Mathematics*, 18(6), 2015, 705-717. <https://doi.org/10.1080/09720502.2015.1108075>
6. Colker, L.J. *Hand-on Learning*. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children, 2007.
7. Jeyasala, V. R. *A prelude to practice: Interactive activities for effective communication in English*. *Alternative pedagogies in the English language & communication classroom*, 2014, 164-170.
8. Lightbown, P., & Spada, N. *How Languages are Learned*. Oxford University Press, 2006.
9. Moss, D., & Ross-Feldman, L. *Second language acquisition in adults: From research to practice*. Retrieved from http://www.cal.org/CAELA/esl_resources/digests/SLA.html, 2003.
10. Nunan, D. *Communicative Language Teaching: Making it work*. *ELT Journal*, 38(2), 136-145. <https://doi.org/10.1093/elt/41.2.136>, 1987.
11. Peacock M. The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners. *ELT Journal*, 51(2), 144-156. <https://doi.org/10.1093/elt/51.2.144>, 1997.

12. Richards, J. C. Communicative language teaching today. SEAMEO Regional Language Centre, 2006.

13. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. Approaches and methods in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

14. Sakarkaya, V. 12 Pair and group work activities: Keep them or leave them?. Teacher-researchers in action, 163, 2013.

15. Salaberry R. The use of Technology for Second Language Learning and Teaching: A Retrospective. Modern Language Journal, 85(1), 39-56. <https://doi.org/10.1111/0026-7902.00096>, 2001.

16. Yükselir C. & Kömür S. Using Online Videos to Improve Speaking Abilities of EFL Learners. Online Submission, 2017, 3(5), 255-266/

ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМУ СТВОРЕННЯ КЛАСТЕРІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ НА УРОКАХ ХІМІЇ

*Назарова В.В.,
Вольська А.Г.*

Відокремлений структурний підрозділ «Морський фаховий коледж Херсонської державної морської академії»

USE OF CLUSTER CREATION FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENT CRITICAL THINKING IN CHEMISTRY LESSONS

*Nazarova V.,
Volskaya A.*

Separate structural subdivision "Maritime Professional College of Kherson State Maritime Academy"
DOI: [10.24412/3162-2364-2022-88-2-45-48](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2022-88-2-45-48)

АННОТАЦІЯ

Автори розкривають необхідність створення умов, які максимально стимулюють розвиток інтелектуальних та творчих здібностей здобувачів освіти. В статті показано використання одного з прийомів технології критичного мислення, а саме – технологія побудови кластерів на заняттях з хімії, наведено приклади кластерів, створених при вивченні окремих тем з хімії у навчальному закладі, пояснюється можливість їх застосування на різних етапах уроку.

ABSTRACT

The authors reveal the need to create conditions that maximally stimulate the development of intellectual and creative abilities of students. The article shows the use of one of the techniques of critical thinking technology, namely - the technology of building clusters in chemistry classes, gives examples of clusters created by studying certain topics in chemistry in school, explains the possibility of their use at different stages of the lesson.

Ключові слова: критичне мислення, кластер, творче мислення, ефективний урок.

Keywords: critical thinking, cluster, creative thinking, effective lesson.

Нині творчий підхід до виконання професійних обов'язків одночасно є умовою та показником інтенсивного оновлення педагогічної праці. Здатність до творчості є одним із найголовніших критеріїв професійної придатності викладача [1]. В той же час, існує гостра потреба суспільства в людях, які вміють адаптуватися до швидких соціально-економічних змін. Тому формування в людини творчого ставлення до навколишнього світу і його пізнання, а разом із тим і пізнання себе у світі є дуже актуальним. В той же час, у концепції модернізації української освіти головним завданням є формування молодій людині з критичним, нестандартним мисленням, здатної до пошуку виважених рішень, заснованих на самостійному дослідженні навколишнього світу [1].

Саме тому одним із завдань професійної підготовки педагога є оволодіння вмінням допомагати своїм вихованцям відкривати власний творчий потенціал, який у майбутньому стане джерелом саморозвитку, самовиховання та самовдосконалення.

Допомогти у вирішенні цих проблем і в створенні умов, які максимально стимулюють розвиток інтелектуальних та творчих здібностей здобувачів освіти, може використання прийомів технології критичного мислення.

Критичне мислення – термін, який з'явився у науці завдяки філософу Джону Дьюї та його праці «Як ми думаємо» у 1910 році [2]. Загалом же, критичне мислення – це наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень [3]. Головним чином йому притаманні такі властивості, як усвідомленість та самовдосконалення. Критичне мислення базується на законах логіки та на розумінні психологічних процесів, які протікають у нашій свідомості. Критичним мислителем властиве скептичне ставлення до всього. Мислити критично – означає вільно використовувати розумові стратегії та операції високого рівня для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, прийняття рішень.

На думку Г. Селевка, критичне мислення – це один з видів інтелектуальної діяльності людини, що

характеризується високим рівнем сприйняття, розуміння, об'єктивності підходу до навколишнього інформаційного поля, в якому знаходиться людина [4].

З педагогічної точки зору критичне мислення – це комплекс мисленневих операцій, що характеризується здатністю людини аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел; бачити проблеми, ставити запитання; висувати гіпотези та оцінювати альтернативи; робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його [5,6].

Існує багато прийомів технологій розвитку критичного мислення, які використовуються педагогами, один з них – це прийом використання кластерів.

Слово «кластер» походить з англійської мови (cluster – пучок, рій, скупчення). Кластер – виділення смислових одиниць тексту та їх графічне оформлення у формі пучка [2,5]. Кластер включає ключові слова, ідеї, подані у логічній послідовності текстових суб'єктів, котрі створюють цілісну і наочну картину. Метод «кластера» дозволяє представити достатньо великий обсяг інформації в структурованому і систематизованому вигляді, виявити ключові слова теми. Враховуючи особливості сучасного покоління дітей, так званого покоління «Z»

[6,7], з їх сприйняттям «швидкої» інформації та неможливості зосередитися на великих об'ємах тексту, застосування кластерів набуває все більшої актуальності. Завдання викладача в цьому контенті – розробити й надати блок вправ для розуміння тексту прочитаного із невеликими тестовими завданнями та творчою роботою, де потрібно висловити власну думку з певного питання, звернутися із проханням оформити або заповнити абстрактну схему, яка буде виділяти ключові моменти уроку (лекції, практичного заняття, семінару) або встановлювати взаємозв'язок між поняттями теми.

Однією з переваг кластера є можливість використання цього прийому на будь-якому етапі заняття, в тому числі і при виконанні самостійної роботи. Прочитавши текст підручника, прослухавши пояснення викладача, переглянувши презентацію або відео до теми, здобувачі освіти зможуть легко побудувати логічний кластер. Розміри кластера можуть бути різні – від трьох-чотирьох елементів і більше. На занятті об'єм кластера, який створюється, обмежується питанням теми та часом.

Так, наприклад, при вивченні теми «Оксигеновмісні органічні речовини» на заняттях з хімії для здобувачів освіти першого курсу ВНЗ I-II рівня акредитації можуть бути складені наступні кластери:

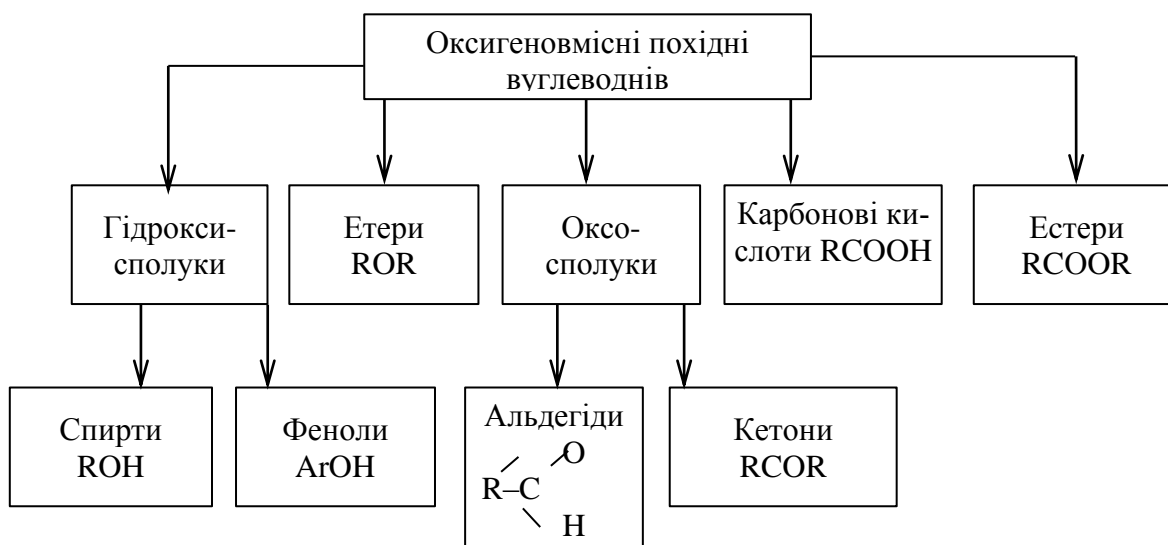

Рис. 1. Класифікація оксигеновмісних вуглеводнів

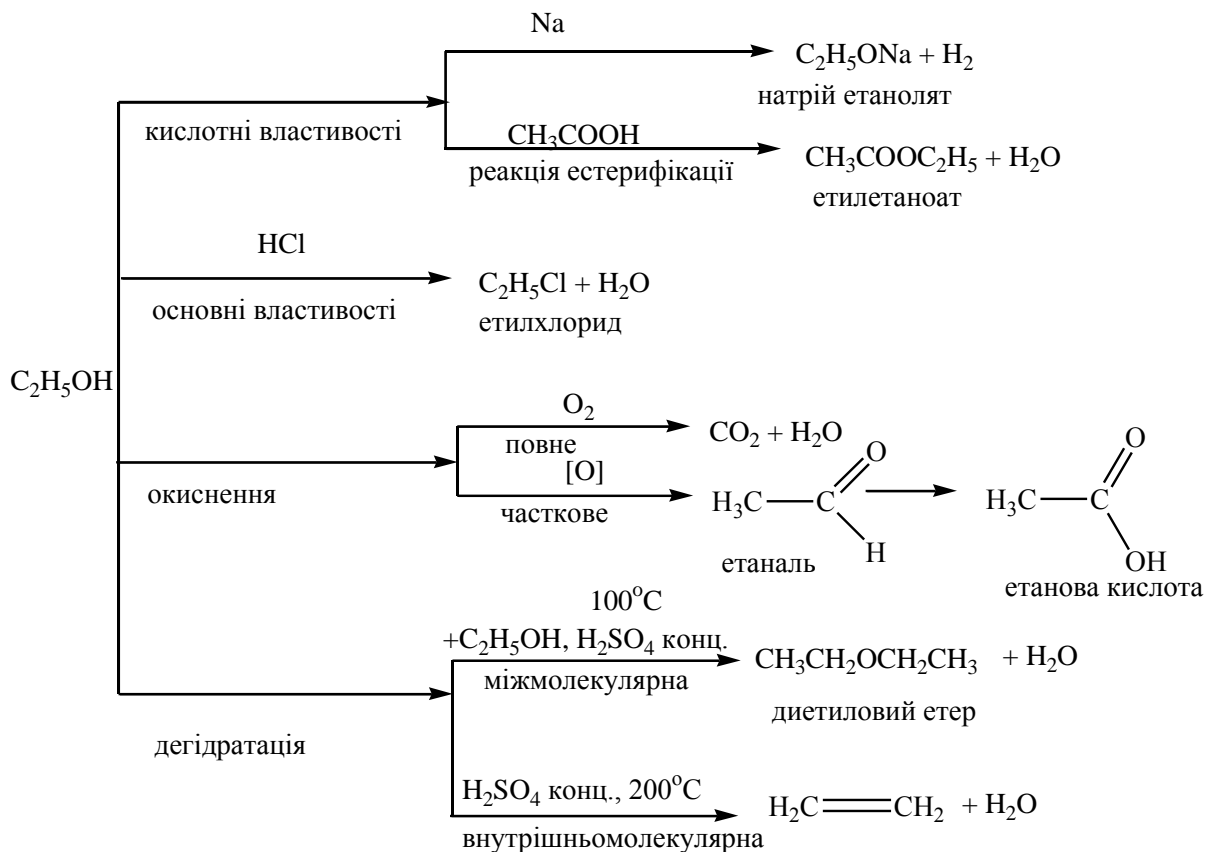

Рис. 2. Хімічні властивості спиртів

При виконанні самостійної роботи можна запропонувати здобувачам освіти скласти кластер на тему застосування спиртів. В залежності від можливостей студентів, такий кластер може бути складений як у зошиті в вигляді схеми, так і зроблений за допомогою комп'ютера у вигляді презентації або інтерактивного плакату.

Приєм створення кластерів можна застосовувати з метою активації пошуку окремих елементів теми або встановлення логічних зв'язків між поняттями. Наприклад, при узагальненні знань з органічної хімії пропонуємо студентам створити кластер, який відобразить зв'язок між неорганічними речовинами та деякими класами органічних сполук.

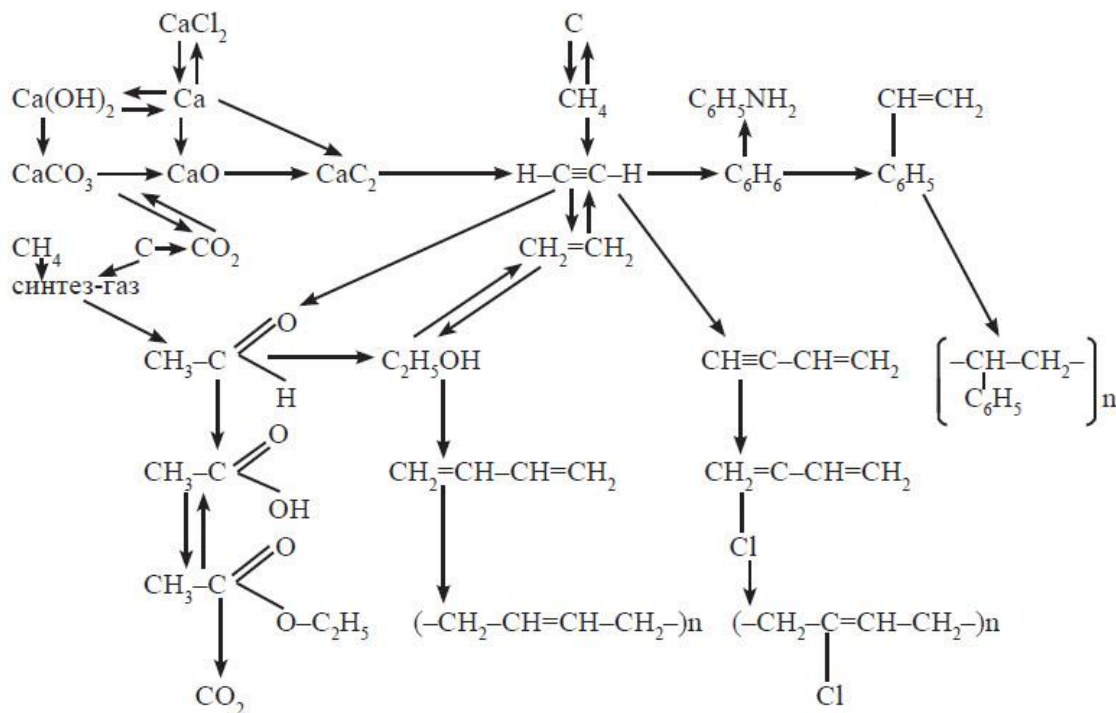

Рис. 3. Генетичний зв'язок між неорганічними та органічними сполуками

Таким чином, використання кластерів дозволяє формувати та розвивати такі вміння: ставити питання; виділяти головне; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та робити висновки; переходити від особливостей до загального, розуміючи проблему в цілому; порівнювати та аналізувати; проводити аналогії. Формуючи вищеперелічені навички та вміння, ми тим самим спонукаємо здобувачів освіти вільно і відкрито думати щодо будь-якої теми, залучаючи всіх учасників колективу до навчального процесу, робимо їх активними, відкритими та творчими, чого і вимагає від нас сьогодні.

Література

1. Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>.
2. Дічек Н.П. Джон Дьюї / Н.П. Дічек // Енциклопедія освіти Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – с. 245 – 246.
3. Максименко С.Д. Мислення // Загальна психологія: [підручник для студентів вищ. навч. закладів] / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.О. Соловієнко; за загальною ред. акад. С.Д. Максименка. - К.: Форум, 2000. - С. 202-217. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: – <http://surl.li/bhtki>.
4. Савчин, М. В. Загальна психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ М. В. Савчин.- К.: Академвидав, 2011.- 464 с.
5. Іващенко Н.В. Використання технології критичного мислення на уроках хімії // Освітній інтернет-навігатор. Науково-методичний інтернет-журнал, 2017. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: – <http://oin.in.ua/vykorystannya-tehnolohijikrytychnoho-myslennya>.
6. Як розвивати критичне мислення в учнів // Нова українська школа, 2017. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: – <https://nus.org.ua/articles/krytychne-myslennya-2/>.
7. Ірина Хоменко. Розвиток критичного мислення: кому, для чого і як? // Інститут Республіка, 2021. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: – <https://inrespublica.org.ua/novyny/rozvytok-krytychnogo-myslennya-komu-dlya-chogo-i-yak.html>.

ПРОБЫ ШТАНГЕ И ГЕНЧА В ОЦЕНКЕ ФУНКЦИИ ВНЕШНЕГО ДЫХАНИЯ У ЮНОШЕЙ СБОРНОЙ КОМАНДЫ СИРИИ ПО ШОССЕЙНЫМ ГОНКАМ НА ПРЕДСОРЕВНОВАТЕЛЬНОМ ЭТАПЕ ПРОВЕДЕНИЯ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА

Али Махаммад Али

*Тренер сборной команды Сирии по шоссейным гонкам.
Магистрант 2 года обучения Института физической культуры
ФГАОУ ВО «Тюменский государственный университет».*

Прокопьев Н.Я.

*доктор мед. наук, профессор, заслуженный деятель науки и образования,
академик РАЕ, заслуженный рационализатор РФ
ФГАОУ ВО «Тюменский государственный университет».*

Семизоров Е.А.

канд. пед. наук, доцент «Аграрный университет Северного Зауралья»

PROBS STANGE AND GENCA IN THE EVALUATION OF THE EXTERNAL RESPIRATION FUNCTION IN THE YOUTH OF THE SYRIAN NATIONAL ROAD RACING TEAM AT THE PRE-COMPETITION STAGE OF THE TRAINING PROCESS

Ali Mahammad Ali,

Prokopyev N.,

University of Tyumen

Semizorov E.

Northern Trans-Ural State Agricultural University

DOI: [10.24412/3162-2364-2022-88-2-48-53](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2022-88-2-48-53)

АННОТАЦИЯ

Цель. Характеризовать возможности проб Штанге и Генча в оценке функции внешнего дыхания у юношей сборной команды Сирии по шоссейным гонкам на предсоревновательном этапе проведения тренировочного процесса.

Материал и методы. На предсоревновательном этапе проведения тренировочного процесса обследовано 11 юношей 18 и 19 лет (18,63±0,78 лет), входящих в состав сборной команды Сирии по шоссейным гонкам. Изучение продолжительности произвольной задержки дыхания на вдохе проведено с использованием пробы Штанге, на выдохе – посредством пробы Генча.

Результаты. Показано, что продолжительность произвольной задержки дыхания на вдохе и выдохе у юношей 19 лет достоверно дольше, чем у юношей 18 лет. Длительность II фазы произвольной задержки дыхания на вдохе у юношей 19 лет достоверно больше.

Выводы. При тестировании функционального состояния дыхательной системы юношей, занимающихся шоссейными гонками, следует шире использовать простые, доступные и валидные показатели произвольной задержки дыхания на вдохе и выдохе, объективно оценивающих функцию внешнего дыхания.

ABSTRACT

Purpose. To characterize the possibilities of Stange and Gench tests in assessing the function of external respiration in the youths of the Syrian national road racing team at the pre-competition stage of the training process. **Material and methods.** At the pre-competition stage of the training process, 11 boys 18 and 19 years old (18.63 ± 0.78 years old), who are part of the Syrian national road racing team, were examined. The study of the duration of voluntary breath holding on inhalation was carried out using the Stange test, on exhalation - by means of the Gench test. **Outcomes.** It was shown that the duration of voluntary breath holding on inhalation and exhalation in boys of 19 years is significantly longer than in boys of 18 years. The duration of the II phase of voluntary breath holding on inhalation in boys 19 years old is significantly longer. **Findings.** When testing the functional state of the respiratory system of young men engaged in road racing, greater use should be made of simple, accessible and valid indicators of arbitrary delay.

Ключевые слова: юноши, шоссейные гонки, функция внешнего дыхания.

Keywords: boys, road racing, function of external respiration.

في تقييم وظيفة التنفس و GENCA و PROBS STANGE الخارجي في شباب الفريق الوطني السوري لسباقات الطرق في مرحلة ما قبل المنافسة من عملية التدريب

إي سيميزوروف، يا. ن. بروكوبييف، علي محمد علي
تعلق توضيحي. قصد. توصيف إمكانيات اختبارات ستانج و جنش في تقييم وظيفة التنفس الخارجي لدى شباب الفريق الوطني السوري لسباقات الطرق في مرحلة ما قبل المنافسة من عملية التدريب. المواد والأساليب. وفي مرحلة ما قبل المنافسة في عملية التدريب، تم فحص 11 صبياً تتراوح أعمارهم بين 18 و 19 عاماً (18.63 ± 0.78 عاماً)، وهم جزء من الفريق الوطني السوري لسباقات الطرق. أجريت دراسة مدة على ، Stange حبس النفس الطوعي عند الاستنشاق باستخدام اختبار نتاج. وتبين أن مدة حبس النفس Gench. الزفير – عن طريق اختبار الطوعي عند الاستنشاق والزفير لدى الفتيان الذين تتراوح سنهم بين 19 سنة أطول بكثير مما هي عليه في الأولاد الذين تتراوح سنهم بين 18 سنة. ومدة المرحلة الثانية من حبس النفس الطوعي عند الاستنشاق لدى الفتيان الذين تبلغ أعمارهم 19 سنة أطول بكثير. النتائج. عند اختبار ، الحالة الوظيفية للجهاز التنفسي للشباب المشاركين في سباقات الطرق ينبغي الاستفادة بشكل أكبر من مؤشرات بسيطة وسهلة المنال وصحيحة... للتأخير التعسفي
الكلمات الرئيسية: الأولاد، سباق الطرق، وظيفة التنفس الخارجي.

Актуальность. Впервые велосипедные шоссейные гонки были проведены в 1869 году во Франции при розыгрыша Большого приза Амьена. С первых лет существования велосипедные гонки завоевали достойное и почетное место среди других спортивных дисциплин и были включены в программу Олимпийских игр 1896 года в Афинах, наряду с другими восемью видами спорта. Уже в 1912 году в Стокгольме в программу соревнований Олимпийских игр была включена групповая шоссейная гонка.

Следует отметить, что в специальной педагогической литературе хорошо отражена система планирования спортивной подготовки в многолетнем тренировочном процессе, предусматривающей ряд этапов: начальной подготовки; предварительной базовой подготовки; специализированной базовой подготовки; максимальной реализации индивидуальных возможностей; сохранения спортивных результатов и достижений. Вполне естественно, что каждый из указанных выше этапов имеет и ре-

шает свои конкретные задачи, динамику и специфику физических нагрузок, структуру и соотношение общей, вспомогательной и специальной подготовки.

Изучение научных основ построения спортивной тренировки у спортсменов высокой квалификации во многих видах спорта, включая шоссейные гонки, показала, что между указанными выше этапами многолетней подготовки нет строго очерченных границ. Их продолжительность и интенсивность может варьировать в широких пределах, которые, как мы полагаем, зависят не только от индивидуальных возможностей спортсмена, но и от содержания и структуры построения тренировочного процесса. Развитие общей и специальных видов выносливости является важнейшей частью подготовки велосипедистов-шоссейников. Физическая выносливость характеризует способность велосипедиста продолжительное время выполнять работу заданной мощности без снижения ее эффективности. Именно выносливость определяет возможность достижения высоких спортивных результатов в шоссейных гонках.

Несмотря на масштабное внимание к проведению тренировочного процесса в шоссейных гонках, до настоящего времени многие вопросы оценки деятельности функциональных систем мужского организма, включая функцию внешнего дыхания, остаются не только спорными, но и не решенными.

В клинической практике и в спортивной физиологии широко изучаются функция внешнего дыхания и устойчивость организма физкультурника и спортсмена к гипоксии [1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9].

Что касается функции внешнего дыхания и устойчивости к гипоксии юношей сборной команды Сирии по шоссейным гонкам, то в доступной нам литературе таких работ мало, что явилось побудительным мотивом проведения исследования. Мы убеждены в том, что для оперативной оценки функции внешнего у каждого тренера должен быть самый простой в использовании и макси-

мально безопасный для спортсмена способ, позволяющий оценить возможности дыхательной системы.

Материал и методы.

На предсоревновательном этапе проведения тренировочного процесса проведено обследование 11 юношей в возрасте 18 и 19 лет ($18,63 \pm 0,78$ лет), входящих в состав сборной команды Сирии по шоссейным гонкам. Продолжительность занятий велосипедным спортом у них составила $5,4 \pm 0,5$ лет. Во время проведения исследования мы просили юношей соблюдать продолжительность ночного сна 8–9 часов; во время отдыха стараться находиться в помещении при температуре воздуха в пределах $18–22^{\circ}$ по Цельсию; не использовать лекарственные средства; питаться не реже 4 раз в день и употреблять не менее двух литров питьевой воды; ограничивать в пище использование поваренной соли; проводить тренировочные занятия в строгом соответствии с указаниями тренера.

Проба Штанге с произвольной задержкой дыхания на выдохе (в секундах) выбрана нами в связи с двумя совокупными факторами. Во-первых, в связи с тем, что позволяет быстро и безопасно для спортсмена определить общее функциональное состояние дыхательной системы, устойчивость организма к гипоксии и гиперкапнии. Во-вторых, проба обладает методической простотой и доступностью, не требует специальной аппаратуры, что немало важно в условиях массовых обследований.

Считает особым обратить внимание на то, что правильность выполнения пробы контролировалась путем пальпаторного определения начала рефлекторных сокращений диафрагмы перед окончанием произвольного апноэ.

Проба Генчи с произвольной задержкой дыхания на выдохе (в секундах) выполнена по классической методике.

Результаты исследования обработаны статистически [3] с применением программного обеспечения Microsoft Excel, при этом достоверность полученных результатов была оценена по непараметрическому U-критерию Манна–Уитни для сравнения малых выборок и с помощью парного t-критерия Стьюдента для зависимых совокупностей, считая различия достоверными при $p < 0,05$.

Исследование проводилось с соблюдением этических норм, изложенных в Хельсинкской декларации и Директивах Европейского сообщества (8/609EC) и информированного устного согласия спортсменов.

Результаты и их обсуждение. Анализируя результаты исследования использования пробы Штанге с задержкой дыхания на вдохе у юношей 18 и 19 лет (табл. 1) можно, во-первых, заключить, что продолжительность произвольной задержки дыхания у них соответствовала нормативным значениям для данного периода онтогенеза.

Таблица 2.

Возрастные значения продолжительности произвольной задержки дыхания по пробам Штанге и Генча в состоянии физического покоя у юношей сборной команды Сирии по шоссейным гонкам на предсоревновательном этапе тренировочного процесса ($M \pm m$)

Возраст	I фаза задержки дыхания	II фаза задержки дыхания	Общее время задержки дыхания
Проба Штанге			
18 лет (n=5)	51,02 + 1,39	29,41 ± 0,83	80,43 + 1,76
19 лет (n=6)	53,84 ± 1,36	31,57 ± 0,79	85,41 ± 1,68
Возрастное различие (сек)	2,81	2,16	4,98
Проба Генча			
18 лет	36,1 ± 1,13		
19 лет	39,3 ± 1,18		
Возрастное различие (сек)	3,2		

Примечание: * и ** – различие статистически достоверно при $p < 0,05$.

Во-вторых, у юношей 19 лет длительность произвольной задержки дыхания на вдохе в абсолютных значениях была больше, чем у юношей 18

лет на 4,98 сек (рис. 1), что статистически достоверно ($p < 0,05$).

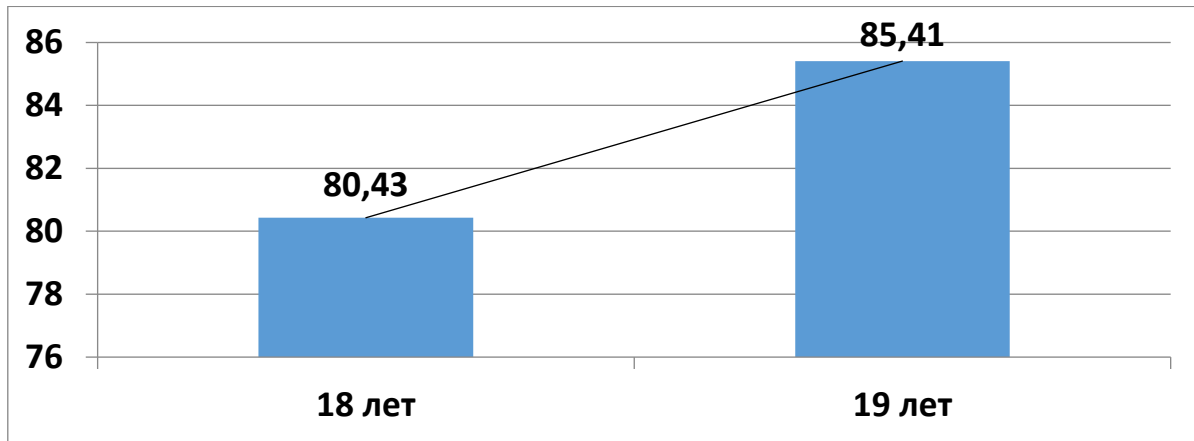

Рис. 1. Длительность произвольной задержки дыхания на вдохе у юношей сборной команды Сирии по шоссейным гонкам в состоянии физического покоя на предсоревновательном этапе тренировочного процесса.

Что касается первой фазы произвольной задержки дыхания на вдохе, то у юношей 19 лет в абсолютных значениях она дольше на 2,81 сек, вторая фаза – на 2,16 сек, а общее время задержки дыхания у юношей этой группы дольше на 4,98 сек (рис. 2).

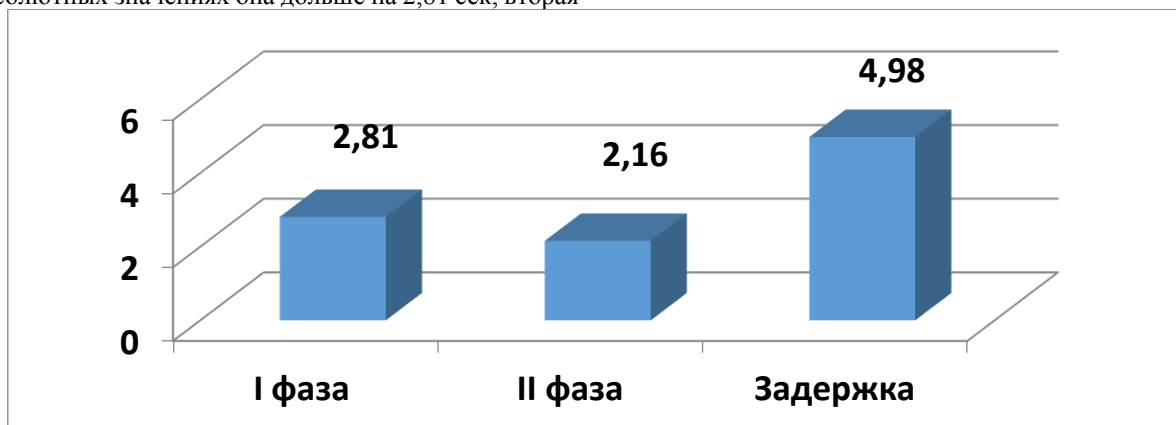

Рис. 2. Различия в продолжительности первой фазы произвольной задержки дыхания на вдохе у юношей 18 и 19 лет сборной команды Сирии по шоссейным гонкам на предсоревновательном этапе проведения тренировочного процесса.

Длительность II фазы произвольной задержки дыхания на вдохе была достоверно ($p < 0,05$) меньше I фазы, причём у всех юношей (рис. 3).

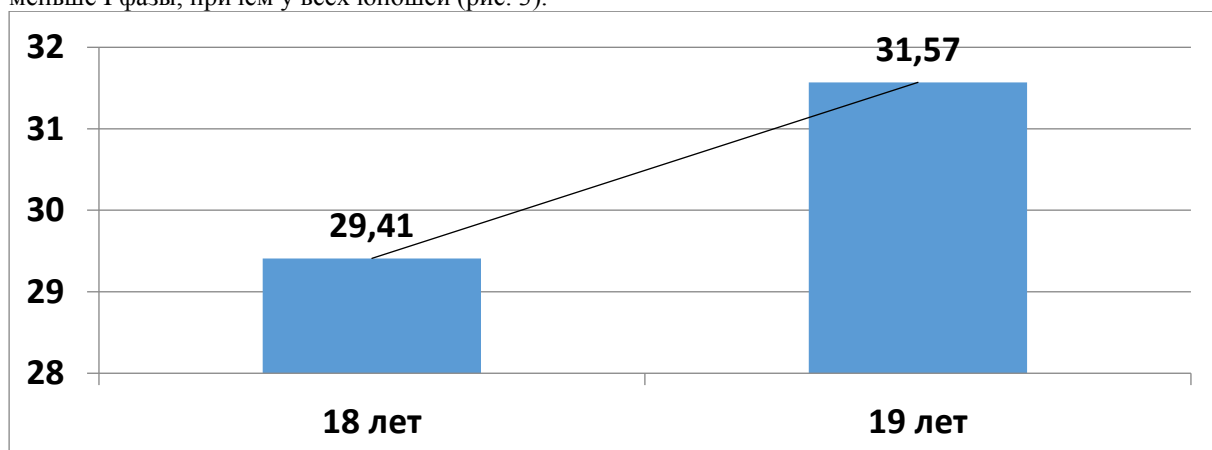

Рис. 3. Различия в продолжительности второй фазы произвольной задержки дыхания на вдохе у юношей 18 и 19 лет сборной команды Сирии по шоссейным гонкам на предсоревновательном этапе проведения тренировочного процесса.

Заслуживают внимания результаты оценки продолжительности произвольной задержки дыхания на выдохе, которые свидетельствовали о том, что, во-первых, длительность задержки дыхания на выдохе достоверно ($p > 0,05$) меньше, чем при пробе

Штанге (рис.4). Во вторых, у юношей 19 лет длительность задержки дыхания на выдохе достоверно ($p < 0,05$) больше, чем у юношей 18 лет. В абсолютных значениях возрастное различие равно 3,2 сек.

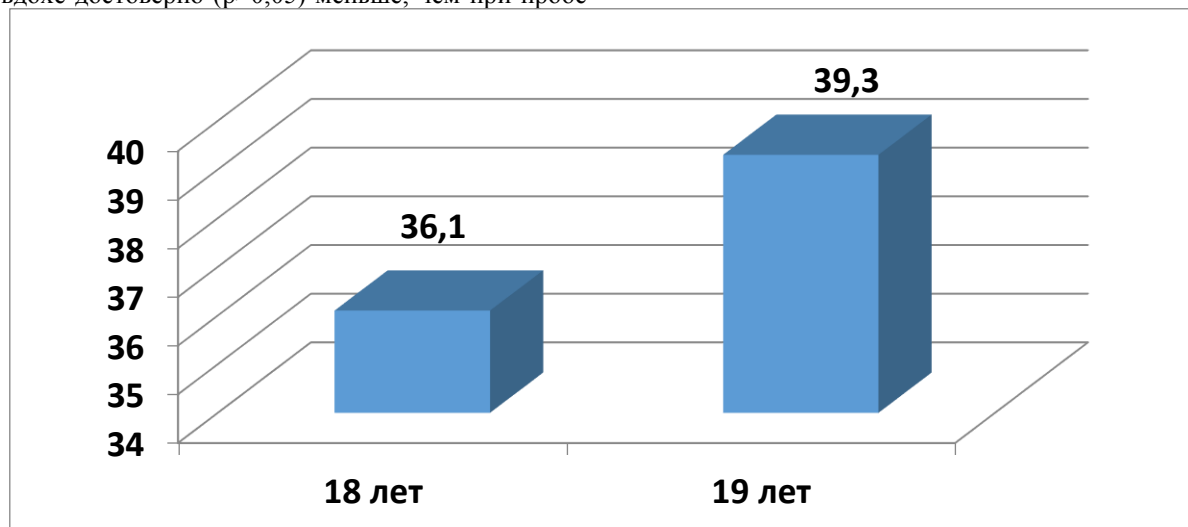

Рис. 4. Различия в продолжительности произвольной задержки дыхания на выдохе у юношей 18 и 19 лет сборной команды Сирии по шоссейным гонкам на предсоревновательном этапе проведения тренировочного процесса.

Выводы:

1. Учитывая то, что пробы Штанге и Генча, обладая методической простотой выполнения и валидностью, позволяют быстро и объективно оценивать устойчивость организма человека к гипоксии, должны найти широкое применение в спортивной практике для оценки функции внешнего дыхания.

2. Продолжительность произвольной задержки дыхания на выдохе и волевого усилия при пробе Штанге у юношей 19 лет сборной команды Сирии по шоссейным гонкам статистически более значимы, чем у юношей 18 лет, что свидетельствует о хорошем уровне неспецифических адаптационных возможностей их организма. Динамика изучения возрастных значений пробы Генча свидетельствовала о том, что у юношей 19 лет, она статистически достоверно дольше, чем у юношей 18 лет. Данное положение должно обязательно учитываться при построении, как тренировочного процесса, так и перспектив участия в престижных соревнованиях.

Конфликт интересов. Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Прозрачность исследования. Исследование не имело спонсорской поддержки. Авторы несут полную ответственность за предоставление окончательной версии рукописи в печать.

Декларация о финансовых и других взаимоотношениях. Все авторы принимали участие в разработке темы, дизайна исследования и написании рукописи. Окончательная версия рукописи была согласована и одобрена всеми авторами. Авторы не получали гонорар за исследование.

Литература

1. Андреева А.Д. Применение проб Штанге и Серкина для оценки адаптации организма человека

к физическим нагрузкам / А.Д. Андреева // Прорывные научные исследования как двигатель науки: сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции: в 3 частях. – Стерлитамак, 29 ноября 2017 г. – С. 10-13.

2. Воронин Р.М. Адаптационные возможности лиц молодого возраста по результатам пробы Штанге / Р.М. Воронин // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Медицина. Фармация, 2011. – Т. 14. – № 10. – С. 173-176.

3. Гланц С. Медико-биологическая статистика / С. Гланц – М: Практика, 1999. – 459 с.

4. Конюшенко И.С. Определение устойчивости организма к недостатку кислорода с использованием проб Штанге, Генче / И.С. Конюшенко, А.В. Конюшенко, А.А. Малякко // Проблемы и перспективы развития современной медицины: Сборник научных статей VIII Республиканской научно-практической конференции с международным участием студентов и молодых ученых. – Гомель, 28 апреля–28 августа 2016 г. – С. 370-372.

5. Левшин И.В. Дополнительные диагностические возможности пробы с задержкой дыхания на выдохе (Штанге) / И.В. Левшин, И.Л. Мызников // Сборник статей Итоговой научно-практической конференции профессорско-преподавательского состава Военного института физической культуры за 2019 год, посвященной Дню российской науки. Материалы конференции. Под редакцией В.Л. Пашута. – Санкт-Петербург, 03–04 марта 2020 года. – С. 235-238.

6. Левшин И.В. Коррекция функциональных состояний в спорте. / И.В. Левшин, Е.Н. Курьянович, С.А. Трапезников // Теория и практика физической культуры. – 2019 – №8. – С. 48-51.

7. Младинская Н.К. Оценка уровня здоровья студентов с помощью дыхательных проб / Н.К. Младинская, Э.В. Мануйленко // Физическая культура в системе профессионального образования: идеи, технологии и перспективы: материалы II Всероссийской научно-практической конференции. – Омск, 13–14 апреля 2017 г. – С. 164-169.

8. Функция внешнего дыхания у студентов-юношей вузов г. Тюмени при занятиях пешим туризмом / Н.Я. Прокопьев, В.Н. Ананьев, В.Н. Прокопьев, Е.С. Гуртовой, Е.А. Семизоров // Научно-

спортивный вестник Урала и Сибири. – 2021. – № 4 (32). – С. 3-11.

9. Проба Штанге и Генчи – забытые рутинные показатели устойчивости нейронных сетей к гиперкапнии при адаптации к спортивным тренировкам / Ф.М Шветский, В.И. Потиевская, А.С. Полонская, В.А. Черенкова // Эколого-физиологические проблемы адаптации: Материалы XVII Всероссийского симпозиума. – Рязань, 23–26 мая 2017 г. – С. 246-247.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПОСРЕДСТВОМ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ

Шадиева Ш.С.

*Преподаватель английского языка
Ташкентский государственный транспортный университет
Узбекистан, Ташкент*

FORMATION OF INTERCULTURAL COMPETENCE THROUGH THE SOCIO-CULTURAL ACTIVITY OF STUDENTS

Shadieva Sh.

*English teacher
Tashkent State Transport University
Uzbekistan, Tashkent
DOI: [10.24412/3162-2364-2022-88-2-53-55](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2022-88-2-53-55)*

АННОТАЦИЯ

Новые тенденции в реформировании системы образования Республики Узбекистан, процессе модернизации произошел за счет присоединения к Болонской конвенции о высшем образовании. Этот факт дает возможность проверить свои знания, чтобы получить образование в любом университете мира и в то же время это вызывает необходимость получения новых форм образования, т.е. формирование профессиональной компетенции в межкультурной коммуникации.

ABSTRACT

New trends in reforming the education system of the Republic of Uzbekistan, the process of modernization occurred due to accession to the Bologna Convention on Higher Education. This fact makes it possible to test your knowledge in order to get an education at any university in the world, and at the same time it causes the need to obtain new forms of education, i.e. formation of professional competence in intercultural communication.

Ключевые слова: межкультурная компетенция, реформирования системы образования, модернизация.

Keywords: intercultural competence, education system reforms, modernization.

Несмотря на то, что эта проблема была изучена в течение длительного времени, она остается одной из актуальных и нерешенных с позиции существующих научных парадигм в этой области. Этнический и культурный анализ языка становится и рассматривается на сегодняшний день гораздо шире, поскольку он отошел от анализа и сравнения только речи презентация исследования дискурса, например, культурное коммуникативное поведение лица в качестве участника определенного общества. Психологи, изучающие проблемы межкультурной коммуникации обращают особое внимание на познавательные или когнитивные ресурсы дискурса и описать особенности познания. Философия, культурология и этнология полагают, что ценности, нормы, и история знание различных культур и религии ведут к успешной межкультурной коммуникации.

Все эти исследования оказывают перманентное влияние на методы и методологию развития межкультурной компетентность как неотъемлемое условие в решении проблемы межкультурных и коммуникативных контактов. Как известно, межкультурная компетенция является фоновым знанием образованного человека определенного лингвокультурного общества. Лингвистический толковый словарь дает следующее определение: “фоновые знания – это информация, которая имеет важное значение для понимания ситуации или проблемы в процессе коммуникации” [6, с. 134].

Отечественные и зарубежные авторы стараются описать фоновые знания типичного представителя лингвокультурного общества. Идея культурной грамотности была предложена Э. Хиршом, которая состоит в грамотность использования куль-

турного словаря, где основной информацией являются факты о мире и американской истории, литературе и культуре. Но этот словарь был предназначен для американцев и содержит в основном топонимы, режимы повседневной жизни, ценности и нормы, которые очень важны для тех, кто обучается американскому варианту английского языка [8, с. 23].

Одним из самых простых и удобных в использовании моделей для анализа зарубежной культуры было предложено Х. Хаммерли, который отличает: 1) информационную культуру (знание географии, истории и повседневных реалий), поведение культуры (ценности, нормы, идиомы и особенности невербального общения), 3) традиционная культура (изобразительное искусство) [7, с.33].

Фурманова В.П., например, говорит о следующем необходимых фоновых знаниях: 1) исторический фон (включая основные постулаты культурной жизни, факты определенного социума в своем историческом развитии, 2) социально-культурный фон, 3) этнокультурный фон (в том числе информацию о повседневной жизни традиций, праздниках и торжествах, обрядах и ритуалов), 4) семиотический фон (включая знание символов и определенных особенностей вербальной и невербальной коммуникации) [6, с. 45].

Большая часть ученых классифицирует дополнительно к языковым факторами также географические, культурные, исторические, политические и этнографические. Одной из интересных позиций была предложена В.П. Конечкой, которая считает культурную консонанту и как предмет объективной реальности, и как специфического референта, т.е. элемент объективного аспекта на данный момент, имея свое отражение в сознании в виде языкового эквивалента [4, с.43]. Согласно этой позиции, можно выделить три основные группы англоязычного культурного сообщества в соответствии с узбекским: 1) универсалии (явления) - референтов, которые идентичны по своим основным и вспомогательным показателям в сравнении различных культур (солнце, воздух, вода); 2) квази-реальности - референтов, которые идентичны по их существенным показателям, но отличаются от них своеобразными особенностями (грант-стипендия, колледж - педагогический институт); 3) собственные реалии - референтов, которые являются уникальными их основных и вспомогательных указаний и имманентны к одному из сравниваемых культур.

Вышеуказанные и другие подобные модели могут быть использованы в качестве основы для восприятия студентами нового мировоззрения в области культуры на основе учебных объектов. Известно, что освоение языка одновременно с изучением культуры основанно на использовании одной из социальных функций языка - кумулятивной функции. В этом случае любой язык является связующим звеном между поколениями, депозитарием и инструментом для передачи невербальный опыт языкового социума. Кумулятивная функция характерна для всех языковых единиц, хотя это отчетливо видно в словаре: слова, фразы и афоризмы [6,

с.25]. В соответствии с этой точки зрения, семантическая структура номинативных единиц языка имеет денотативное и коннотативное содержание, которое отражает этническую и национальную культуру. Эта часть слова, соответственно восходит к истории, географии, традициям, фольклору - иными словами к культуре страны, которая обозначается как национально-культурная составляющая и номинативные единицы языка учета этого компонента обычно соотносятся с меж и -этнокультурной семантикой.

Межкультурная компетенция (кросс-культурная компетенция), имеет свою собственную долю противоречивых и запутанных определений, из-за широкого спектра академических подходов и в профессиональной деятельности пытаются достичь соответствующих целей. Важно отметить, что в настоящее время существует одиннадцать различных определений терминов- эквивалентов: 1) культурное исследование, 2) проницательность, 3) оценка, 4) обучение грамоте или беглости, 5) адаптивность, 6) рельеф местности, 7) опыт, 8) компетентность, 9) осознание, разум и 11) понимание. Этот тип компетенции "позволяет коммуниканту, чтобы выйти за рамки своей собственной культуры и приобрести качества культуры посредника, не теряя, при этом, свою первоначальную культурную идентичность" [3, с. 6-7]. В таком случае коммуникант способен общаться с другими представителями нации, основанные на знании словаря с этнокультурным компонентом и использовать его в межкультурной коммуникации адекватно.

Коммуниканты часто совершают ошибки в своем поведении. Основная проблема заключается в неправильном толковании различных вербальных, невербальных и поведенческих действий. Иногда смысл действия скрыт в традиционные представления о том, что правильно и нормально (эти понятия различны не только в разных культурах, но и в социально-культурных группах. Прежде всего, в любой ситуации межкультурная коммуникация, в целом, определяет наше поведение с коммуникативным аспектом называемым " дрейфующий айсберг" [2, с. 34], ясно отражающий реальное положение. Образ айсберга показывает, что большая часть наших моделей поведения используются механически и наше восприятие других моделей поведения культуры также срабатывает в автоматическом режиме, поэтому наши реакции, таким образом получаются быстрыми и спонтанными.

Как мы знаем, культура представляет собой распределенную систему символов, убеждений, взглядов, ценностей, ожиданий и норм поведения. Это относится к когерентным группам людей, будь то резидент полностью или частично в пределах государственных территорий, или существующие без места жительства на любой определенной территории. Следовательно, эти принципы могут иметь равную значимость, когда турист ищет помощи, и когда две хорошо зарекомендовавшие себя независимые корпорации пытаются объединить и скорректировать свои планы действий.

Некоторые ученые считают, что феномен глобализации уменьшил культурное разнообразие и, таким образом, снижается возможность недоразумений. Также важно отметить, что межкультурная компетенция включает в себя как сферу знаний, так и сферу навыков, которые приводят к “правильной” немедленной реакции и, следовательно, успешному процессу межкультурному общению.

Согласно исследованиям развития межкультурной компетенции, это процесс очень трудный даже для тех, кто изучает иностранные языки в качестве профессии, а также для остальных студентов вузов, то этот вопрос практически не решен. Тем не менее межкультурная коммуникация может быть более успешной, если её участники пытаются принять их коммуникативные навыки в конкретных обстоятельствах. Кроме того, важно отметить, что каждая из сторон должна знать и уважать культурные ценности каждого из участников. Особенности “чужого” восприятия, новые коммуникативные механизмы, а также трудности в адаптации создают основной барьер для успешной коммуникации.

Исследователи обычно выделяют шесть типов реакции о другой культуре: а) отрицание культурных различий, б) защита собственного культурного превосходства, в) минимизация культурного различия, г) признание существующих культурных различий, д) адаптации к новой культуре, у) интеграция в родной и новых культурах [6, с. 26].

Изучая различные виды межкультурных парадигм, большая часть ученых приходят к выводу, что адаптация и интеграция в новую культуру основаны не столько на языке знаний, ценностей, норм и традиций, сколько на личных интересах, их понимание и на эмоциональной основе с его представителями. Так что недостаточно лишь того, чтобы обладать некоторыми знаниями о новой культуре, а необходимо освоить и осознать это на уровне мыслей и чувств [1, с. 15].

Хотя большинство ученых предрасположены к социально-культурным подходам основанных на трудах Л. Выготского, в которых основная перспектива включает в себя идеи изучения новой культуры - как процесс участия, обусловленного культурными инструментами в формировании культурно-значимых знаний [9, с.24].

Обучение представляет собой процесс участия в межкультурной коммуникации, процесс, который определяет и выделяет структуры и формы познавательной деятельности. Социально- культурная перспектива аспект дает возможность взаимной коммуникации между представителями различных культур и языков, а также подчеркивает диалектический характер взаимодействия в обучении иностранного языка, поскольку формирование знаний происходит в социальном контексте.

В рамках социально-культурной деятельности все работы планируются на то, чтобы дать студентам возможность выйти за пределы классной комнаты и “жить” языком, на котором они учатся, другими словами апробировать свои знания в прагматическом и событийном аспектах.

Мы считаем, что коммуникативная ситуация построения в овладении искусством межкультурной коммуникацией должна быть более продуктивной, если мы пытаемся организовать эту работу в группе в рамках общей социально-культурной деятельности различных культурных подгрупп. Такая мультикультурная группа (как и любой другой ассоциации) имеет общие цели деятельности, способствует их видению и более того, все участники формируют новое сообщество, которое имеет дополнительные нормы и традиции. Такая ситуация помогает преодолеть вмешательство случайных факторов.

Таким образом, социально-культурная деятельность является наилучшим способом, чтобы избежать искусственной ситуации, присущая любому учебному процессу в освоении новых изучаемых языков и культур. Этот тип межкультурной коммуникации в рамках социально-культурной деятельности является одним из основополагающим и обладающих мощным потенциалом для продуктивности межкультурных контактов.

Литература

1. Астафурова Т.Н. Стратегии коммуникативного поведения в профессионально значимых ситуациях межкультурного общения (лингвистический и дидактический аспекты): автореф. дис. ... д-ра пед. Наук.: 13.00.02; 10.02.19 / Т.Н. Астафурова. – М., 1997. – 47 с.
2. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации. – М.: Юнити-Дана, 2002. – 352 с.
3. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам / Г.В. Елизарова. – СПб.: СОЮЗ, 2001. – 291 с.
4. Конецкая В.П. Лексико-семантическая характеристика языковых реалий / В.П. Конецкая // Великобритания: лингвострановедческий словарь / А.Р.У. Рум, Л.В. Колесников, Г.А. Пасечник; под ред. Е.Ф. Рогова. – М., 1980. – Приложение. – С. 463–466.
5. Стрельцов Ю.А. Межличностное взаимодействие как социокультурный феномен / Ю.А. Стрельцов // Социальные технологии в сфере культуры и досуга. Опыт. Проблемы. Инновации.: материалы Всерос. науч.-практ. конф. (ноябрь 2001 г.) / Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина. – Тамбов, 2001. – С. 132–139.
6. Фурманова В.П. Межкультурная коммуникация и лингвокультуроведение в теории и практике обучения иностранным языкам / В.П. Фурманова. – Саранск: Изд-во Морд. ун-та, 1993. – 122 с.
7. Hammerly H. Synthesis in Second Language Teaching / H. Hammerly. – Blaine, Wash., USA: Second Language Publications, 1982. – 693 p.
8. Hirsh E.D. The Dictionary of Cultural Literacy: What Every American Needs to Know
9. Hirsch, Jr., Joseph F. Kett, James Trefill. – Boston: Houghton Mifflin, 1988. – 586 p.
10. Vygotsky L.S. Mind in Society / L.S. Vygotsky. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 152 p.

PHILOLOGICAL SCIENCES

RECEPTION OF MUKHTAR AUEZOV'S CREATIVITY IN EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

Mashakova A.

PhD Philology, Leading researcher

M.O. Auezov Institute of Literature and Art,

Almaty, Kazakhstan

DOI: [10.24412/3162-2364-2022-88-2-56-58](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2022-88-2-56-58)

ABSTRACT

The article deals with the perception of the creative writings of the classic of Kazakh literature, the writer Mukhtar Auezov in Eastern European countries – Hungary, Romania, the Czech Republic, Slovakia. The process of translating his works into Bulgarian, Hungarian, Polish, Romanian, Czech, and Slovak has been presented. Prefaces in M.Auezov's books which were published in these countries have been considered; reviews in the press; reports at the International conferences. The assessment of M.Auezov's creativity was positive, and the enthusiastic reaction from Eastern European writers and literary critics prevailed.

Keywords: reception, Kazakh literature, novel, review, preface.

One of the outstanding classics of Kazakh literature, writer, playwright, publicist, scientist and public figure Mukhtar Auezov (1897-1961) is the most important figure in the history of Kazakh literature. His active creative activity had a huge impact on the development of modern Kazakh prose, dramaturgy, and literary criticism. Mukhtar Auezov gained a worldwide fame starting from the middle of the twentieth century, when appeared the first translations of the epic novel "Abai's Way" into foreign languages. At the same time, other works of the Kazakh writer were translated into many languages of the world. As a result, from the 1950s to the present, foreign researchers showed interest in his creative writings.

The creative writings of Mukhtar Auezov in modern foreign reception can be observed through the study of its most significant aspects: translation of his works into foreign languages and their publication abroad, prefaces and afterword to these books, reviews in the press, presentations of the foreign participants at the conferences, literary biographies in foreign encyclopedias, literary studies monographs about his life and creativity, which were published abroad.

Most of the articles, prefaces, reports, reviews have been collected, translated and systematized in the collection "The World of Auezov" [1], which was prepared by the staff of M.O. Auezov Institute of Literature and Art, and published in 2004 in the series "International Relations of Kazakh Literature". The collection includes sources written by the authors from 17 foreign countries. Among them there are representatives of Eastern European countries such as Hungary, Romania, Czech Republic, and Slovakia. Articles are presented in the translation from foreign languages into Russian. This book is of great importance for determining the world prestige of Kazakh literature based on the example of the creative writings of M. Auezov. At the same time, on the basis of this receptive material, one can determine the place of Kazakh literature in the world literary process.

Chronologically, all foreign publications can be divided into two periods. The first period includes articles by foreign authors in the Soviet period of the his-

tory of Kazakh literature. They appeared in the periodical press immediately after the translation of the novel "Abai's Way" by M. Auezov into foreign languages and continued to be published in the future.

During the Soviet period, the first foreign translations of M. Auezov's novel were published in Eastern Europe. In Czechoslovakia, the novel-dilogy "Abai's Way" was translated into Czech and Slovak. In 1948 and 1949 it was published in Prague, in 1951 and 1961 in Bratislava. In Bulgarian, the novel "Abai", translated by B. Svetlinov, was published in 1950. In 1964, the second book of the novel-dilogy "Abai's Way" was published in Sofia. In Bulgaria, in 1961, the story "The Shot at the Karash Pass" was translated and published, in 1968 – the story "The Beauty in Mourning". In Poland, both books of the novel "Abai's Way" were published in 1950 and 1951, in 1961 the story "Grey Fierce" was translated into Polish. In Hungary, the novel "Abai's Way" was translated in 1956, and in 1976 – the story "Grey Fierce". In 1950 the first book "Abai" was published in Romania, and then in 1961 this novel was published in two books.

Many books which were published abroad included the prefaces or afterword which were written by the writers. In particular, the well-known writer Frantisek Soukup prepared an extensive preface to the Czech edition of the novel "Abai's Way". It should be noted that the novel-dilogy "Abai's Way" is the central work in the creativity of M. Auezov, the author, using the example of the life of the protagonist – the great Kazakh poet of the second half of the XIX century Abai Kunanbayev, tells about the Kazakh people. Since, thanks to this work, the first acquaintance of the foreign readers with the Kazakh land and its people took place, the preface drew attention to the people's way of life, customs, unusual nature (steppe expanses with a harsh climate were unfamiliar for European readers). F. Soukup noted the talent and excellence of the Kazakh writer: "This work depicts the life of the Kazakh people in the last century in an unusually expressive and detailed way. This artistic chronicle covers, in addition to the life of Abai, the traditions and customs of the Kazakhs, starting with the rites of matchmaking and ending with funeral commemorations for the dead, their

everyday life and holidays. The writer depicts social structure, the hierarchy of the society of that period" [1, p. 183]. F. Soukup goes beyond the preface, and in 1956 published his review "A novel about old Kazakhstan" in the newspaper "Pritel SSSR". In it, he highly appreciated the novel "Abai's Way": "The meaning of this biographical novel is much wider – it is a genuine literary encyclopedia of the life, customs and culture of the former Kazakhs, which makes it possible to see the specifics of social relations in Central Asia of the last century incomparably better, than this would be provided by special historical or economic works" [1, p. 181].

A number of foreign reviews and responses were predetermined by M. Auezov's personal contacts with foreign literary figures. For example, in 1956, M. Auezov visited Czechoslovakia and met K. Iiroudkova, who wrote an article about this meeting "For the sake of friendship" in the newspaper "Literární novinky". Talking about the life path of M. Auezov, she sums up: "All this is not just a biography of one person – it is a chronicle of the life of a generation that for half a century has passed through two social formations: from feudalism, bypassing capitalism, to socialism" [1, p. 179]. Some contacts were established in Moscow, where the Kazakh writer, in particular, met the Romanian writer Victor Vintu.

In 1957, Victor Vintu met with M. Auezov on the eve of his trip to Hiroshima (as part of the Soviet delegation) in connection with the anniversary of the victims of the first atomic explosion. Their conversation took place in the room of the Moscow Hotel. In the life of M. Auezov, 1957 was triple jubilee year: his 60th birthday, 40 years of literary activity and 25 years of teaching at the Kazakh State University. V. Vintu asked M. Auezov to tell about his life. The novel "Abay" – the first work of M. Auezov, printed in Romanian, was published without an introduction and without biographical data of the Kazakh writer. Therefore, this conversation, which was subsequently published in the Romanian press, was of great importance for acquainting the readers with the personality of the Kazakh writer. In the article "Revolution and biography of Mukhtar Auezov", Victor Vintu shared the following impressions: "I was not familiar with the akyns, I did not go around villages and did not even hear the sounds of dombra. And yet, a short meeting with one of the most famous sons of Kazakhstan – Mukhtar Auezov – made an impression that I had already seen and heard all of this. This is thanks to him, the creator of many legends, one of which is about Abai, the poet-enlightener..." [2] and "After meeting Mukhtar Auezov, I was struck by his special ability to recreate the atmosphere of Kazakhstan in a simple hotel room in the center of Moscow. Akyn, aul – all this was so close to me, as if I saw these distant regions that were native for Mukhtar Auezov" [2].

Mukhtar Omarhanovich was actively involved in social activities. He was a member of the Presidium of the Union of Writers of the USSR, the Committee on Lenin Prizes, the Soviet Committee for the Defense of Peace, the Soviet Committee for the Solidarity of Asian and African Writers, the Presidium of the Academy of

Sciences of Kazakhstan and was twice elected to the Supreme Council of Kazakhstan. In addition, he participated in the work of other public organizations, writers' congresses, plenums, International forums. So, in 1959 at the congress of the writers of Afro-Asian countries in Tashkent, M. Auezov met Romanian colleague Toma Gheorghe Maiorescu. By that time, the novel "Abay" had already been translated into Romanian, and therefore, during the conversation T.G. Maiorescu showed particular interest in the biography and creativity of the Kazakh writer. M. Auezov spoke about himself and about how the novel "Abai" was created, how he collected bit by bit the information about Abai. M. Auezov ended the conversation with discussions about the creative path of Abai, who passed away at the age of 60, who was loved by the people, but did not see most of his works published in print. It is interesting that at that time M. Auezov was also 60 years old; thanks to his novels about Abai, which were translated into many foreign languages, the whole world learned about the great Kazakh poet.

It should be noted that interest in the creativity of M. Auezov did not weaken over time. In 1973, the Hungarian literary critic E. Feher Pal, after the fifth meeting of Afro-Asian writers, published the article "The East without Myths", which was completely dedicated to M. Auezov. In this publication, the author draws interesting parallels between the Kazakh writer M. Auezov and the French writer, author of historical novels, French Minister of Culture Andre Malraux. Both of them are writers, both traveled a lot and were interested in the East, both visited India at the same time, in the mid-fifties. André Malraux was also a politician; he travelled to India on behalf of General de Gaulle. Auezov travelled to India as a writer and public figure. However, both had the main goal – to get acquainted with the history and modern life of India. This is how E. Feher Pal writes about it: "Approximately at the same time as Malraux, in the mid-fifties, the Kazakh writer visited India. M. Auezov is an oriental man to the marrow of his bones both by origin and culture. When he was born, his nation had only legends, heroic epics – and there was no written language. The son of a nomadic people, M. Auezov masters the European culture of the XX century. He is not a politician, but, most likely, a historian, an outstanding folklorist, an author of the extensive monographs and a writer, a realist writer, like Malraux" [3, p.18-19]. However, E. Feher Pal also indicates to the differences in the worldviews of both writers: "In the East Malraux is looking for something that is missing in Europe, he strives to show those features that separate Asia and Europe. M. Auezov is surrounded by these legends, and behind the myths he sees ruthless reality. Both in his homeland and in other countries of the Asian continent, he was looking for Asia that accepts the requirements of social and technological progress" [3, p.19].

The review of the Slovak literary critic Ondrej Marusiak is one of the evidences that the interest in the creativity of M. Auezov did not stop. In 1981, a book of works selected from the literary heritage of M. Auezov was published in Bratislava. The book "Krasny Rok" includes the well-known novels and stories

"Dashing Time", "Beauty in Mourning", "Grey Fierce" and the novel "Young Generation". One of the translators and the author of the afterword was O. Marusiak, who gave the following comprehensive description of M. Auezov: "The writer is characterized by synthesizing and imaginative thinking, which is reflecting linkages in the national and global context, patriotic and international pathos, intense philosophical impulse, enduring richness of detailing, which are so closely connected with the main historical turns and turning points in Kazakh history, in personal destinies, as well as in many scenes from everyday life and during the celebrations of the Kazakh people with various national games of horse riders and poetic and musical improvisations of venerable old men-aksakals" [4, p. 92].

A careful study of the publications of foreign researchers of M. Auezov's creativity in the Soviet period reveals the manifestation in them of a characteristic feature which is typical for this period of foreign reception of Kazakh literature, in particular, the descriptive character. In the literary-critical articles of those years, the retelling of the content of the works, focusing the reader's attention on the exotic nature of the described life, prevailed. The assessment of M. Auezov's creativity was positive; an enthusiastic reaction from foreign writers and literary critics prevailed.

The second period of foreign publications refers to the 1990-2000s, that is, to the period of independence of Kazakhstan. In 1997 the creativity of M. Auezov became the object of close attention and study, when the international celebration of the 100th anniversary of the classic of Kazakh literature took place under the auspices of UNESCO. That year, the anniversary celebrations, including scientific conferences, were held not only in Kazakhstan, but throughout the world. Hungary was the first of the foreign countries to organize solemn events in March 1997. This country which is connected with the Turkic civilization both by blood and friendship showed great interest in the creativity of the outstanding Kazakh writer.

Eastern European literary studies scholars, writers, literary critics and scientists also took part in the solemn events which were held in Kazakhstan.

So, at the International conference of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan "Mukhtar

Auezov – the great writer and humanist of the XX century" the well-known Hungarian scholar in Turkic studies Jozsef Torma spoke. He is the author of scientific works in the field of Turkic ethnography and philology of Turkic languages. The scientist from Hungary focused on the story "Gray Fierce". He noted that "in legends, superstitions and in the literature of the Turkic peoples, the image of a wolf is often found" [5, p.66]. J. Torma spoke about the respectful attitude to the image of the wolf in the Bashkir folklore; for a long time the Kazakh people have considered the wolf a sacred animal. According to J. Torma, M. Auezov in his story "Grey Fierce" touched upon the ancient theme of Turkic legends.

Thus, the reviewed receptive material clearly demonstrates the special interest of Eastern European researchers in Kazakh literature in the person of Mukhtar Auezov. They unanimously emphasize that the epic novel "Abai's Way" by Mukhtar Auezov is one of the masterpieces of the world literature of the XX century.

The article was prepared in the framework of the scientific project OR11465467 "Formation of new humanitarian knowledge and conducting innovative research in the context of modernization of public consciousness in the field of literary criticism and art history" of program-targeted funding of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

References

1. World of Auezov / Compilers: M. Madanova, D. Kunaev, A. Mashakova. – Almaty, 2004. – 212 p.
2. Victor Vintu. Revolutia si biografia lui Muhtar Auezov // Contemporanul. – Bucuresti, 1957, 18.10. – P. 3.
3. E. Feher Pal. Kelet – mitoszok nelkul. Jegyzetek az otodik afro-azsiai irotalalkozo urugyen // A munka nem játék. – 1973, 8 szeptember. – L. 6-8.
4. Ondrej Marusiak. Nemohol chybat'v tejto edicii // Krušny rok. – Bratislava: Nakladatel'stvo Pravda, 1981. – P. 373-378.
5. Jozsef Torma. Gray fierce and the image of a wolf in Turkic legends // Mukhtar Auezov – great writer and humanist of the XX century. Proceedings of the International conference. – Almaty: Gylym, 1997. – P. 66-70.

No 88 (2022)
Vol. 2
Sciences of Europe
(Praha, Czech Republic)

ISSN 3162-2364

The journal is registered and published in Czech Republic.
Articles in all spheres of sciences are published in the journal.

Journal is published in Czech, English, Polish, Russian, Chinese, German and French, Ukrainian.

Articles are accepted each month.

Frequency: 24 issues per year.

Format - A4

All articles are reviewed

Free access to the electronic version of journal

Edition of journal does not carry responsibility for the materials published in a journal.
Sending the article to the editorial the author confirms it's uniqueness and takes full responsibility for possible consequences for breaking copyright laws.

Chief editor: Petr Bohacek

Managing editor: Michal Hudecek

- Jiří Pospíšil (Organic and Medicinal Chemistry) Zentiva
- Jaroslav Fährnich (Organic Chemistry) Institute of Organic Chemistry and Biochemistry Academy of Sciences of the Czech Republic
- Smirnova Oksana K., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of History (Moscow, Russia);
- Rasa Boháček – Ph.D. člen Česká zemědělská univerzita v Praze
- Naumov Jaroslav S., MD, Ph.D., assistant professor of history of medicine and the social sciences and humanities. (Kiev, Ukraine)
- Viktor Pour – Ph.D. člen Univerzita Pardubice
- Petrenko Svyatoslav, PhD in geography, lecturer in social and economic geography. (Kharkov, Ukraine)
- Karel Schwaninger – Ph.D. člen Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava
- Kozachenko Artem Leonidovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of History (Moscow, Russia);
- Václav Pittner -Ph.D. člen Technická univerzita v Liberci
- Dudnik Oleg Arturovich, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Department of Physical and Mathematical management methods. (Chernivtsi, Ukraine)
- Konovalov Artem Nikolaevich, Doctor of Psychology, Professor, Chair of General Psychology and Pedagogy. (Minsk, Belarus)

«Sciences of Europe» -

Editorial office: Křižíkova 384/101 Karlín, 186 00 Praha

E-mail: info@european-science.org

Web: www.european-science.org